

รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก
FORMS AND PRINCIPLES OF GOVERNMENT IN THE TIPITAKA

นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ
รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก

นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

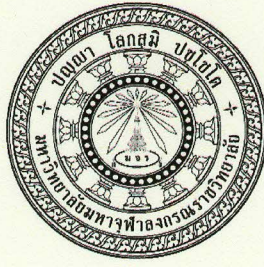

FORMS AND PRINCIPLES OF GOVERNMENT IN THE TIPITAKA

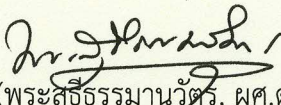
Mr.Nagarin Kaeochotrung

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified in Seminar on the Tipitaka Submitted in Partial
Fulfillment of the Requirement for the Award
of the Degree of Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E.2013

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

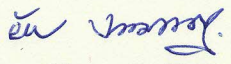
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้ับสารนิพนธ์เรื่อง
“รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

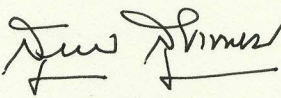
คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

(พระเทพวิสุทธิกวี, ดร.)

ประธานกรรมการ

(ศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ)

กรรมการ

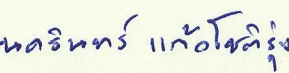

(ผศ.ดร.สุรพล สุขะพรหม)

กรรมการ

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ

ชื่อผู้วิจัย

(นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง)

ชื่อสารนิพนธ์	: รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก
ผู้วิจัย	: นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง
ปริญญา	: พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง, ศษ.บ. (บริหารการศึกษา) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง, M.A. (Philosophy) เหรียญทอง, อ.ด. (ปรัชญา)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบของการปกครองในพระไตรปิฎก และเพื่อวิเคราะห์หลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า ๑) รูปแบบของการปกครองทางการเมืองมี ๒ รูปแบบ ได้แก่ การปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียวในการปกครองรูปแบบนี้คือพระราชา และการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งอำนาจอยู่ในมือของชนชั้นสูงและมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตยในปรัชญากรีก ส่วนรูปแบบการปกครองในพระพุทธศาสนานั้นมีพัฒนาการโดยเริ่มต้นจากพระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์ในฐานะธรรมราชา จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครอง จึงเป็นรูปแบบการปกครองเฉพาะตน ๒) หลักการของการปกครองแบบราชาธิปไตย ได้แก่ หลักธรรมต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้จำนวนมากเพื่อเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งในการใช้อำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองแบบราชาธิปไตยมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และหลักการของการปกครองแบบสามัคคีธรรมมีหลักการปกครองที่สำคัญคืออปินิยธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อสร้างความสามัคคีและหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง ส่วนหลักการของการปกครองของคณะสงฆ์นั้นมีพระธรรมวินัยเป็นหลักการปกครองสำคัญ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัย

Thematic Paper Title : Forms and Principles of Government in the Tipitaka
Researcher : Mr.Nagarin Kaeochotrung
Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
Thematic Paper Supervisor : Professor Dr.Watchara Ngamchitcharoen
Pali IX, B.A. (Philosophy) First Class Honor,
B.Ed. (Educational Administration) First Class Honor,
M.A. (Philosophy) Gold Medal, Ph.D. (Philosophy)
Date of Completion : 29 July 2013

Abstract

This research of Forms and Principles of Government in the Tipitaka is of two objectives namely:- 1) to analyze forms of government in the Tipitaka, and 2) to analyze principles of government in the Tipitaka. From the research, it is found that there are two forms of political government. The first form is a monarchy in which a state is absolutely ruled by a king. The second form is a form of unity in which the people in the highest class of society have power and which is similar to aristocracy in Greek philosophy. The forms of government in Buddhism are gradually developed from the form that the Buddha rules Sangha as a king of Dhamma to the characteristic form that the Buddha gives the right to govern to Sangha. This research shows that the principles of the monarchy are the Teachings of the Buddha, which restrain the political power of the king from his absolute power, that the principles of the form of unity are Aparihaniya-Dhammas, the Teachings for unity, and other Teachings related to the governors, and that the principle of Sangha government is Dhammas-Vinayas, according to which Sangha has successfully continued all activities.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี โดยอาศัยความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่ายด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ หัวหน้าภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งคอยให้กำลังใจ เสียสละเวลาให้คำปรึกษา ให้คำแนะนำในการศึกษาค้นคว้า การวิจัย และการปรับปรุงแก้ไขสารนิพนธ์ ด้วยความเมตตาโดยตลอด ทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ถูกต้องมากยิ่งขึ้น และขอขอบพระคุณ อาจารย์ไพลิน งามจิตรเจริญ ซึ่งคอยให้กำลังใจและกระตุ้นให้ผู้วิจัยมีความมุ่งมั่นในการทำวิจัยครั้งนี้ให้สำเร็จด้วยความเป็นห่วงเป็นใยเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระเทพวิสุทธิกวี (เกษม สณฺญโต ป.ธ.๙), ดร. ในฐานะประธานคณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ และขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม รองอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในฐานะคณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ ซึ่งได้ให้คำแนะนำด้วยความเมตตาในการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมสารนิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ถูกต้องมากยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณและขอบคุณท่านเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุก ๆ ท่านซึ่งผู้วิจัยได้นำมาศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงประกอบในสารนิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และขอขอบพระคุณผู้บริหาร อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอาจารย์พิเศษทุก ๆ ท่าน ซึ่งได้เมตตาอนุเคราะห์แนะนำสั่งสอน และให้ความรู้ในด้านวิชาการต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยด้วยความเมตตาเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปริยัติเวที (สุชาติ กิตติปัญญา) เจ้าอาวาสวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ในขณะที่เป็นเจ้าอาวาสวัดดาวดึงษาราม แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร ซึ่งเมตตาให้ผู้วิจัยและเพื่อน ๆ นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (แบบ ๒.๑) รุ่นปีการศึกษา ๒๕๕๑ ได้ใช้สถานที่เพื่อประชุมติดตามความก้าวหน้าทางการศึกษาและให้กำลังใจกันและกัน

ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ซึ่งกรุณาตรวจแก้บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract) ให้ และขอขอบพระคุณและขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกรูป/คน ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล

ห้องสมุดแพทย์หญิง คุณอรวรรณ คุณวิศาล วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล และหอสมุด
ปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ขอขอบพระคุณและขอบคุณนิสิตระดับปริญญาโท-เอก ทุกหลักสูตร และทุกรุ่นปี
การศึกษาทุกรูป/คน ในฐานะที่เป็นนิสิตร่วมสถาบันเดียวกัน ซึ่งคอยให้กำลังใจและสอบถาม
ความก้าวหน้าในการศึกษาเล่าเรียนในระดับปริญญาเอกเสมอมา

ขอขอบพระคุณและขอบคุณเพื่อน ๆ นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
(แบบ ๒.๑) รุ่นปีการศึกษา ๒๕๕๑ ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ทุกรูป/คน ซึ่งคอยให้กำลังใจแก่กัน
และกันเสมอมา ได้แก่ พระมหาวรเดชา อคฺคโตโช, ดร.พระมหาชำนาญ มหาชาโน, พระมหาขุนทอง
เข็มสิริ, ส.ว.จ่านงค์ สวมประจำ, พลตรีดิฐฐฎภพ ไก่แก้ว, ร.ต.อ.กษิตีภักดิ์ บุตรมาลา, เรืออากาศตรี
อภิชาติ พรสี, ผศ.ศศิธร เขมาภิรัตน์, คุณอินทิดา นวสัมฤทธิ์, ดร.ภัทรนิจ วิสุทธิศักดิ์,
คุณสโรชา คุณาธิปพงษ์, คุณสุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์, คุณสรณีย์ สายศร, คุณไพเราะ มากเจริญ,
คุณปฎิภา พิมพ์จุฑา, คุณอนันต์ธานินทร์ นามเมือง, คุณอนุโรจน์ จันทรวงศ์, คุณพนพ เกษามา,
คุณธีรวัชรเวธน์ เสวตพงศ์ และคุณเสนีย์ โกสิยวัฒน์

ขอขอบพระคุณคุณแม่ประไพ แก้วเพชร ขอขอบคุณพี่ชายและพี่สาวทั้ง ๓ คน ได้แก่
คุณพิชิต-คุณพิเชษฐ์-คุณพินิตย์ แก้วโชติรุ่ง และคุณปฐมรัตน์ สุขียามานนท์ ผู้เป็นภรรยา ซึ่งคอย
ทุ่มเทร่างกายแรงใจให้การสนับสนุนเรื่องการศึกษาและเป็นกำลังใจด้วยดีเสมอมา

ความดีและประโยชน์อันใดที่พึงมีและพึงเกิดขึ้นจากสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศบุญ
กุศลให้ผู้มีอุปการคุณที่ล่วงลับไปแล้ว ได้แก่ พระครูเทพาภิรักษ์ (เย็น วรรณคุตโต) อดีตเจ้า
อาวาสวัดลำไพลและเจ้าคณะอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา คุณปู่ยก-คุณย่าเหียง-คุณพ่อนิคม
แก้วโชติรุ่ง และคุณตาเอียด-คุณยายอิม แก้วเพชร เป็นต้น

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดุ่มครองอภิบาลผู้มีคุณูปการตามที่ได้รับบุญและผู้ที่ไม่
สามารถระบุนามได้ทุก ๆ ท่าน ให้ประสบแต่ความสุขความเจริญ สิริสวัสดิพิพัฒนามงคลสมบูรณ์พูนผล
และเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ธนสารสมบัติจงทุกประการเทอญ

นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง

๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ รูปแบบการปกครองในพระไตรปิฎก	๙
๒.๑ รูปแบบการปกครองของรัฐ	๙
๒.๑.๑ รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย	๑๑
๒.๑.๒ รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม	๒๗
๒.๒ รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์	๓๔
๒.๒.๑ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง	๓๔
๒.๒.๒ พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครอง	๓๘
๒.๒.๓ สงฆ์เป็นผู้ปกครอง	๔๐
๒.๒.๔ อุปัชฌาย์อาจารย์เป็นผู้ปกครอง	๕๐
บทที่ ๓ หลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก	๕๗
๓.๑ หลักการสำหรับการปกครองของรัฐ	๕๗
๓.๑.๑ หลักการสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย	๕๘
๓.๑.๑.๑ หลักการด้านการบริหาร	๕๙
๓.๑.๑.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม	๖๔
๓.๑.๒ หลักการสำหรับการปกครองแบบสามัคคีธรรม	๗๒

๓.๑.๒.๑ หลักการด้านการบริหาร	๗๒
๓.๑.๒.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม	๗๕
๓.๒ หลักการสำหรับการปกครองของคณะสงฆ์	๗๗
๓.๒.๑ หลักการด้านการบริหาร	๗๗
๓.๒.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม	๘๐
บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๙
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๙
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๒
บรรณานุกรม	๙๓
ประวัติผู้วิจัย	๙๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อแทนชื่อคัมภีร์ตามที่ปรากฏในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

ก. รูปแบบการอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๐ หน้าที่ ๒๐๓ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	= วินัยปิฎกมหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	= วินัยปิฎก มหาอคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (บาลี)	= วินัยปิฎก จุฬอคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (บาลี)	= วินัยปิฎก ปริวารอคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป. (ไทย)	= วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาอคคบาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरูปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)

ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरิปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก สงยุตตนิกาย สคาถวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก (บาลี)	= สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย สตุตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตุตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย อฏฐกนิปาต	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตุตก (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สตุตกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตุตก (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สัตตกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.นวก. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย นวกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.นวก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย นวกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (บาลี)	= อภิธมปิฎก วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

สํ.ส.อ. (บาลี)	= สํยุตตนิกาย สารตถุปกาสิณี สคาถวคคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.อฎฐก.อ. (บาลี)	= องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี อฎฐกนิปาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)

ข. รูปแบบการอ้างอิงพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๒ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลเล่มที่ ๔๑ หน้าที่ ๑๒ ดังนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จ.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา จูฬวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสิณี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.ส.อ. (ไทย)	= สํยุตตนิกาย	สารัตถุปกาสิณี สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี อฎฐกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย	เอกกนิปาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” เป็นการย้อนกลับไปศึกษารูปแบบและหลักการของการปกครองของสังคมในอดีต โดยการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า นอกจากพระไตรปิฎกจะบันทึกหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ไว้แล้ว ยังได้บันทึกเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับดินแดนถิ่นกำเนิดพระพุทธศาสนาไว้ด้วย นั่นก็คือดินแดนที่เรียกกันว่า “ชมพูทวีป” ซึ่งเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศ ๔ ประเทศด้วยกันคือ อินเดีย เนปาล ปากีสถาน และบังคลาเทศ นอกจากนี้สังคมชมพูทวีปยังเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทั้งด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา และความเชื่อ อีกทั้งสภาพการณ์ทางการเมืองการปกครองก็มีความหลากหลายเช่นเดียวกัน เนื่องจากชมพูทวีปได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นแคว้นต่าง ๆ หลายแคว้นด้วยกัน ซึ่งในปัจจุบันนี้คำว่า “แคว้น” หมายถึง “รัฐ” หรือ “ประเทศ” และในแต่ละแคว้นหรือรัฐนั้นก็จะมีรูปแบบของการปกครองที่เป็นกลไกสำคัญในการปกครองบ้านเมืองเป็นของตนเอง เพื่อให้มีความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งอาจจะมีที่เหมือนกันและแตกต่างกันไปในแต่ละแคว้น ซึ่งนักวิชาการสมัยใหม่มีความเห็นต่างกันในเรื่องรูปแบบนี้

ในสังคมโบราณอย่างชมพูทวีปเมื่อกว่า ๒๕๐๐ ปีล่วงมาแล้วนั้น การที่แต่ละแคว้นหรือรัฐควรจะมีรูปแบบของการปกครองแคว้นหรือรัฐของตนด้วยรูปแบบใดนั้น สังคมให้ความสำคัญน้อยกว่าเรื่องของตัวบุคคลที่มีบทบาทในทางการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำหรือชนชั้นผู้ปกครองอย่างเช่นพระราชหรือพระมหากษัตริย์ เนื่องจากผู้ปกครองมีบทบาทอย่างยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนทุกชนชั้นวรรณะในสังคมหรือในแคว้นนั้น ๆ ซึ่งต้องอยู่ภายใต้การปกครองของตนเอง ด้วยเหตุดังกล่าว พระพุทธองค์ในฐานะที่ทรงเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ก็ทรงปรารถนาให้สังคมที่พระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น มีความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อยเช่นเดียวกับบุคคลอื่นโดยทั่วไป แต่ว่าพระองค์ทรงแตกต่างจากบุคคลอื่นโดยทั่วไปตรงที่ทรงเป็นพระศาสดาผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือทรงเป็นนักบวชหรือสมณะที่มีผู้คนมากมายในสังคมชมพูทวีปทุกชนชั้นวรรณะให้ความเคารพศรัทธา โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำทางการเมืองการปกครอง จึงทรงแสดงหลักการของการปกครองไว้ เพื่อให้บุคคลต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในทางการเมืองการปกครองได้นำไปประพฤติปฏิบัติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขแก่บุคคลผู้นำไปประพฤติปฏิบัติ

เองและเพื่อความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น หลักการของการปกครองต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้นมีหลักการอะไรบ้าง ซึ่งช่วยสนับสนุน ส่งเสริมให้บุคคลผู้อยู่ภายใต้รูปแบบของการปกครองต่าง ๆ ในทางการเมืองการปกครองได้ดำเนินไปสู่ จุดมุ่งหมายที่ถูกต้องดีงามตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์มากยิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษา วิจัยในงานวิจัยฉบับนี้ต่อไป

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของการปกครองที่แคว้นหรือรัฐต่าง ๆ ในชมพูทวีปใช้อยู่กัน ต่างก็เป็นรูปแบบที่มีอยู่แต่เดิมก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ออกไปได้อย่างกว้างขวาง เนื่องจากมีผู้คนศรัทธายอมรับนำหลักธรรมคำสอนไปประพฤติปฏิบัติเป็น จำนวนมาก คนบางส่วนก็ขอออกบวชเป็นภิกษุติดตามพระพุทธองค์ไปด้วย จากจำนวนน้อยก็ค่อย ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ เมื่อเกิดกรณีภิกษุบางรูปมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะ หรือกับความ เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเริ่มทรงบัญญัติกำหนดกฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบ แผนข้อปฏิบัติต่าง ๆ ออกมา กฎเกณฑ์หรือระเบียบที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นนั้นจึงเรียกว่า “วินัย” ซึ่งเป็นเครื่องมือสร้างความสงบสุขความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นแก่สาวกของพระองค์ และการ ปกครองสาวกของพระพุทธองค์ก็ค่อย ๆ พัฒนาปรับปรุงมาตามลำดับ จากต้นพุทธกาลซึ่งพระองค์ ทรงเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ ของเหล่าสาวก ภายหลังจากที่พระองค์ก็ทรงมอบ อำนาจการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ นั้นให้แก่เหล่าสาวกที่เรียกว่า “สงฆ์” มากขึ้นเรื่อยมาจน พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน และในที่สุดก็มาเป็นรูปแบบการปกครองเฉพาะที่ใช้กันในหมู่ภิกษุผู้ เป็นสาวกของพระพุทธองค์จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่มักกล่าวอ้างกันว่าเป็นรูปแบบการปกครอง ระบอบประชาธิปไตยที่เก่าแก่ เพราะฉะนั้น รูปแบบของการปกครองดังกล่าวจะเป็นรูปแบบใด และมี หลักการอะไรบ้างที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เพื่อนำมาใช้ในการปกครอง จึงเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยเห็นว่า ควรทำการศึกษาวิจัยในงานวิจัยฉบับนี้ โดยการศึกษาวเคราะห์จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก

๑.๒ วิตุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบของการปกครองในพระไตรปิฎก

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์หลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก

๑.๓ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

รูปแบบของการปกครอง ใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ระบอบการปกครอง” หมายถึง แบบแผนของการปกครองแคว้นหรือรัฐในพุทธกาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีรูปแบบวิธีการ และเนื้อหาสาระแตกต่างกันไปในแต่ละแคว้นหรือรัฐ ตลอดถึงรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ด้วย ซึ่งรูปแบบของการปกครองถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมมนุษย์ทุก ๆ สังคม เนื่องจากมีทั้งกติกากำหนดโครงสร้างทางการปกครองและกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทาง การปกครอง เพื่อควบคุมสังคมนั้น ๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

หลักการปกครอง หมายถึง หลักธรรมหรือสาระสำคัญของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาสำหรับให้บุคคลได้ยึดถือเป็นแนวประพฤติปฏิบัติในด้านการบริหารการปกครองและด้านคุณธรรมและจริยธรรมในการปกครองของแต่ละรูปแบบของการปกครองตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

การปกครอง หมายถึง การให้ความคุ้มครอง การดูแล การควบคุม การปกป้อง การบริหาร และวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับหมู่คณะหรือสังคม เพื่อให้หมู่คณะหรือสังคมมีความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อย

การปกครองของคณะสงฆ์ หมายถึง การปกครองตามรูปแบบเดิมของคณะสงฆ์ด้วยหลักธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Literatures Review) ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า มีเอกสารงานวิชาการและผลงานวิจัยหลายฉบับด้วยกันที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่อง “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” ของผู้วิจัย โดยแยกออกเป็นสองกลุ่มคือ เอกสารงานวิชาการกับผลงานวิจัย ดังต่อไปนี้

สำหรับเอกสารงานวิชาการคือหนังสือต่าง ๆ มีเนื้อหากล่าวถึงรูปแบบการปกครองต่าง ๆ ของชมพูทวีปในอดีตหรืออินเดียในปัจจุบันตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีดังนี้

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรต ธีรธมโม) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการปกครองในพุทธกาลไว้ในหนังสือ “รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก” ว่ามี ๓ รูปแบบคือ แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ราชาธิปไตย) คือรัฐที่ให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับกษัตริย์โดยตรง แบบสามัคคีธรรม (สหพันธรัฐ) คือรัฐที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมีได้อยู่ที่ประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว จะมีสภาหรือสังฆะ เป็นผู้กำหนดนโยบายและมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง และ

แบบจักรวรรดินิยม (อุดมรัฐ) คือรัฐที่มีแสนยานุภาพมาก มีอำนาจเหนือรัฐอื่น ๆ ผู้ปกครองจะใช้คำว่า มหาราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิ^๑

พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน) กล่าวถึงลักษณะทางการปกครองในสมัยพุทธกาล ไว้ในหนังสือเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก” ว่ามี ๒ รูปแบบ คือ แบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์หรือพระราชามีอำนาจสมบูรณ์ในการปกครอง กับแบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐ แล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นระบบประชาธิปไตยสมัยโบราณ^๒

ปรีชา ช่างขวัญยืน กล่าวไว้ในหนังสือ “ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก” ว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งที่ระบบการเมืองว่าระบบใดดีที่สุด แต่เน้นการสอนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยเฉพาะผู้มีอำนาจ เช่น ผู้ปกครองและข้าราชการ ให้เป็นคนดี เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมคำสอนที่สอนผู้ปกครองรัฐทั้งรัฐแบบราชาธิปไตยและรัฐแบบสามัคคีธรรม และยังมองว่าการปกครองแบบสามัคคีธรรมกับการปกครองของสงฆ์นั้น มิใช่การปกครองแบบประชาธิปไตย^๓

ส่วนผลงานวิจัยมีทั้งที่เป็นวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ มีเนื้อหากล่าวถึงรูปแบบการปกครองต่าง ๆ ของชมพูทวีปในอดีตหรืออินเดียในปัจจุบันตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นกัน มีดังนี้

พระมหาสุริยา สุเมธ (ดวงติลี) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” พบว่า รูปแบบการปกครองของแคว้นต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีอยู่ ๒ รูปแบบ ได้แก่ ๑) แบบราชาธิปไตย เป็นการปกครองที่มีกษัตริย์มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ๒) แบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองที่ไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐแล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภาซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้นโดยเน้นหลักความสามัคคีเป็นสำคัญ และหลักธรรมที่เหมาะสมกับการปกครองรูปแบบราชาธิปไตย ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จัก

^๑ดูรายละเอียดใน พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมโม), รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗-๔๘.

^๒ดูรายละเอียดใน พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน), การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๖ กันยายน ๒๕๔๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘-๔๒.

^๓ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗-๑๙.

วัตติวัตต ตฤการธรรม รัฐประศาสนธรรม ปมุขธรรม และวัตตบทธธรรม ส่วนหลักธรรมที่เหมาะสมกับการปกครองรูปแบบสามัคคีธรรม ได้แก่ อปริหานิยธรรม^๔

พระไพเราะ ขนดิสโร (บุญนารักษ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา” และพบว่า หลักการปกครองในพระพุทธศาสนา หมายถึง การใช้หลักธรรมเป็นหลักในการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม จักรพรรดิวัตร สังคหวัตถุ พรหมวิหาร และอคติ ตามหลักการปกครองในพระพุทธศาสนาผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองต้องเป็นผู้มีธรรม มีธรรมะคือความถูกต้องเป็นจุดหมายปลายทาง และพระพุทธศาสนาไม่เน้นที่รูปแบบการปกครอง แต่เน้นที่ผู้ปกครองจะต้องเป็นคนดีมีธรรม การได้มาซึ่งอำนาจและการใช้อำนาจจะต้องเป็นธรรม สามารถสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนส่วนใหญ่ได้^๕

พระอธิการพีรัชเดช มหามนตรี ได้กล่าวถึงการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาลไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักธรรมะในพระไตรปิฎกกับหลักการและรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย” ว่ามี ๒ ลักษณะคือ รัฐที่มีการปกครองแบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง เป็นเจ้าของอำนาจธิปไตยหรืออำนาจเด็ดขาดสูงสุดในการปกครองแต่เพียงผู้เดียว กับรัฐที่มีการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งมี ๒ แบบด้วยกันคือแบบสาธารณรัฐซึ่งเป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้น ๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์ กับแบบสมาพันธ์รัฐซึ่งมีการกำหนดระยะเวลาของการปกครองของพระราชาราชแต่ละพระองค์เป็นคราว ๆ ไป^๖

พระมหาวชิรวิษณุ ชยธมโม (โรมแพน) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนาเถรวาท” โดยอธิบายไว้ว่ารูปแบบการปกครองในสมัยพุทธกาลมี ๓ รูปแบบคือ แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือราชาธิปไตยคือรัฐที่ให้อำนาจสิทธิ์ขาดการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับกษัตริย์โดยตรง แบบสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตยคือรัฐที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมิได้อยู่ที่ประมุขของรัฐเพียงผู้เดียว แต่จะมีสภาหรือสังฆะเป็นผู้กำหนดนโยบายและมี

^๔พระมหาสุริยา สุเมโธ (ดวงติลี), “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ก-ข.

^๕พระไพเราะ ขนดิสโร (บุญนารักษ์), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ก.

^๖ดูรายละเอียดใน พระอธิการพีรัชเดช มหามนตรี, “หลักธรรมะในพระไตรปิฎกกับหลักการและรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชารัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘-๕๙.

อำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง และแบบจักรวรรดินิยมคือรัฐที่มีแสนยานุภาพมาก มีอำนาจเหนือรัฐอื่น ๆ ผู้ปกครองจะใช้คำว่ามหาราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิ^๗

มรกต สิงหแพทย์ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา” ว่า ลักษณะการปกครองของปรัชญาประชาธิปไตยตรงกับหลักการปกครองและบริหารของคณะสงฆ์ในพุทธศาสนาดังมีหลักฐานในพระวินัยปิฎก เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงประทานความเป็นใหญ่แก่คณะสงฆ์ในการประกอบพิธีต่าง ๆ เช่น การอุปสมบท รับบุคคลเข้าร่วมสังฆมณฑล หรือพิธีการอื่น ๆ ซึ่งใช้การประชุมของสงฆ์เป็นเกณฑ์ตัดสินพิจารณาในประเด็นปัญหาทั้งหลาย โดยมีมติของที่ประชุมต้องเป็นมติเอกฉันท์ แนวทางปฏิบัติดังกล่าว จึงเข้ากันได้กับหลักการประชาธิปไตย^๘

ธนา นวลปลอด ได้ทำการศึกษาวินิจฉัยเรื่อง “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก” ได้กล่าวถึงอินเดียในพุทธกาลว่า รัฐปกครองด้วยระบอบการปกครอง ๒ ระบอบด้วยกันได้แก่ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งพระราชาใช้อำนาจสมบูรณ์โดยไม่ต้องอาศัยสภา และระบอบสาธารณรัฐ ซึ่งอำนาจการปกครองอยู่ในมือชนชั้นสูงที่เป็นตัวแทน โดยตัวแทนจะต้องเข้าไปประชุมในสภาเพื่อตัดสินชี้ขาดในปัญหาต่าง ๆ และหลักธรรมที่ผู้ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พึงมีคือ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรธรรม และราชสังคหวัตถุธรรม เป็นต้น ส่วนผู้ปกครองในระบอบสาธารณรัฐพึงมีคืออภิธานิยธรรม^๙

นรี ภาวกานตานันท์ ได้ทำการศึกษาวินิจฉัยเรื่อง “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก” ได้กล่าวถึงรูปแบบการปกครองในพุทธกาลว่ามี ๒ ระบบ ได้แก่ ๑) ราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งสิทธิ์ขาดอำนาจปกครองขึ้นอยู่กับผู้ปกครองรัฐแต่เพียงผู้เดียว ๒) สมาพันธรัฐ คือหลาย ๆ รัฐมารวมกัน พระราชาไม่ได้มีสิทธิ์ขาดแต่เพียงพระองค์เดียว บางทีเรียกระบบนี้ว่าสามัคคีธรรม สำหรับหลักในการปกครอง พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้การปกครองแบบสาธารณรัฐให้ใช้หลักอภิธานิยธรรม และสำหรับแบบราชาธิปไตย ให้ใช้หลักทศพิธราชธรรม จักกวัตติสูตร เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ^{๑๐}

^๗ดูรายละเอียดใน พระมหาวชิรวิชัย ชยธมโม (โรมแพน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๙๒.

^๘ดูรายละเอียดใน นางสาวมรกต สิงหแพทย์, “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๖-๓๕.

^๙ดูรายละเอียดใน ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๔๑-๔๓ และ ๘๙.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน นายนรี ภาวกานตานันท์, “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐-๓๑.

ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ ได้ศึกษาวิเคราะห์และแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการบริหารรัฐกิจในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ซึ่งอธิบายว่าระบอบการปกครองที่แคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีปนำมาใช้นั้นคือรูปแบบการบริหารรัฐกิจ ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ รูปแบบ คือ แบบราชาธิปไตย และแบบสามัคคีธรรม โดยการปกครองแบบราชาธิปไตยเป็นเช่นเดียวกันกับระบบการเมืองการปกครองของไทยในอดีตที่เรียกว่า “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” ซึ่งพระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารประเทศ เมืองที่มีการปกครองรูปแบบนี้ในสมัยพุทธกาลมี ๔ รัฐ ได้แก่ มคธ โกศล วังสะ และอวันตี การปกครองแบบสามัคคีธรรม ปัจจุบันเรียกว่า “ประชาธิปไตย” รัฐที่มีการปกครองรูปแบบนี้คือวัชชี^{๑๑}

วิรัช กลิ่นสุบรรณ กล่าวถึงแคว้นต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาลว่าแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ พวกที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นำ โดยทำการปกครองด้วยอำนาจเด็ดขาด ส่วนอีกพวกหนึ่งปกครองด้วยการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบการปกครองในปัจจุบันเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยหรือสาธารณรัฐ ซึ่งมีการปกครองโดยการประชุมพิจารณาตัดสินกรณีกิจของแคว้นในสภาการปกครองที่เรียกว่าสันนิบาต เพื่อสอบถามความเห็นจากประชาชนหรือสภาแล้วลงมติตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ^{๑๒}

อย่างไรก็ตาม เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ยังมีปัญหาเรื่องการศึกษาความรูปแบบการปกครองในครั้งพุทธกาลที่ต่างกัน และเอกสารและงานวิจัยบางส่วนก็ยังไม่ได้กล่าวถึงรูปแบบและหลักการของการปกครองของคณะสงฆ์หรือการปกครองในทางธรรม เพราะฉะนั้นงานวิจัยของผู้วิจัย จึงต่างจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ตรงที่จะทำการศึกษาวิจัยทั้งรูปแบบและหลักการของการปกครองทางการเมืองหรือการปกครองทางโลก และรูปแบบและหลักการของการปกครองของคณะสงฆ์หรือการปกครองทางธรรมด้วย โดยเฉพาะเรื่องหลักการของการปกครองของทางโลกกับทางธรรมนั้น ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ให้ครอบคลุมทั้งหลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมด้วย

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗๐-๙๙.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน นายวิรัช กลิ่นสุบรรณ, “การศึกษาเปรียบเทียบการปกครองของแคว้นวัชชีกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปีพุทธศักราช ๒๕๕๐”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐-๑๑.

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๕.๑ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ทั้งชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) เช่น พระไตรปิฎกและอรรถกถา และชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) เช่น หนังสือวิชาการด้านพระพุทธศาสนา เอกสารวิจัย วิทยานิพนธ์ ตลอดจนเอกสารวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๒ ศึกษา วิเคราะห์ ตีความข้อมูลที่รวบรวมได้

๑.๕.๓ เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ เพื่อจะได้ทราบรูปแบบของการปกครองในพระไตรปิฎก

๑.๖.๒ เพื่อจะได้ทราบหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก

บทที่ ๒

รูปแบบการปกครองในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกคือที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎกด้วยกัน ได้แก่ (๑) พระวินัยปิฎกคือแหล่งรวบรวมพุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ (๒) พระสุตตันตปิฎกคือแหล่งรวบรวมพระธรรมเทศนา คำบรรยายต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา และ (๓) พระอภิธรรมปิฎกคือแหล่งรวบรวมธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์^๑

พระไตรปิฎกนอกจากจะเป็นที่รวบรวมหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา สำหรับให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาค้นคว้าและนำไปปฏิบัติแล้ว ยังเป็นที่ให้บุคคลผู้สนใจได้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในด้านอื่น ๆ ได้อีกด้วย เช่น ความรู้ด้านนิเวศวิทยา ความรู้ด้านสาธารณสุข ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์ ความรู้ด้านจิตวิทยา ความรู้ด้านภาษา และความรู้ด้านการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ด้านการเมืองการปกครองที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมีประเด็นที่ควรทำการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงตั้งวัตถุประสงค์การวิจัยไว้ว่า เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของการปกครองในพระไตรปิฎก เพราะฉะนั้น จากวัตถุประสงค์ดังกล่าว ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงรูปแบบของการปกครองในพระไตรปิฎก โดยการแบ่งรูปแบบของการปกครองออกเป็น ๒ รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ รูปแบบการปกครองของรัฐกับรูปแบบการปกครองของสงฆ์ ดังต่อไปนี้

๒.๑ รูปแบบการปกครองของรัฐ

คำว่า “รูปแบบการปกครอง” (Forms of Government) ในงานวิจัยนี้ใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ระบอบการปกครอง” สำหรับคำว่า “ระบอบ” ในภาษาไทยเป็นศัพท์บัญญัติซึ่งพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปกพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติขึ้น หมายถึง รูปแบบการปกครองประเทศ เช่น ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น

^๑พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๖-๗๗.

ประมุข ตรงกับคำว่า “regime” ในภาษาอังกฤษ^๒ ซึ่งมาจากคำว่า “régime” ในภาษาฝรั่งเศส หมายถึง “กฎ, รัฐบาล” และมาจากคำว่า “régime” ในภาษาลาตินที่มีความหมายว่า “การนำ (guidance)”^๓

ในพจนานุกรมศัพท์รัฐศาสตร์ของราชบัณฑิตยสถานได้นิยามความหมายคำว่า “ระบอบ” หรือ “Regime” นี้ไว้ว่า “แบบอย่างการปกครองประเทศในรูปใดรูปหนึ่ง เช่น ระบอบราชาธิปไตย ระบอบคณาธิปไตย ระบอบประชาธิปไตย”^๔ และในพจนานุกรมศัพท์การเมืองของ เดโช สนวนานท์ ก็ได้อธิบายคำว่า “ระบอบ” หรือ “Regime” ไว้ว่าหมายถึง “ระบอบการปกครอง หรือระบอบในการ บริหารงาน เช่น เราพูดว่า ระบอบการปกครองในโลกนี้มีอยู่หลายระบอบด้วยกัน ระบอบ ประชาธิปไตยก็เป็นระบอบหนึ่ง”^๕

จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า “รูปแบบของการปกครอง” หมายถึง แบบแผนของการ ปกครองประเทศหรือสังคม ซึ่งมีรูปแบบ วิธีการ และเนื้อหาสาระแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศหรือ สังคมจะเลือกนำไปใช้ตามความเหมาะสมกับประเทศหรือสังคมนั้น ๆ

ในพระไตรปิฎกคืออุโปสถสูตร อังคุดตริกนิกาย ติกนิบาต และ วิตถโตปสถสูตร อังคุดตริกนิกาย อัญญกนิบาต ปราภฏชื่อนชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้นด้วยกัน ได้แก่ (๑) อังคะ (๒) มคธะ (๓) กาสี (๔) โกสละ (๕) วัชชี (๖) มัลละ (๗) เจตี (๘) วังสะ (๙) กุรุ (๑๐) ปัญจาละ (๑๑) มัจฉะ (๑๒) สุรเสนะ (๑๓) อัสสกะ (๑๔) อวันตี (๑๕) คันธาระ และ (๑๖) กัมโปชะ^๖ แสดงให้เห็นว่าชมพูทวีปหรือ ประเทศอินเดียในสมัยโบราณนั้น สภาพการณ์ทางการเมืองการปกครองก่อนพระพุทธศาสนาจะ เกิดขึ้น ได้แบ่งออกเป็น ๑๖ แคว้นด้วยกัน^๗

อย่างไรก็ตาม ชนบทใหญ่ทั้ง ๑๖ แคว้นดังกล่าว ก็มักจะปรากฏชื่อกระจัดกระจายอยู่ในที่ ต่าง ๆ ของพระไตรปิฎกและในคัมภีร์อื่น ๆ หลายแห่งด้วยกัน และมีหลายแคว้นที่พุทธศาสนิกชน ค้นเคยกับชื่อเป็นอย่างดี เช่น แคว้นมคธ แคว้นโกสละ แคว้นวัชชี แคว้นกาสี แคว้นมัลละ เนื่องจาก มักจะมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในแคว้นนั้น ๆ

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, ระบอบ-ระบอบ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=2827> [๑๐ ส.ค. ๒๕๕๓]

^๓ ดร.กรองแก้ว ฉายสภาวะธรรม, ศัพท์คำนี้มีที่มา, (กรุงเทพมหานคร: ต้นธรรม สำนักพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔๑.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์รัฐศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๒.

^๕ เดโช สนวนานท์, พจนานุกรมศัพท์การเมือง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลก กว้าง จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐๕.

^๖ อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๒๐๗, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘. และ อัง.อญญก. (บาลี) ๒๓/๔๒/๒๐๗, อัง.อญญก. (ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗.

^๗ T. W. Rhys Davids, *Buddhist India*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), p. 23.

นอกจาก ๑๖ แคว้นดังกล่าวที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีแคว้นอื่น ๆ ที่ปรากฏชื่ออยู่ในที่ต่าง ๆ ของพระไตรปิฎก แต่ไม่ได้ปรากฏชื่อเป็นหมวดเป็นหมู่เหมือนกับ ๑๖ แคว้นดังกล่าวอีก ๕ แคว้นด้วยกัน ได้แก่ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ และอังคตตราปะ^๘ เพราะฉะนั้น ชมพูทวีปจึงมีการปกครองแบ่งออกเป็น ๒๑ รัฐหรือแคว้นด้วยกันตามที่ปรากฏชื่อในพระไตรปิฎก และเมื่อกล่าวถึงรูปแบบการปกครองก็แบ่งออกได้ ๒ รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยกับรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย

รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครองซึ่งมีความโดดเด่นอย่างยิ่งในพระไตรปิฎก เนื่องจากบทบาทของผู้ปกครองมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์สำคัญทั้งในพุทธกาลและหลังพุทธกาล ทำให้พระพุทธศาสนาตั้งหลักปักฐานในสังคมชมพูทวีปหรืออินเดียในปัจจุบันได้อย่างมั่นคงเป็นระยะเวลาหนึ่ง จนได้รับการเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวางทั่วทั้งชมพูทวีป และต่อมาภายหลังพุทธกาลยังได้ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปยังประเทศอื่น ๆ ทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียด้วย

คำว่า “ราชาธิปไตย” ในภาษาไทยนี้ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายไว้ว่า “ราชาธิปไตย” มาจากคำว่า ราช+อธิปไตย ในภาษาบาลี ราชาธิปไตย จึงหมายถึง ระบอบการปกครองแบบหนึ่งที่มีพระราชาเป็นใหญ่^๙

ในภาษาอังกฤษ คำว่า “ราชาธิปไตย” ใช้คำว่า “Monarchy” ซึ่งมาจากคำว่า “monarchia” ในภาษากรีก แปลว่า “ปกครองโดยคนคนเดียว”^{๑๐} เพราะฉะนั้น ราชาธิปไตย (Monarchy) ก็คือ คำสามัญทั่วไปเพื่อประโยชน์ในการอธิบายรูปแบบการปกครองใด ๆ ที่มีกษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด ในระบอบราชาธิปไตย บุคคลผู้มีพระนามเป็นพระราชาก็คือองค์อธิปัตย์ (ผู้มีอำนาจสูงสุด) เป็นประมุขของรัฐ^{๑๑}

จากนิยามความหมายดังกล่าว จะเห็นได้ว่ารูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยมีความสัมพันธ์กับผู้ปกครองที่เรียกว่า “กษัตริย์” หรือ “ราชา” อย่างแยกกันไม่ออกในฐานะที่เป็นผู้ปกครองและมีอำนาจ และในการปกครองแบบราชาธิปไตย คำว่า “รัฐบาล” และ “รัฐ” มี

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ เล่ม ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๕๓ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๕๑.

^{๑๐} นาธาเนียล ฮาร์ริส, *ระบอบการปกครอง : ราชาธิปไตย*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ ปาเจรา จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๖.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

ความหมายเท่ากับคำว่า “พระมหากษัตริย์” เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งผู้นำและผู้คุ้มครองประชาชนในยามสงครามและเป็นผู้ปกครองในยามสงบ^{๑๒}

สรุปได้ว่า ราชาธิปไตย หมายถึง การปกครองที่มีพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้นำและผู้ปกครอง อีกทั้งมีอำนาจสูงสุดในการปกครองแต่เพียงผู้เดียว เมื่อพระมหากษัตริย์หรือพระราชาใช้อำนาจที่มีอยู่นั้นให้เป็นไปบริบูรณ์แต่เพียงผู้เดียว จึงเรียกรูปแบบนี้ได้อีกคำว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy)^{๑๓}

รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้กล่าวกันว่าเป็นรูปแบบการปกครองอันเก่าแก่ที่สุด เนื่องจากไม่มีใครรู้ว่าเกิดขึ้นมาครั้งแรกเมื่อใด แต่สันนิษฐานกันว่าราชาธิปไตยเกิดขึ้นจากสภาพของสังคมมนุษย์ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีคนมาทำหน้าที่ควบคุมและจัดการนั่นก็คือ กษัตริย์ ดังที่ นาธานีล ฮาร์ริส อธิบายไว้ว่า

ไม่มีใครรู้แน่ชัดว่าราชาธิปไตยก่อตั้งครั้งแรกเมื่อใด แต่เป็นที่เชื่อว่าระบอบนี้เกิดขึ้นเมื่อสังคมในยุคแรก ๆ เริ่มมีความซับซ้อน เริ่มมีกลุ่มชนผู้ชำนาญการ เช่น ชุนนาง นักรบ นักบวช ขาวนา ชาวไร่เกิดขึ้น สังคมเช่นนี้จำเป็นต้องมีการบริหารจัดการมากขึ้น จึงปรากฏบุคคลคนหนึ่งขึ้นมา เพื่อมาควบคุมและชี้นำกลุ่มชนเหล่านี้ คนคนนี้คือ กษัตริย์^{๑๔}

ในสังคมอินเดียนั้น ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาซึ่งมีอยู่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น และมีบทบาทอย่างมากต่อการกำหนดลักษณะสังคมของอินเดียในทุก ๆ ด้าน สำหรับผู้ปกครองที่เรียกว่า กษัตริย์หรือราชาตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ถูกจัดอยู่ในวรรณะกษัตริย์และถูกนำไปยึดโยงกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์คือพระพรหม ซึ่งแบ่งบุคคลในสังคมออกเป็น ๔ วรรณะด้วยกัน โดยเชื่อว่าแต่ละวรรณะนั้นเกิดจากอวัยวะต่าง ๆ ของพระพรหมและมีหน้าที่แตกต่างกันไป ดังนี้^{๑๕}

(๑) **วรรณะพราหมณ์** เกิดจากพระโอษฐ์ (ปาก) ของพระพรหม มีสี่เครื่องแต่งกายประจำวรรณะคือสีขาว ซึ่งแสดงถึงความบริสุทธิ์ มีหน้าที่กล่าวมนต์ ให้คำปรึกษากับพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนสอนมนต์ให้แก่คนทั่วไป ส่วนพวกที่เป็นนักบวชก็ทำหน้าที่สอนไตรเพท ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา และเป็นผู้รับทักษิณา

^{๑๒} ควอริส เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, กาญจนี ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓.

^{๑๓} เดโซ สวานานนท์, พจนานุกรมศัพท์การเมือง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์หน้าต่างสุโลกกว้าง จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๐.

^{๑๔} นาธานีล ฮาร์ริส, ระบอบการปกครอง : ราชาธิปไตย, หน้า ๑๓.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูรเถร), ศาสนาต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒. หรือใน เสฐียร พันธรั้ง, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒.

(๒) **วรรณกะษัตริย์** เกิดจากพระพาหา (แขน) ของพระพรหม และถือว่าสืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ สีเครื่องแต่งกายประจำวรรณกะคือสีแดง ซึ่งหมายถึงนักรบ ทำหน้าที่รบเพื่อป้องกันหรือขยายอาณาจักร รวมทั้งเป็นนักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง

(๓) **วรรณแพศย์** เกิดจากพระเพลลา (ตัก) ของพระพรหม มีสีเครื่องแต่งกายประจำวรรณกะคือสีเหลือง เป็นพวกแสวงหาทรัพย์สมบัติ ได้แก่พวกพ่อค้า คหบดี เศรษฐี และเกษตรกร

(๔) **วรรณศูทร** เกิดจากพระบาท (เท้า) ของพระพรหม มีสีเครื่องแต่งกายประจำวรรณกะคือสีดำหรือสีอื่น ๆ ที่ไม่มีความสดใส มีหน้าที่เป็นกรรมกร ผู้ใช้แรงงาน

การแบ่งคนออกเป็นวรรณกะ ๔ นี้เป็นประเพณีที่สำคัญและถือกันอย่างเคร่งครัดในสังคมอินเดีย จนกลายมาเป็นเครื่องมือกีดกันทางชนชั้นและดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เนื่องจากพวกพราหมณ์มีอิทธิพลและบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของสังคมอินเดียให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง ทั้ง ๆ ที่เดิมที่การแบ่งคนออกเป็นวรรณกะต่าง ๆ นี้เป็นเรื่องของการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคม ดังที่ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

เดิมที่ระบบวรรณกะเป็นการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคม มีความยืดหยุ่นไม่เข้มงวด แต่ต่อมาได้เสื่อมความหมายเดิม กลายเป็นประเพณีที่ถือกันแบบเถรสองบาตร วรรณกะสูงเอารัดเอาเปรียบ เหยียดหยามและเหยียดหย่ำวรรณกะต่ำ ทั้งนี้ด้วยเหตุทางผลประโยชน์เป็นสำคัญประการหนึ่ง^{๑๖}

หากกล่าวถึงเฉพาะวรรณกะษัตริย์ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ในฐานะที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าวรรณกะษัตริย์มีกำเนิดมาจากพระพรหมเช่นเดียวกับวรรณกะอื่น ๆ ต่างกันตรงที่อวัยวะที่เกิดและหน้าที่เท่านั้น ในประวัติศาสตร์สังคมอินเดีย แม้คำว่า “กษัตริย์” จะหมายถึงวรรณกะษัตริย์หรือบุคคลผู้อยู่ในชนชั้นปกครองทั้งหมด ได้แก่เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการต่าง ๆ มีทหารเป็นต้น ซึ่งทำหน้าที่รบเพื่อป้องกันหรือขยายอาณาจักร รวมทั้งเป็นนักปกครองนักบริหารบ้านเมือง ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ดังที่กล่าวมา แต่คำว่า “กษัตริย์” (สันสกฤต) หรืออีกคำหนึ่งก็คือ “ชัตตียะ” (บาลี) นี้เดิมที่เป็นเพียงผู้ปกครองหรือบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าของกลุ่มชนอารยันที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม^{๑๗} และกลุ่มชนอารยันที่รวมตัวกันดังกล่าว ทำให้เกิดตระกูลต่าง ๆ จากตระกูลต่าง ๆ ก็พัฒนาจนกระทั่งกลายเป็นราชวงศ์ (Dynasty) มากขึ้น มีการให้บุตรหัวปีเป็นผู้สืบทอดอำนาจการปกครอง จากนั้นจึง

^{๑๖} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, *ภารตวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖.

กลายเป็นการรวมศูนย์อยู่ที่กษัตริย์ (Kshatriya) ทำให้เป็นผู้นำที่มีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียว จะเห็นได้ว่า กษัตริย์มีพัฒนาการจากการเป็นผู้นำตระกูลแล้วมาเป็นผู้นำรัฐหรือผู้นำอาณาจักร (Kingship) ในที่สุด จึงทำให้คำว่า “กษัตริย์” ในที่นี้ใช้ไปตามนัยผู้นำสูงสุด มิใช่ตามนัยวรรณะดังที่ใช้ก่อนหน้านี้^{๑๘} ดังนั้น คำว่า “กษัตริย์” จึงหมายถึงผู้นำหรือผู้ปกครองของรัฐหรือแคว้นนั่นเอง

ส่วนคำว่า “ราชา” ก็เช่นเดียวกัน ในประวัติศาสตร์สังคมอินเดีย คำว่า “ราชา” เดิมทีหมายถึงหัวหน้าหรือผู้นำของเผ่าหรือโคตรตระกูลต่าง ๆ ของชาวอารยันซึ่งอพยพมาอยู่ในอินเดีย ครั้นมาอยู่ในอินเดียแล้วเปลี่ยนอาชีพจากการพเนจรเลี้ยงปศุสัตว์แยกกันเป็นคณะ ๆ หรือตระกูลซึ่งเรียกว่า “โคตร” แล้วหันมาทำเกษตรกรรมทำนาปลูกข้าว จึงได้ชื่อว่า “ชัตติยะ”^{๑๙} จะเห็นได้ว่า ราชาจากเดิมเป็นคำใช้เรียกหัวหน้าเผ่าซึ่งมีที่อยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง เมื่อมีที่อยู่เป็นหลักแหล่งและมีเขตแดนที่ชัดเจนแล้วจึงพัฒนามาเป็นชัตติยะหรือกษัตริย์นั่นเอง โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองของเผ่าหรือตระกูลต่าง ๆ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินหรือเขตแดนต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อมองในแง่ของความ เป็นมา “ราชา” จึงเป็นคำสำหรับใช้เรียกผู้นำหรือผู้ปกครองเช่นเดียวกันกับคำว่า “กษัตริย์”

อย่างไรก็ตาม เมื่อพัฒนามาเป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นแล้ว จึงทำให้คำว่า “ราชา” ในสังคมอินเดียหรือชมพูทวีปนี้หมายถึงอิสริยยศหรือตำแหน่งของผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นด้วย โดยมีตำแหน่งจากเล็กไปหาใหญ่ ได้แก่ ตำแหน่ง “ราชา” ใช้สำหรับเรียกกษัตริย์หรือประมุขของรัฐเล็กที่สุด กษัตริย์หรือประมุขของรัฐใหญ่กว่าราชาเรียกว่า “มหารราชา” กษัตริย์หรือประมุขของรัฐยิ่งใหญ่ โดยมีราชาหลายพระองค์ขึ้นอยู่เรียกว่า “ราชาธิราช” กษัตริย์หรือประมุขของรัฐที่กว้างใหญ่มีมหารราชาและราชามากมายขึ้นอยู่ก็เรียกว่า “มหารราชาธิราช” และกษัตริย์หรือประมุขที่แผ่อำนาจยึดครองรัฐต่าง ๆ ไว้ได้มากก็สามารถตั้งตนเป็น “พระเจ้าจักรพรรดิ” ได้ ดังนั้น อิสริยยศของกษัตริย์ในฐานะประมุขของรัฐหรือแคว้นในสังคมอินเดียหรือชมพูทวีปมีลำดับต่างกันจากเล็กไปหาใหญ่คือ ราชมหาราช ราชาธิราช มหารราชาธิราช และจักรพรรดิราชาธิราช^{๒๐}

สรุปได้ว่าราชาในสังคมอินเดียมี ๒ แบบด้วยกันคือ ราชาคือกษัตริย์ซึ่งไม่มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด กับราชาคือกษัตริย์ซึ่งมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด ราชาแบบแรก คือกษัตริย์ซึ่งไม่มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดนั้น เนื่องจากการปกครองแบบชนเผ่าหรือในรัฐเล็ก ๆ ทั้งปวงนั้นมีราชา มากกว่าหนึ่ง และการตัดสินใจต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับที่ประชุมของโคตรตระกูลต่าง ๆ เรียกว่า “สภา” และ “สมิติ” สำหรับสภานั้นประกอบด้วยเหล่าราชาทั้งหลายผู้เจริญด้วยวุฒิต่าง ๆ เช่น ชาติ วย และคุณ

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน วรศักดิ์ มัทธโนบล, พุทธโคดม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ openbooks, ๒๕๕๕), หน้า ๘๙-๙๐.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑, หน้า ๙.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ปรีดี พนมยงค์, มหาราชและรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

ซึ่งมาจากตระกูลต่าง ๆ ส่วนสมิตินั้นเป็นการประชุมชนในเผ่าทั่วไปหรือหัวหน้าครอบครัวต่าง ๆ และบุคคลผู้มีตำแหน่งราชาแบบนี้ทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนของตระกูลหรือกลุ่มผลประโยชน์ โดยได้รับการเลือกตั้งมาจากสมาชิกในตระกูลหรือกลุ่มของตน ส่วนราชาแบบที่สอง คือกษัตริย์ซึ่งมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดนั้น ต่างจากราชาแบบแรก เนื่องจากเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นเพียงพระองค์เดียวและอำนาจต่าง ๆ รวมศูนย์อยู่ที่กษัตริย์พระองค์เดียวเท่านั้น จึงสามารถตัดสินใจดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ทางารปกครองด้วยพระองค์เอง และราชาแบบนี้สืบทอดตำแหน่งโดยสายโลหิต ส่วนใหญ่มักจะให้บุตรคนโตสืบทอดตำแหน่งแทน^{๒๑}

จากที่กล่าวมา ในเรื่องการแบ่งชนชั้นวรรณะตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้น หากพิจารณา “กษัตริย์” และ “ราชา” ตามนัยแห่งฐานะหรือตำแหน่งของผู้นำหรือผู้ปกครอง ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งซึ่งบุคคลทั่วไปให้การยอมรับ และหากพิจารณาตามนัยแห่งหน้าที่ความรับผิดชอบซึ่งจะต้องกระทำคือการปกครองป้องกันหรือการขยายอาณาจักร กล่าวได้ว่าเป็นหน้าที่สำคัญสำหรับสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งจะต้องมีผู้นำหรือผู้ปกครองคอยควบคุมดูแลจัดระเบียบสังคมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นในสังคม เพราะฉะนั้น ตามนัยทั้งสองคือทั้งเรื่องตำแหน่งและหน้าที่ความรับผิดชอบของ “กษัตริย์” และ “ราชา” จึงส่งเสริมให้วรรณะกษัตริย์มีความชัดเจนมากขึ้น ส่งผลให้ “กษัตริย์” และ “ราชา” ถูกจัดเข้าไปอยู่ในชนชั้นวรรณะกษัตริย์ด้วยกัน ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า “วรรณะกษัตริย์” ตามการแบ่งชนชั้นของศาสนาพราหมณ์ และส่วนใหญ่ราชาในสังคมอินเดียมักจะมาจากบุคคลในชนชั้นวรรณะกษัตริย์โดยกำเนิดคือทั้งฝ่ายบิดาและมารดาเป็นชนชั้นวรรณะกษัตริย์

อย่างไรก็ตาม ในสังคมอินเดียปรากฏว่าผู้ที่มีหลักฐานดี มีกำลังทรัพย์ และกำลังคนมากก็อาจจะได้รับการยกย่องให้เป็น “ราชา” ได้เช่นเดียวกัน^{๒๒} ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้ว่าบุคคลในวรรณะอื่นที่ไม่ใช่วรรณะกษัตริย์หรือผู้นับถือศาสนาอื่นซึ่งไม่ใช่ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู แต่มีฐานะดีมีความร่ำรวยทั้งด้านทรัพย์สินเงินทองและบิรวารอาจจะถูกเรียกว่า “ราชา” ได้ โดยเป็นราชาเฉพาะในกลุ่มคนวรรณะเดียวกันหรือนับถือศาสนาเดียวกัน แต่ไม่นิยมเรียกว่า “กษัตริย์” หรือ “ชัตตียะ” เนื่องจากไม่ได้เป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นและไม่ได้เป็นชนชั้นวรรณะกษัตริย์โดยกำเนิดอย่างแท้จริง เป็นแต่เพียงผู้มีความมั่งคั่งร่ำรวยเท่านั้น

นอกจากนี้ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็น “กษัตริย์” หรือ “ราชา” ในฐานะผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นนี้ บางสมัยก็มาจากบุคคลผู้ไม่ได้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ก็มี ดังที่ยาวาหรลาล เนห์รู กล่าวไว้ว่า

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน คีฤทธิ ปราโมช, **ธรรมแห่งอริยะ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗), หน้า ๙. หรือใน วรศักดิ์ มัทธโนบล, **พุทธโคดม**, หน้า ๖๘-๙๙.

^{๒๒} คีฤทธิ ปราโมช, **ธรรมแห่งอริยะ**, หน้า ๙.

โดยปกติแล้วพระเจ้าแผ่นดินก็มาจากวรรณะกษัตริย์ (kshatriyas) แต่ว่าบางคราวที่ บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะสงครามหรือในภาวะคับขัน แม้แต่ชนวรรณะศูทร (Sudras) หรือ สมาชิกแห่งวรรณะต่ำที่สุดก็สามารถที่จะขึ้นมาดำรงตำแหน่งกษัตริย์ได้ หากว่าเขาผู้นั้นมีความ เก่งกล้าสามารถอย่างเพียงพอ^{๒๓}

ลักษณะดังกล่าว มีกรณีตัวอย่างในพระไตรปิฎกคือนิทานชาดกเรื่อง**กัณฐหาริชาดก**ของ พระพุทธศาสนาเล่าไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตแห่งนครพาราณสีทรงมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ในหญิงตัดฟัน และได้เสด็จไปอยู่ร่วมด้วย ต่อมานางตั้งครรภ์ เมื่อกราบทูลให้ทรงทราบ จึงพระราชทานพระอัมรงค์ วงหนึ่งแก่นางแล้วตรัสว่า หากบุตรในครรภ์เป็นหญิงให้นำพระอัมรงค์นั้นไปขายเลี้ยงชีวิต แต่หาก บุตรเป็นชายให้พาไปหาพระองค์ เวลาผ่านไปนางได้คลอดบุตรเป็นชายและพากันไปเฝ้า แต่พระเจ้า พรหมทัตรู้สึกละอายจึงตรัสปฏิเสธ แม้กระทั่งนางนำพระอัมรงค์มาถวายให้ทอดพระเนตร พระองค์ก็ ยังไม่ทรงยอมรับ นางรู้สึกเสียใจจึงกล่าวสัตยาธิฐานว่า หากกุมารน้อยนี้เป็นโอรสของพระองค์ ก็จง ลอยอยู่ในอากาศ หากว่ามีไข้ ก็ขอให้ตกลงมาตายเสียเถิด กล่าวจบ นางจับกุมารน้อยโยนขึ้นไปบน อากาศทันที ท่ามกลางความตกตะลึงของพระเจ้าพรหมทัตและหมู่อำมาตย์ข้าราชการทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งสัตยาธิฐาน ร่างของกุมารน้อยกลับนั่งลอยอยู่ในอากาศและภาษิตคาถาว่า แม้คน เหล่าอื่นพระองค์ทรงซุบเลี้ยงได้ ไฉนจะไม่ทรงซุบเลี้ยงโอรสของพระองค์เองเล่า พระเจ้าพรหมทัตทรง ตื่นตันพระทัยและทรงยอมรับพระราชโอรส ได้พระราชทานตำแหน่งอุปราชให้แก่พระราชโอรส และ ทรงแต่งตั้งหญิงเก็บฟืนให้เป็นพระอัครมเหสี ต่อมาเมื่อพระเจ้าพรหมทัตได้เสด็จสวรรคต พระราช โอรสได้ครองราชสมบัติสืบแทนทรงพระนามว่า พระเจ้ากัณฐรวาหนะ^{๒๔} และนิทานชาดกอีกเรื่องหนึ่ง คือ**ปทกุสลามาวชาดก** เล่าเรื่องบุคคลในวรรณะพราหมณ์ได้ดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์ปกครอง บ้านเมืองว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรนางยักษิณีผู้มีหน้าเหมือนม้า เป็นผู้ฉลาดในการสะกด รอย แอบพาบิดาผู้เป็นพราหมณ์หนีมารดาไปแดนมนุษย์ มารดาตามมาทัน แต่ไม่สามารถทำอะไรได้ จึงให้เรียนมนตรีจินตามณีไว้เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต ต่อมาได้เป็นพระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี เพราะมนตรีที่มารดาให้^{๒๕}

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ยวาทรรลาล เนห์รู, **โฉมหน้าประวัติศาสตร์สากล**, แปลโดย พระราชรัตนโมลี (ดร. นคร เขมปาลี), (กรุงเทพมหานคร: สภาเพื่อความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมแห่งประเทศไทยและมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.เอกก (บาลี) ๒๗/๗/๒, ชุ.ชา.เอกก (ไทย) ๒๗/๗/๓, ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๔-๒๑๖.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.นวก. (บาลี) ๒๗/๔๙-๕๙/๒๐๑-๒๐๒, ชุ.ชา.นวก. (ไทย) ๒๗/๔๙-๕๙/๓๐๙- ๓๑๐. หรือใน คณะทำงานคู่มือศึกษาชาดก, **ประตุสชาดก**, (กรุงเทพมหานคร: หอไตรการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๘.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบุคคลผู้ไม่ใช่วรรณะกษัตริย์จะได้เป็นกษัตริย์หรือราชาในฐานะผู้ปกครองรัฐหรือแคว้น แต่กลับไม่ได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นวรรณะกษัตริย์จากสังคมอินเดีย เพราะการยึดมั่นถือมั่นอย่างเข้มข้นในเรื่องวรรณะนั่นเอง สำหรับกษัตริย์ผู้มาจากวรรณะอื่นที่ไม่ใช่วรรณะกษัตริย์นี้ ตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์สังคมอินเดียก็มักจะได้อำนาจมาจากการยึดอำนาจดังปรากฏกรณีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ในพุทธกาล กรณีพระเจ้าวิฑูทกะซึ่งเป็นพระโอรสในพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระนางवासภขัตติยาราชิดาของเจ้ามทานามะแห่งศากยวงศ์ แต่พระนางवासภขัตติยาประสูติจากพระมารดาซึ่งเป็นทาสีชื่อว่านาคมนทา พระนางवासภขัตติยาจึงจัดเป็นจันทาลเพราะเกิดจากพ่อแม่ต่างวรรณะกัน เมื่อครั้งพระเจ้าวิฑูทกะยังทรงพระเยาว์ได้เสด็จไปเยี่ยมศากยวงศ์ แต่กลับถูกดูหมิ่นว่าเป็นบุตรของนางทาสี จึงทรงอาฆาตพวกเจ้าศากยะ เมื่อยึดอำนาจจากพระเจ้าปเสนทิโกศลได้แล้ว จึงทรงยกทัพไปฆ่าพวกศากยวงศ์จนแทบจะหมดสิ้น^{๒๖}

หลังพุทธกาลประมาณ พ.ศ. ๓๕๖-๓๙๒ ในประวัติศาสตร์สังคมอินเดียก็มีบุคคลในวรรณะอื่นโดยเฉพาะวรรณะพราหมณ์สามารถยึดอำนาจจากกษัตริย์องค์ก่อนแล้วดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์หรือราชาได้คือ พราหมณ์ชื่อว่า “บุปผามิตร” หรือ “ปุชยมิตร” ซึ่งโค่นล้มราชวงศ์เมารยะของพระเจ้าอโศก แล้วตั้งราชวงศ์ใหม่ชื่อว่า “คุงคะ” ขึ้นมาแทน ราชวงศ์นี้ปกครองแคว้นมคธอยู่ราวร้อยปีเศษก็เสื่อมอำนาจลง^{๒๗}

นอกจากนี้ ในประวัติศาสตร์สมัยกลางของอินเดีย ปี พ.ศ. ๑๗๔๙-๑๘๓๓ เมื่ออิสลามเข้ามารุกราน ปรากฏว่า “กุตบุดดีน” หรือ “กุตบ อุดดีน ไอบัก” (Kutub-ud-din Aibak) ซึ่งเดิมเป็นทาสของกษัตริย์อิสลามชาวอัฟกานิสถานพระนามว่า “โมหัมเหม็ดโฆรี” (Mohammed Ghori) แม้ว่าเขาจะเป็นทาส แต่เป็นบุคคลผู้มีความสามารถในการรบและช่วยโมหัมเหม็ดโฆรีรบจนได้รับชัยชนะ ก่อนที่กษัตริย์โมหัมเหม็ดโฆรีจะเสด็จกลับไปจึงทรงแต่งตั้งเขาให้เป็นผู้สำเร็จราชการปกครองอินเดียแทน แต่โมหัมเหม็ดโฆรีและผู้สืบสันตติวงศ์ไม่ค่อยเข้ามาเกี่ยวข้องบังคับบัญชาอะไร กุตบ อุดดีน ไอบักจึงเป็นกษัตริย์ครองอินเดียภายใต้อิสลามอย่างสมบูรณ์ และได้ขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง ราชวงศ์ของกุตบ อุดดีน ไอบักดำรงอยู่นานถึง ๑๑๔ ปี แต่นักประวัติศาสตร์อินเดียซึ่งเคร่งครัดในเรื่องวรรณะไม่

^{๒๖}ดูรายละเอียดใน ชู.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๗/๒๕, ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๔๑, ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑-๔๒. หรือใน ชู.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๓-๒๑๔.

^{๒๗}ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑, หน้า ๑๐๕. หรือใน รองศาสตราจารย์ดุษฎี ไชโยธา, วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาชาติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙.

ยอมรับกษัตริย์กุดิบ อุดดิน ไอบักและราชวงศ์ จึงเรียกพระองค์ว่า “กษัตริย์ทาส” (Slave kings) และเรียกราชวงศ์ของพระองค์ว่า “ราชวงศ์ทาส” (Slave Dynasty)^{๒๘}

แม้ว่าวรรณะกษัตริย์จะเป็นชนชั้นสูงด้วยชาติกำเนิดเช่นเดียวกับวรรณะพราหมณ์ แต่เมื่อพิจารณาตามความเชื่อของพวกพราหมณ์ จะเห็นได้ว่าวรรณะกษัตริย์มีสถานภาพต่ำกว่าวรรณะพราหมณ์^{๒๙} เนื่องจากคนทุกชนชั้นวรรณะตามความเชื่อของพราหมณ์นั้นจะต้องปรนนิบัติรับใช้ (บำเรอ) วรรณะพราหมณ์ให้เกิดความพอใจ^{๓๐} มีการให้การสนับสนุนด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตเพื่อทำพิธีบูชาัญเป็นต้น และคนในสังคมอินเดียก่อนพุทธกาลและในพุทธกาลก็มีความเชื่อเช่นนั้น ดังมีเรื่องราวบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกคืออัมพัฏฐสูตร ที่ฌนิกาย สีลขันธวรรค ซึ่งได้กล่าวถึงอัมพัฏฐมาณพ ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์ที่ชื่อว่าโปกขรชาติ ผู้ปกครองหมู่บ้านอิจฉานังคละเขตเมืองอุกกัฏฐะ ในแคว้นโกศล ได้โต้ตอบกับพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องวรรณะและกล่าวอ้างว่าวรรณะพราหมณ์สูงกว่าวรรณะอื่น ๆ^{๓๑}

นอกจากนี้พระมหากษัตริย์หรือพระราชินีในสังคมอินเดียก่อนพุทธกาลและพุทธกาล ในฐานะที่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับพราหมณ์และต่างพึ่งพิงอาศัยกันและกัน เนื่องจากพวกพราหมณ์เป็นผู้มีความรู้และสามารถทำกิจต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเทพเจ้าที่ตนนับถือได้ ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์หรือพระราชินีจึงต้องอาศัยพราหมณ์เป็นที่ปรึกษาราชกิจต่าง ๆ ทางด้านการเมืองการปกครอง และเป็นผู้นำในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การบูชาเทพเจ้าตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ จึงทำให้พราหมณ์ผู้ใกล้ชิดกับกษัตริย์ได้รับการแต่งตั้งเป็น “บุโรหิต” ก็มี เช่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคือกุกกัฏฐพราหมณ์^{๓๒} และพราหมณ์บางคนก็ได้เป็นถึงมหาอำมาตย์ก็มี เช่น วัสสการพราหมณ์ แห่งแคว้นมคธ^{๓๓} เพราะฉะนั้น การที่พราหมณ์เป็นผู้ใกล้ชิดและเป็นผู้ให้คำปรึกษาคำแนะนำแก่พระมหากษัตริย์หรือพระราชินีทั้งด้านศาสนาและการเมืองการปกครอง พวกพราหมณ์จึงเป็นที่เคารพของคนทุกชั้นวรรณะ เพราะแม้แต่

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, *ของดีในอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๐-๕๒. หรือใน กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย, *อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๒๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ เล่ม ๑*, หน้า ๔.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๓๖/๔๒๔-๔๒๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๖/๕๔๗-๕๔๘.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๒๕๔-๒๕๙/๘๗-๑๐๙, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๔-๒๕๙/๘๗-๑๐๐.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๗-๑๕๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

^{๓๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๒๖๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๒/๗๗.

พระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็เป็นใหญ่ในการปกครองก็ยังคงกลัวเกรง ทำให้มีฐานะรองลงมาจากพราหมณ์^{๓๔}

สำหรับคุณสมบัติและหน้าที่ของกษัตริย์ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้นมีมากมาย แต่จะนำมากล่าวในที่นี้เพียงบางส่วนเท่านั้น ดังนี้^{๓๕}

คุณสมบัติของกษัตริย์มี ๑๑ ประการ ได้แก่ (๑) ศูรตา กล้าหาญ ไม่รู้จักความกลัว (๒) วีรยะ มีความเพียร ในการเผชิญภัย (๓) ไธรยะ ความมั่นคง ไม่ท้อถอย (๔) เตชะ มีเดช มียศ มีเกียรติ รู้จักใช้อำนาจในทางที่ถูกต้อง (๕) ทานะ ฝึกฝนในการให้ (๖) ทมะ ระวังจิตใจไว้ได้ รำลึกในเมตตาทออยู่เสมอ (๗) กษมา มีความอดทน มีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง (๘) พราหมณภักติ ภักดีต่อพราหมณ์ (๙) ปรสันนตา ร่าเริงแจ่มใส ไม่รู้จักวิตก (๑๐) รักษาภาวะ พร้อมจะรักษาประเทศชาติ เพื่อผดุงยุติธรรม และ (๑๑) สัตยะ มีความเห็นอันสุจริต ไม่คิดคดทรยศใคร

ส่วนหน้าที่ของกษัตริย์มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ปาฐนัง รับการศึกษาชั้นสูง (๒) ยชนัง ทำพิธีบูชาต่าง ๆ ของตนเอง และ (๓) ทานัง ทำบุญให้ทาน

นอกจากคุณสมบัติและหน้าที่ดังกล่าวแล้ว ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กำหนดว่า ในกาลวิบัติอนุญาตให้กษัตริย์ประกอบอาชีพอื่นได้ เช่น อาชีพครูบาอาจารย์ ทำพิธีบูชาโยธู การกุศล ทำกสิกรรมและค้าขายได้ ทำไม่ได้เหมือนพราหมณ์มีอย่างเดียว คือรับการทำบุญจากผู้มีศรัทธา

การปกครองแบบราชาธิปไตยตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ พระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็เป็นผู้ที่มีความสำคัญที่สุด เนื่องจากทรงเป็นผู้นำของกลุ่มคนที่อยู่ในวาระกษัตริย์และเป็นผู้ปกครองประเทศ^{๓๖} ถึงกระนั้นก็ตาม แม้ว่าฐานะดังกล่าวจะทำให้พระมหากษัตริย์สามารถใช้พระราชอำนาจได้อย่างชอบธรรม แต่คุณสมบัติและหน้าที่ต่าง ๆ ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งกำหนดให้กษัตริย์จะต้องยึดถือและประพฤติปฏิบัติตามดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็สะท้อนให้เห็นว่า แม้พระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็ยังทรงมีพระราชอำนาจมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ก็ต้องถูกควบคุมด้วยความเชื่อทางศาสนา ต้องประพฤติปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ของศาสนาหรือตามความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า นั่นคือต้องเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชามือปกครองบ้านเมืองด้วยธรรมะหรือเป็น “พระราชาดุจธรรม” ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์^{๓๗}

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุนามราชชน), ศาสนาเปรียบเทียบ, (นครหลวง: สำนักพิมพ์ บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๖๗-๑๗๕.

^{๓๕} พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูรเถร), ศาสนาต่าง ๆ, หน้า ๑๒. หรือ เสฐียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๓-๖๔.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๑.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์, หน้า ๓๑-๓๕.

เพราะฉะนั้น การใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือพระราชินี จึงต้องอยู่ภายในขอบเขตแห่ง
ธรรมเสมอ

ความเชื่อเรื่องวรรณะทั้ง ๔ ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งกลายเป็นเรื่องรังเกียจและดูหมิ่น
เหยียดหยามกันในสังคมอินเดียสำหรับพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ากลับทรงแสดงความไม่เห็น
ด้วยการแสดงความรังเกียจและดูหมิ่นเหยียดหยามกันด้วยเรื่องวรรณะทั้ง ๔ ของศาสนาพราหมณ์
ไว้ในที่ต่าง ๆ มากมาย เช่น ในอัครคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ทรงอธิบายถึง
ที่มาของวรรณะทั้ง ๔ ว่ามาจากการประพฤตินหรือการทำหน้าที่ต่าง ๆ ของบุคคลในสังคม ใคร
ประพฤตินหรือทำหน้าที่อย่างไร ก็เรียกบุคคลนั้นไปตามการประพฤตินหรือตามหน้าที่นั้น ไม่ใช่
เรื่องที่จะนำมาดูหมิ่นเหยียดหยามกันแต่อย่างใด กล่าวคือ บุคคลผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลในฐานะ
เจ้าของแผ่นดินเรียกว่า “กษัตริย์” หรือ “ราชา” บุคคลผู้ทำหน้าที่สั่งสอนและทำพิธีลอยบาปเรียกว่า
“พราหมณ์” บุคคลที่อยู่ครองเรือนประกอบกรงานต่าง ๆ ก็เรียกว่า “แพศย์” และบุคคลที่ประพฤติ
ตนโหดร้ายทำงานต่ำต้อยก็เรียกว่า “ศูทร” หากกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรเบื่อหน่ายหน้าที่ของ
ตน ๆ ออกบวชบรรพชา ก็เรียกว่า “สมณะ” คนจะดีหรือเลวจึงมิใช่เพราะชาติชั้นวรรณะ แต่เพราะ
การกระทำของตนเอง^{๓๘}

นอกจากนี้หากมีการยึดมั่นถือมั่นกันด้วยด้วยเรื่องชาติกำเนิดหรือตระกูลตามความเชื่อ
ของพวกพราหมณ์ พระพุทธองค์กลับตรัสยกย่องกษัตริย์ไว้อย่างชัดเจนว่า

ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์^{๓๙}

จากพุทธดำรัสดังกล่าว ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า วรรณะกษัตริย์จัดเป็นอภิชาติ
ซึ่งสูงกว่าวรรณะทั้ง ๓ คือวรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร^{๔๐}

ในบุคคลผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในอัครคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย
ปาฎิกวรรคดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะบุคคลผู้ทำหน้าที่กษัตริย์หรือราชาในฐานะที่มีความ
เกี่ยวข้องกับเรื่องรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย เนื่องจากในอัครคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก
กล่าวถึงการเกิดขึ้นของผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองซึ่งเรียกว่า “กษัตริย์” หรือ “ราชา” ไว้ว่า โลกเมื่อมี
มนุษย์เกิดขึ้น เดิมยังไม่มีปัญหาใด ๆ แต่ภายหลังปัญหาต่าง ๆ ค่อย ๆ เกิดขึ้น เพราะความต้องการ
ของมนุษย์ที่แตกต่างกัน เช่น ปัญหาการลักขโมย ปัญหาการพูดเท็จ ปัญหาการทำร้ายกันและกัน

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๐-๑๔๐/๓๙-๔๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐-๑๔๐/๙๖-๑๐๒.

^{๓๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๗/๙๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๗/๙๙.

^{๔๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๑๒/๑๒๗.

มนุษย์จึงรวมตัวกันปรับทุกข์เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อปรึกษากันแล้วจึงลงความเห็นว่าควรพิจารณาเลือกบุคคลคนหนึ่งขึ้นมาซึ่งเห็นว่าน่าเลื่อมใสน่าเกรงขาม แล้วแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ในการควบคุมจัดระเบียบสังคม และมอบอำนาจให้ลงโทษผู้ที่กระทำความผิดได้ จึงเกิดคำว่า “มหาสมมติ” (อันมหาชนแต่งตั้ง) “กษัตริย์” (ผู้เป็นใหญ่แห่งที่นา) และ “ราชา” (ผู้ทำให้ชนเหล่าอื่นยินดีโดยชอบธรรม) ขึ้นตามลำดับ ดังข้อความในอัครคัมภีร์ **พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค**ว่า

...สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า ‘ท่านผู้เจริญ บาปกรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทมิฬทวารุจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ชับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า ‘มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิดและพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน’

สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ชับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น

...เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมติ (แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำแรกว่า ‘มหาสมมติ มหาสมมติ’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ ๒ ว่า ‘กษัตริย์ กษัตริย์’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า ‘ราชา ราชา’ จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแควดวงกษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีชีพพวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๔๑}

แม้ว่าในอัครคัมภีร์จะกล่าวถึงผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ซึ่งถูกเรียกว่า “มหาสมมติ” หรือ “กษัตริย์” หรือ “ราชา” แต่เราจะเห็นได้ว่า รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยนั้น จริง ๆ แล้วผู้นำหรือผู้ปกครองซึ่งเป็นผู้ใช้อำนาจในการปกครองโดยดำรงอิสริยยศหรือตำแหน่งเป็นราชายังไม่ปรากฏภาพที่ชัดเจนนัก เนื่องจากคำว่า “มหาสมมติ” หรือ “กษัตริย์” หรือ “ราชา” เป็นเพียงคำสำหรับใช้เรียกบุคคลผู้ถูกแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในสังคมและทำให้ผู้คนในสังคมรู้สึกพึงพอใจเท่านั้น ซึ่งบุคคลผู้เป็น “กษัตริย์” หรือ “ราชา” ดังกล่าวนั้น ก็ได้รับการ

^{๔๑}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๐-๑๓๑/๗๙-๘๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐-๑๓๑/๘๖-๘๗.

คัดเลือกมาจากบุคคลธรรมดา โดยผู้คนที่ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคมนั่นเอง ซึ่งต่างก็ต้องการเห็นความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคมของตน จึงตกลงร่วมกันเพื่อมอบอำนาจให้แก่บุคคลผู้ได้รับการคัดเลือกขึ้นมาทำหน้าที่ในการปกครองดูแลสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้บุคคลนั้นมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ได้ โดยจะได้รับผลตอบแทนจากการปฏิบัติหน้าที่นั้นเป็นค่าตอบแทน เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็น “กษัตริย์” หรือ “ราชา” จึงมาจากมติของมหาชนซึ่งตัดสินใจร่วมกันนั่นเอง^{๔๒} และในปรัชญาการเมืองตะวันตกก็มีทฤษฎีหนึ่งได้อธิบายกำเนิดรัฐจุดเดียวกับอัครคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาคือทฤษฎีสัญญาสังคมหรือสัญญาประชาคม (Social Contract) ซึ่งเป็นรากฐานของแนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่หลายกระแสด้วยกัน^{๔๓} ดังนั้น คำว่า “มหาสมมติ” คำว่า “กษัตริย์” และคำว่า “ราชา” จึงเป็นคำที่ใช้เรียกตามที่มาและการปฏิบัติหน้าที่ของบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกมาเท่านั้น ดังที่ พระมหากษัตริย์ สุทธิยาโณ พระภิกษุนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและด้านรัฐศาสตร์ กล่าวถึงคำทั้งสามไว้ว่า

คำที่ใช้เรียกผู้นำทั้งสามคำนี้ ประชาชนยุคบรรพกาลพากันเรียกขานตามหน้าที่ที่ปฏิบัติ และเรียกขานตามความรู้สึกร่วมกันเกิดจากการประเมิณผลงานที่ผู้นำทำให้พวกเขาชื่นใจ การเกิดขึ้นของผู้นำก็ดี การปฏิบัติภารกิจก็ดี ความรักและความชอบธรรมที่ผู้นำได้รับจากประชาชนก็ดี ล้วนเป็นผลมาจากการที่ผู้นำตั้งตนอยู่ในธรรมอย่างเคร่งครัดทั้งสิ้น^{๔๔}

สังคมที่มีกษัตริย์หรือราชาเป็นผู้ปกครองนี้ จากเดิมกษัตริย์หรือราชาอาจเป็นเพียงแค่ผู้นำเผ่าหรือผู้นำของกลุ่มชนต่าง ๆ แต่ละกลุ่มเท่านั้น^{๔๕} และจากเดิมจะเห็นได้ว่าอำนาจในการเลือกและถอดถอนผู้ปกครองหรือผู้นำอยู่ที่ประชาชน ส่วนผู้ปกครองหรือผู้นำนั้น แม้จะมีอำนาจขึ้นมาได้เพราะประชาชนเลือกขึ้นมา แต่ก็ยังเป็นเพียงผู้ทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายมาจากประชาชนให้ถูกต้องตามกรอบที่ตกลงกันไว้เท่านั้น เมื่อรูปแบบการปกครองค่อย ๆ พัฒนาการมาจนในที่สุดกลายเป็นรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยที่ชัดเจนมากขึ้น ทำให้อำนาจซึ่งเดิมที่อยู่กับประชาชนกลับไปอยู่ที่ชนชั้นนำของสังคมหรือบุคคลคนเดียวคือกษัตริย์หรือราชาเท่านั้น ซึ่งสามารถใช้พระราชอำนาจโดยสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว ส่งผลให้สังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปมีการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์หรือพระราชเป็น ผู้ปกครองสูงสุดของรัฐหรือประเทศต่าง ๆ จำนวนมากขึ้น เพราะฉะนั้น

^{๔๒}ดูรายละเอียดใน พระมหาอุทัย ญาณธโร, **พุทธวิถีแห่งสังคม: ปรัชญาสังคมและการเมืองของพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: Buddha's Path Follower, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๓.

^{๔๓}วีระ สมบูรณ์, **รัฐธรรมนูญในอดีต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ openbooks, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕. หรือ ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, หน้า ๘.

^{๔๔}ดร.พระมหากษัตริย์ สุทธิยาโณ, **รัฐธรรมนูญ**, (เชียงใหม่: สถาบันปัญญานันทะ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๕๕), หน้า ๕๗-๖๓.

พระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็กลายเป็นชนชั้นนำของสังคมที่ได้รับการยอมรับ เพราะการมีสถานภาพสูงสุดทางสังคมและการมีบทบาทสำคัญในด้านการเมืองการปกครองในฐานะเป็นศูนย์กลางของอำนาจ^{๔๖}

ในพระพุทธศาสนา หากบุคคลผู้อยู่ในกลุ่มชนชั้นนำทางการปกครองเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็
พระราชหรือบุคคลผู้เป็นเชื้อพระวงศ์ มีพระราชกุมารหรือพระราชเทวีเป็นต้น มีจิตใจที่ดีมีธรรมะ
ประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องน่าเคารพนับถือ และได้รับการยอมรับจากประชาชน ชนชั้นนำ
เหล่านี้ก็จะได้รับการยกย่องให้เป็น “สมมติเทพ” คือเทวดาโดยสมมติ^{๔๗} ซึ่งเป็นการยกย่องให้เป็นเทพ
หรือเทวดาเพราะการประพฤติปฏิบัติธรรมตามแบบพุทธ และยอมส่งผลทำให้สังคมเกิดความสงบสุข
ตามไปด้วย ในทางตรงกันข้าม ชนชั้นนำหรือผู้ปกครองเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ดำรงตำแหน่งเป็น
พระมหากษัตริย์หรือพระราช หากไม่ประพฤติปฏิบัติตนตามธรรมหรือตั้งอยู่ในธรรม ก็จะไม่ได้รับ
การยอมรับจากประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครอง และยอมจะส่งผลกระทบในทางลบต่อสังคมคือ
ความทุกข์เดือดร้อนได้อย่างกว้างขวางเช่นเดียวกัน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน**อัมมิกสูตร**
อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า ในเวลาที่พระราชไม่ตั้งอยู่ในธรรม คนอื่น ๆ มีพวกข้าราชการ
พราหมณ์ และคหบดีเป็นต้นก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน ตรงกันข้ามในเวลาที่พระราชตั้งอยู่ในธรรม
คนอื่น ๆ มีพวกข้าราชการ พราหมณ์ และคหบดีเป็นต้นก็ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน^{๔๘} และตรัส
เปรียบเทียบผู้ปกครองดูจกจำฝูงที่นำฝูงโคข้ามข้ามน้ำไว้ว่า ถ้าโคจำฝูงนำไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคด
เคี้ยวตามกัน ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ถ้าผู้ใดได้รับแต่งตั้ง
ให้เป็นใหญ่แล้วประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย ซึ่งก่อให้เกิด
ความทุกข์เดือดร้อนขึ้นในสังคม ถ้าผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ประพฤติชอบธรรม ประชาชนก็จะ
ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข^{๔๙}

จากที่กล่าวมา จึงสะท้อนให้เห็นว่า แม้ผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยตามแบบพุทธจะมี
มีอำนาจมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ก็ถูกควบคุมเช่นเดียวกัน และสิ่งที่เป็นตัวควบคุมก็คือธรรมะ อัน
เป็นหลักการสำหรับนำไปประพฤติปฏิบัติของผู้บริหารหรือผู้ปกครอง เพื่อดำรงตนให้อยู่ในครรลองอันดี
งาม แต่ธรรมะที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนานี้ไม่ใช่สิ่งที่มาจากความประสงค์ของพระเจ้าอย่างที่
ศาสนาพราหมณ์กล่าวไว้ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสแสดงไว้เพื่อให้เป็นแบบแผนสำหรับการประพฤติปฏิบัติ
ของบุคคลต่าง ๆ เนื่องจากทรงเห็นว่าเป็นหลักการที่ดีงามที่ถูกต้องและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ซึ่ง
ผู้วิจัยจะกล่าวโดยละเอียดในเรื่อง “หลักการปกครองในพระไตรปิฎก” ในบทที่ ๓ ต่อไป เพราะฉะนั้น

^{๔๖} ุรายละเอียดใน วรรคกัณฑ์ มหัทธโนบล, **พุทธโคดม**, หน้า ๘๙-๙๑.

^{๔๗} ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๑๙/๒๓๕, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๑๙/๓๘๗-๓๘๘.

^{๔๘} ุรายละเอียดใน อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๗๐/๘๕-๘๖, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔-๑๑๕.

^{๔๙} ุรายละเอียดใน อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๗๐/๘๖, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕-๑๑๖.

ตามแบบพุทธจึงเรียกพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็ปกครองบ้านเมืองโดยธรรมว่า “ธรรมราชา”^{๕๐} หากประพฤติไปในทางตรงกันข้ามก็อาจจะถูกขับไล่ให้พ้นจากความเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็ได้ จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องธรรมราชาหรือการปกครองโดยธรรมนี้มีทั้งในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา

พระมหากษัตริย์หรือพระราชานี้ นอกจากจะต้องทำหน้าที่จัดระเบียบสังคมให้มีความสงบสุขตามหน้าที่ดั้งเดิมซึ่งได้รับการคัดเลือกมาจากสมาชิกในสังคมแล้ว ยังต้องทำหน้าที่เป็นนักรบเพื่อป้องกันอาณาจักรของตนเอง หรือขยายอาณาจักรของตนออกไปด้วยกำลังหรืออำนาจซึ่งตนเองมีอยู่ เพื่อครอบครองดินแดนหรืออาณาจักรของพระมหากษัตริย์หรือพระราชารอื่น ๆ ซึ่งพระมหากษัตริย์หรือพระราชารพระองค์ใด หากมีพระราชอำนาจอยู่เหนือพระมหากษัตริย์หรือพระราชารอื่น ๆ และสามารถขยายอาณาจักรออกไปได้อย่างกว้างขวางและมั่นคงได้ ก็จะได้รับยกย่องให้เป็น “พระเจ้าจักรพรรดิ”^{๕๑} ซึ่งเป็นตำแหน่งยิ่งใหญ่ที่สุดของกษัตริย์หรือราชารในอุดมคติ ตามความเชื่อซึ่งปรากฏทั้งในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า เมื่อจำแนกตามแนวคิดของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้มี ๒ แบบคือ ราชาธิปไตยตามแบบพราหมณ์กับราชาธิปไตยตามแบบพุทธ

(๑) ราชาธิปไตยตามแบบพราหมณ์ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกครองคือพระมหากษัตริย์หรือพระราชารนั้น จะได้รับการยอมรับและให้ความเคารพนับถืออย่างมากดุจเทพเจ้า จากผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง เนื่องจากเชื่อกันว่ากษัตริย์มีที่มาหรือกำเนิดมาจากเทพเจ้าได้แก่พระพรหม เพื่อให้ทำหน้าที่เป็นนักรบป้องกันประเทศในยามศึกสงครามหรือนักปกครองยามบ้านเมืองสงบ ดังนั้น พระมหากษัตริย์หรือพระราชารซึ่งเป็นผู้ปกครองตามแบบพราหมณ์จึงเป็น “เทวราช” คือผู้ปกครองซึ่งมาจากเทพเจ้านั่นเอง ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์จึงใช้อำนาจในการปกครองได้อย่างชอบธรรม แม้จะมีพระราชอำนาจมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังถูกควบคุมอำนาจด้วยธรรมตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์หรือตามความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า

(๒) ราชาธิปไตยตามแบบพุทธ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกครองคือพระมหากษัตริย์หรือพระราชารนั้น เกิดขึ้นจากพัฒนาการของสังคมมนุษย์และการทำหน้าที่ของบุคคล ซึ่งได้รับการคัดเลือกและแต่งตั้ง (สมมติ) ขึ้นมาจากสมาชิกในสังคมที่ตกลงร่วมกันให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งมีบทบาทและหน้าที่สำคัญในการเป็นผู้นำและผู้ปกครอง เพื่อดูแลแก้ไขปัญหาสังคมให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย จึงเรียกบุคคลนั้นว่า “สมมติราช” คือผู้ปกครองที่ถูกเลือกและแต่งตั้งขึ้นมาให้ทำหน้าที่ตาม

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน อัง.ตึก (บาลี) ๒๐/๑๔/๑๐๔, อัง.ตึก (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔. และ อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๓๓/๑๔๐, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔-๒๑๕.

^{๕๑}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๑-๑๐๖/๔๙-๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๑๐๖/๖๐-๗๘.

มติของสมาชิกในสังคม เพราะฉะนั้นบุคคลนั้นจึงสามารถใช้อำนาจในการปกครองได้อย่างชอบธรรม และตามแบบพุทธ หากพระมหากษัตริย์หรือพระราชอาพระองค์ใดมีจิตใจที่ดีมีธรรมะ ประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องน่าเคารพนับถือ และได้รับการยอมรับจากประชาชน พระมหากษัตริย์หรือพระราชอาพระองค์นั้นก็ได้รับการยกย่องให้เป็น “สมมติเทพ” คือเทวดาโดยสมมติ แต่ไม่ใช่เทพเจ้า บนสวรรค์ลงมาเกิดเป็นมนุษย์ตามความเข้าใจของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นว่า บุคคลธรรมดาถ้ากระทำความดีก็อาจได้รับการยกย่องให้เป็นเทพได้เช่นเดียวกัน^{๕๒} ดังนั้น พระมหากษัตริย์หรือพระราชอาตามแบบพุทธ จึงเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชอาที่เกิดจากธรรมคือ การปฏิบัติตามหน้าที่นั่นเอง ซึ่งเป็นหลักการที่คอยควบคุมพระมหากษัตริย์หรือพระราชอาให้อยู่ใน ครรลองอันดีงาม

ถึงกระนั้นก็ตาม ลักษณะสำคัญโดยทั่วไปของรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ไม่ว่าจะ เป็นแบบพราหมณ์หรือแบบพุทธก็ตาม คือ ผู้ปกครองซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชอา ทรงครองแผ่นดินเป็นประมุขตลอดพระชนม์ชีพ แม้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับ พระมหากษัตริย์หรือพระราชอาโดยตรงเพียงพระองค์เดียว แต่อาจมอบหมายหรือกระจายอำนาจนั้น ให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี บุโรหิต หรือข้าราชการบริพารอื่น ๆ ซึ่งมีความจงรักภักดีไปปฏิบัติ หน้าที่แทนได้ และการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้จะสืบราชสันตติวงศ์ให้แก่รัชทายาทเมื่อ พระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตหรือสละราชสมบัติ แม้จะมีบ้างที่มีการเลือกตั้งผู้สืบทอดตำแหน่ง พระมหากษัตริย์หรือพระราชอา แต่โดยส่วนใหญ่ตามความนิยมของรูปแบบการปกครองแบบ ราชาธิปไตยจะสืบราชสันตติวงศ์ให้แก่รัชทายาทที่สืบสายพระโลหิตโดยตรงกล่าวคือ เมื่อพ่อตาย ลูกก็ เป็นกษัตริย์แทนพ่อ^{๕๓} จึงส่งผลให้เกิดราชวงศ์ (Dynasty) ต่าง ๆ ตามมาในสังคมที่ปกครองด้วย รูปแบบราชาธิปไตย และอาจเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ได้หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดถูกยึดอำนาจ หรืออาจจะล้มราชวงศ์หากไม่มีผู้ใดในราชวงศ์มีความเหมาะสมพอที่จะสืบทอดตำแหน่งต่อไป ประชาชนก็อาจจะคัดเลือกผู้ที่มีความเหมาะสมขึ้นมาให้ดำรงตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์ปกครอง บ้านเมืองต่อไป

รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยดังที่กล่าวมานี้ อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองอยู่ที่ พระมหากษัตริย์หรือพระราชอาในฐานะเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองรัฐหรือแคว้น เพราะฉะนั้น รัฐหรือ แคว้นในชมพูทวีปในพุทธกาลที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย หาก

^{๕๒} ประสาน ทองภักดี และปรีชา หงส์ไกรเลิศ, “บทที่ ๒ ทฤษฎีการกำเนิดรัฐและระบบการเมืองของ รัฐ”, ใน คณะอนุกรรมการดำเนินการศึกษาและกำหนดหลักวิชาการรัฐศาสตร์, รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗.

^{๕๓} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, อินเดียมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๑.

พระมหากษัตริย์หรือพระราชอาญาองค์ใดมีสติปัญญาหรือมีแสนยานุภาพทางด้านกำลังทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ ก็สามารถแผ่ขยายอาณาเขตออกไปได้อย่างกว้างขวาง โดยการทำสงครามสู้รบจนสามารถยึดรัฐหรือแคว้นอื่น ๆ มาไว้ในอำนาจได้ ด้วยเหตุนี้ การปกครองแบบราชาธิปไตยจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนตัวผู้นำหรือผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นต่าง ๆ ที่มีความอ่อนแอกว่าได้โดยง่าย และยังส่งผลให้รัฐหรือแคว้นในชมพูทวีปที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจากทั้งหมด ๒๑ รัฐ กลับมีปรากฏอยู่เพียง ๔ รัฐเท่านั้นที่มีอำนาจมาก ได้แก่^{๕๔}

(๑) **รัฐมคธ** มีเมืองหลวงชื่อราชคฤห์ ภายหลังย้ายไปเมืองปาฏลีบุตร และกษัตริย์ที่ปกครองรัฐนี้คือพระเจ้าพิมพิสาร ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารถูกพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นพระโอรสจับขังทรมานจนสิ้นพระชนม์ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงขึ้นครองราชย์แทนพระราชบิดา

(๒) **รัฐโกศล** มีเมืองหลวงชื่อสาวัตถี และกษัตริย์ที่ปกครองรัฐนี้คือพระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อมาเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวิฑูทกะจึงได้ขึ้นครองราชย์แทน

(๓) **รัฐวัชระหรือวัตสะ** มีเมืองหลวงชื่อโกสัมพี และกษัตริย์ที่ปกครองรัฐนี้คือพระเจ้าอุเทน ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปรินตปะ

(๔) **รัฐวันตี** มีเมืองหลวงชื่ออุชเชนี และกษัตริย์ที่ปกครองรัฐนี้คือพระเจ้าจันทปัชชิต จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า ราชาธิปไตยซึ่งมีทั้งแบบพราหมณ์และแบบพุทธนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญก็คือผู้ปกครองในฐานะประมุขของแคว้นหรือรัฐซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชอาญา เนื่องจากการมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในการเป็นผู้นำและเป็นผู้ปกครองของรัฐหรือแคว้นต่าง ๆ สำหรับบุคคลอื่น ๆ มีข้าราชการซึ่งดำรงตำแหน่งต่าง ๆ มีปุโรหิต อำมาตย์ และเสนาบดีเป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดถึงอาณาเขตของรัฐหรือแคว้น จัดเป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมให้ราชาธิปไตยในรัฐหรือแคว้นนั้น ๆ มีอำนาจหรือมีความเข้มแข็งขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดของผู้ปกครองจะเป็นสิ่งที่โดดเด่นในการปกครองแบบราชาธิปไตย แต่สิ่งที่ทำให้ราชาธิปไตยดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง นอกจากการมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงพระองค์เดียวในการตัดสินใจดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วและความจงรักภักดีของข้าราชการแล้ว ยังต้องมีธรรมเป็นสิ่งควบคุมในการใช้พระราชอำนาจด้วย ไม่ว่าจะเป็นธรรมตามแบบพราหมณ์หรือธรรมตามแบบพุทธก็ตาม ธรรมเป็นปัจจัยสำคัญซึ่งทำให้ผู้นำหรือผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยได้รับการยอมรับและทำให้ดำรงอยู่ในพระราชอำนาจได้อย่างยาวนาน เนื่องจากธรรมคือหลักการสำคัญสำหรับเป็นกรอบในการปฏิบัติตนและการทำหน้าที่ของ

^{๕๔}T. W. Rhys Davids, *Buddhist India*, p. 3. หรือใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *พระศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๕. หรือใน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: หจก. เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒-๕๘.

ผู้ปกครองได้อย่างชอบธรรม นอกจากนี้ผู้ปกครองแบบราชาธิปไตยยังจะต้องระมัดระวังและมีสติปัญญาความรอบคอบในการปกครองรัฐหรือแคว้นของตน โดยการป้องกันการรุกรานจากศัตรูภายนอกคือผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นอื่น ๆ ด้วย หากมีการรุกรานเกิดขึ้น ก็อาจจะส่งผลทำให้สิ้นพระราชอำนาจในการปกครองรัฐหรือแคว้นได้เช่นเดียวกัน

๒.๑.๒ รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม

รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม คือรูปแบบการปกครองซึ่งกลุ่มชนผู้ปกครองมีความพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจกันและมีระเบียบวินัยเป็นเครื่องดำรงรักษาความสามัคคีไว้^{๕๕} รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้เป็นรูปแบบการปกครองอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดเช่นเดียวกับราชาธิปไตย และในพุทธกาลนิยมใช้ในการปกครองของรัฐหรือแคว้นเล็ก ๆ ทางตอนเหนือของชมพูทวีปหรืออินเดียในปัจจุบัน^{๕๖}

รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้มีนักวิชาการเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น รามะ คังกร ตรีปถิ (Rama Shankar Tripathi) เรียกว่าสมาพันธรัฐ เนื่องจากลักษณะรัฐเกิดจากการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ของรัฐเล็ก ๆ ^{๕๗} เอ.เอส. อัลเตการ์ (A.S. Altekar) เรียกว่าสาธารณรัฐ เนื่องจากลักษณะการปกครอง ประชาชนเป็นผู้เลือกผู้ปกครอง^{๕๘} และริส เดวิดส์ (T. W. Rhys Davids) เรียกว่ารูปแบบสาธารณรัฐอภิชนาธิปไตย (Aristocratic republics) เนื่องจากลักษณะการปกครองที่มีอภิชนจำนวนน้อยเป็นผู้ปกครอง^{๕๙} แต่ในแวดวงพุทธศาสนิกชนในเมืองไทยมักจะเรียก รูปแบบการปกครองแบบนี้ว่าแบบสามัคคีธรรม เนื่องจากมีเหตุการณ์ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้รัฐเหล่านี้เข้มแข็ง โดยตรัสธรรมซึ่งทำให้เกิดความสามัคคีในรัฐคืออุปนิยธรรม^{๖๐} ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวโดยละเอียดในเรื่อง “หลักการปกครองในพระไตรปิฎก” ในบทที่ ๓ ต่อไป

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน พระราชาวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), *พุทธศาสนากับสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๓๓.

^{๕๖}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ เล่ม ๑*, หน้า ๙-๑๒. หรือใน พระราชาวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), *พุทธศาสนากับสังคมไทย*, หน้า ๒๕.

^{๕๗}Rama Shankar Tripathi, *History of Ancient India*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1981), p. 83. อ้างใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๕.

^{๕๘}A.S. Altekar, *State and Government in Ancient India*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1958), p. 109. อ้างใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๕.

^{๕๙}T. W. Rhys Davids, *Buddhist India*, p. 1. หรือใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๐.

^{๖๐}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ เล่ม ๑*, หน้า ๙. หรือ ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๕.

ในพุทธกาลรัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ส่วนใหญ่จะเป็นรัฐหรือแคว้นเล็ก ๆ ที่เป็นแคว้นใหญ่จริง ๆ มีเพียงไม่กี่แคว้น มีแคว้นมัลละและแคว้นวัชชีเป็นต้น เนื่องจากแคว้นมัลละและวัชชีเป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงทางด้านมีความสามัคคีและมีความเข้มแข็งสามารถต้านทานรัฐราชาธิปไตยที่มารุกรานได้ยาวนานที่สุด แม้ว่าทั้ง ๒ แคว้นจะถูกมองว่ามีความสำคัญในทางการเมืองมากที่สุด^{๖๑} แต่ก็กำลังสูญสิ้นอำนาจไป เนื่องจากแคว้นใหญ่ที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย เช่น แคว้นโกศล แคว้นมคธ ได้ขยายอำนาจเพื่อยึดแคว้นสามัคคีธรรมเหล่านี้ไปอยู่ในอำนาจ และในที่สุดแคว้นสามัคคีธรรมที่มีอำนาจน้อยก็ถูกรวมเข้าไว้ในอาณาเขตของแคว้นราชาธิปไตยจนหมดสิ้น^{๖๒} แคว้นหรือรัฐที่มีการปกครองแบบสามัคคีธรรมมีทั้งหมด ๙ แคว้นด้วยกัน ดังนี้^{๖๓}

- (๑) แคว้นศากยะหรือสักกะ มีเมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์
- (๒) แคว้นโกถิยะ มีเมืองหลวงชื่อรามคาม หรือเทวทหะ
- (๓) แคว้น पुलิหรือ पुलิส มีเมืองหลวงชื่ออัลลกับปะ
- (๔) แคว้นกาลามะ มีเมืองหลวงชื่อเกสปุตตะ
- (๕) แคว้นภัคคะ มีเมืองหลวงชื่อสุภุมารศิริระ
- (๖) แคว้นมัลละ มีเมืองหลวงชื่อกุสินารา ภายหลังแยกมาเป็นปาวาอีกเมือง
- (๗) แคว้นโมริยะ มีเมืองหลวงชื่อปิฬลิวณะ
- (๘) แคว้นวิเทหะ มีเมืองหลวงชื่อมิถิลา
- (๙) แคว้นลิจฉวีหรือวัชชี มีเมืองหลวงชื่อเวสาลี

สำหรับแคว้นหรือรัฐที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมเหล่านี้ ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่ามีผู้ปกครองซึ่งเป็น “กษัตริย์” (ชัตติยะ) ดังคำกล่าวของพวกเจ้าลิจฉวี เจ้าโกถิยะ และเจ้ามัลละว่า “พระผู้มีพระภาคทรงเป็นกษัตริย์ แม้พวกเราก็เป็นกษัตริย์”^{๖๔} หรือมีผู้ปกครองที่เป็น “ราชา” ดังปรากฏคำว่า “สกุยราชา”^{๖๕} หรือประโยคที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้า

^{๖๑} บรรจบ บรรณรุจิ, *ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ*, หน้า ๑๕๗.

^{๖๒} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), *พุทธศาสนากับสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล คีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕-๒๘.

^{๖๓} Richard A. Gard, *Buddhist Political Thought; A Study of Buddhism in Society*, (Bangkok: Mahamakuta University, 1956), pp. 74-75., หรือ ปรีชา ช่างขวัญยืน, *พรรคชนทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๖.

^{๖๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๖/๑๔๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗-๑๗๘.

^{๖๕} วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๓๐/๑๑๓-๑๑๕, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๓๐/๑๗๐.

สุทโธทนะทรงเป็นราชาว่า “มยหิ ภิกขเว เอตริสิ สุทโธทโน นาม ราชา ปิตา อโหสิ”^{๖๖} เป็นต้น คำว่า “กษัตริย์” ดังกล่าวน่าจะหมายความว่าอยู่ในชนชั้นวรรณะกษัตริย์เหมือนกัน และคำว่า “ราชา” ก็เป็นเพียงตำแหน่งหรือยศเท่านั้น แต่ไม่ใช่ผู้ปกครองสูงสุด ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานเรื่องตำแหน่ง “ราชา” ไว้ว่าเจ้าหรือชนชั้นนำทั้งในแคว้น วัชชี แคว้นมัลละ และแคว้นสักกะเสมอเหมือนกันหมด ไม่มีใครมีตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์หรือ พระราชา และไม่มีใครมีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการปกครองรัฐหรือแคว้น หากมีกิจใด ๆ เกิดขึ้น มี การสงคราม เป็นต้น เจ้าทั้งหลายก็จะประชุมปรึกษาหารือกัน เพื่อลงมติตัดสินใจในกิจนั้น ๆ และการ ที่มีการเรียกกันว่า “ราชา” หรือ “พระเจ้า” ในภาษาไทยนั้น ก็เรียกกันตามยศที่สืบกันมาตามสกุล เท่านั้น แม้จะเป็นราชา แต่ไม่ได้เป็นราชาอย่างพระเจ้าพิมพิสาร แห่งแคว้นมคธ หรือพระเจ้าปเสนทิ แห่งแคว้นโกศล^{๖๗}

อย่างไรก็ตาม ในแคว้นหรือรัฐสามัคคีธรรมนี้ก็มีผู้นำเพื่อทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐ ดังที่ นักวิชาการบางท่านได้อธิบายว่ามีการเลือกบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่เป็นผู้นำของแคว้นหรือ รัฐ เช่น กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย อธิบายไว้ว่า “ประชาชนเลือกบุคคลที่มีความสามารถขึ้นเป็น ประมุขหรือผู้นำ ซึ่งอยู่ในตำแหน่งในช่วงเวลาที่กำหนดไว้ เมื่อครบกำหนดก็มีการเลือกกันใหม่”^{๖๘} เช่นเดียวกับ ปรีชา ช่างขวัญยืน ก็ได้อธิบายไว้ทำนองเดียวกันว่าผู้นำของรัฐเหล่านี้มาจากการเลือก ของประชาชนว่า “รัฐย่อยซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นรัฐเหล่านี้ประกอบด้วยคนเฒ่า หรือโคตรใหญ่ ๆ ซึ่ง รวมกันเป็นชุมชนปกครองตนเอง หัวหน้ามาจากการเลือกของคนเฒ่า”^{๖๙} แต่ ริต เดวิดส์ (Rhys Davids) ได้อธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ผู้นำสูงสุดซึ่งเราไม่อาจทราบได้ว่ามีวิธีเลือกกันมาอย่างไรและใช้ เวลาเลือกกันนานเท่าใด จะได้รับเลือกให้เป็นประธานที่ประชุมและประมุขแห่งรัฐกรณีไม่มีการ ประชุม”^{๗๐}

จากความเห็นของนักวิชาการดังกล่าว จะเห็นได้ว่า นักวิชาการส่วนหนึ่งมีความเห็น ตรงกันว่าผู้นำของรัฐสามัคคีธรรมนี้มาจากการเลือกตั้ง แต่ผู้วิจัยเห็นด้วยกับริต เดวิดส์ (Rhys Davids) ซึ่งกล่าวว่าเราไม่อาจทราบได้ว่ามีวิธีเลือกกันมาอย่างไรและใช้เวลาเลือกกันนานเท่าใด เนื่องจากผู้วิจัยยังไม่พบหลักฐานในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นวิธีการ เลือกตั้งประมุขหรือผู้นำแห่งรัฐสามัคคีธรรมนี้ว่าได้รับการเลือกมาจากประชาชนหรือได้รับการเลือก

^{๖๖}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๒/๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๖.

^{๖๗}ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, หน้า ๙-๑๒.

^{๖๘}กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, **อินเดียสมัยพุทธกาล**, หน้า ๕๑-๕๒.

^{๖๙}ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, หน้า ๖.

^{๗๐}T. W. Rhys Davids, **Buddhist India**, p. 19.

มาจากกลุ่มชนชั้นนำที่อยู่ในวรรณะเดียวกันคือกษัตริย์ แต่มีความเป็นไปได้ว่ามาจากการเลือกของกลุ่มชนชั้นนำที่อยู่ในวรรณะเดียวกันคือกษัตริย์มากกว่า เนื่องจากรัฐสามัคคีธรรมเหล่านี้มีชนชั้นนำซึ่งอยู่ในวรรณะกษัตริย์อยู่จำนวนมาก เช่น แคว้นวัชชีมีผู้นำหรือหัวหน้าซึ่งเรียกว่า “ราชา” ทำหน้าที่ปกครองในเวลาหนึ่ง ๆ บริหารร่วมกันถึง ๗,๗๐๗ องค์กร ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประมุขตามวาระ^{๗๑} ในแคว้นมัลละและแคว้นสักกะก็มีบุคคลที่เป็นเจ้าหรือราชาจำนวนมากซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นนำของแคว้นเช่นเดียวกัน^{๗๒} เพราะฉะนั้น ในแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบสามัคคีธรรมเหล่านี้ อภิชน (Aristocrat) คือกลุ่มชนชั้นนำที่เป็นเจ้าซึ่งเรียกว่า “ราชา” มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในทางการเมืองการปกครองมากกว่าประชาชนโดยทั่วไป^{๗๓} เพราะฉะนั้น การปกครองรูปแบบสามัคคีธรรมนี้จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบการปกครองในปรัชญากรีก โดยอาริสโตเติล (Aristotle 384-322 B.C.) นักปรัชญากรีกโบราณได้จัดแบ่งไว้คือ “Aristocracy” ในภาษาอังกฤษ หรือ “อภิชนาธิปไตย” ในภาษาไทย ซึ่งเป็นการปกครองโดยกลุ่มบุคคล ซึ่งอาริสโตเติลมองว่าเป็นรูปแบบการปกครองที่ดี เนื่องจากส่งเสริมให้ผู้ปกครองใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และอภิชนาธิปไตยนี้มุ่งเน้นเรื่องวัฒนธรรมและคุณธรรมของคนชั้นสูงในสังคมเป็นสำคัญ โดยกำหนดว่าชนชั้นปกครองคือผู้ที่มีวัฒนธรรมสูงและมีคุณธรรม เพื่อให้ทำหน้าที่ตรวจสอบในการใช้อำนาจซึ่งกันและกัน^{๗๔}

นอกจากนี้ ลักษณะของรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ ต่างจากรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยอย่างชัดเจนในเรื่องของการใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง แม้ว่าจะมีการเลือกบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่ประมุขแห่งรัฐ แต่อำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองการปกครองก็ขึ้นอยู่กับมติที่ประชุม หากที่ประชุมมีความเห็นชอบอย่างไร ก็ต้องยอมรับและดำเนินการให้เป็นไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ในการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ นโยบายต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อบ้านเมืองจึงออกมาจากการลงมติในที่ประชุมดังกล่าว ในขณะที่ระบอบราชาธิปไตย แม้จะมีการประชุมร่วมกันระหว่างพระมหากษัตริย์หรือพระราชากับข้าราชการ แต่สุดท้ายพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็คือผู้มีอำนาจตัดสินใจสูงสุดและอาจจะยอมรับหรือไม่ยอมรับมติของที่ประชุมก็ได้

อนึ่งในสมัยที่รัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยมีอำนาจและกำลังขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางนั้น การที่รัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมจะดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงนั้น นอกจากจะต้องอาศัยกำลังทหารและ

^{๗๑} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๓๗๓, อ.อ.อ. (ไทย) ๓๗/๓๗๒. หรือ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๒๖-๒๗.

^{๗๒} ชู.อ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๒, ชู.อ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑-๔๐.

^{๗๓} วัระ สมบูรณ์, รัฐธรรมในอดีต, หน้า ๕๙.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน ศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ ธำรงธัญวงศ์, การเมือง: แนวความคิดและการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เสมาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๘.

ยุทธวิธีปรกณ์ต่าง ๆ แล้ว ยังต้องอาศัยหลักการเรื่องความสามัคคีและความมีระเบียบวินัยของผู้คนในรัฐ เป็นสำคัญ เนื่องจากการตัดสินใจทางการเมืองการปกครองซึ่งต้องอาศัยมติที่ประชุมที่มีความเห็นที่ สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน แม้กำลังทางทหารและยุทธวิธีปรกณ์ต่าง ๆ จะดีอย่างไรรัฐที่ รุกราน แต่ถ้าหากผู้คนในรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำยึดหลักสามัคคีธรรมมีความพร้อมเพรียงเป็น อันหนึ่งอันเดียวกันเป็นต้น ก็จะทำให้กลายเป็นรัฐที่มีความเข้มแข็งสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและ สามารถสร้างความเกรงขามแก่รัฐอื่น ๆ ที่คิดจะรุกรานได้

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า องค์กรหลักในการกำหนดทิศทางของบ้านเมืองและตัดสินใจ ออกนโยบายที่สำคัญ ๆ ของรัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ จึง ได้แก่กลุ่มบุคคลชั้นนำผู้เข้าประชุมร่วมกันในสถานี่เอง สถานี่คือสถานี่ที่ประชุมร่วมกันของชนชั้นนำ ของรัฐ ซึ่งในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา เรียกสถานี่สำหรับใช้ในการประชุมร่วมกันนี้ว่า “สันถาคาร” หรือ “สันฐาคาร”^{๗๕} ซึ่งเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีเสาหลักเป็นเสาหลัก แต่ไม่มีผนังหรือกำแพงกั้นแต่ อย่งใด^{๗๖} สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการประชุมนี้ ปรีชา ช่างขวัญยี่น ได้อธิบายไว้ว่า

กิจการของรัฐดำเนินไปโดยผ่านที่ประชุมซึ่งประชุมกันของรัฐสภาซึ่งเรียกว่าสันถาคาร ผู้ที่ เข้าประชุมมีทั้งคนหนุ่มคนแก่คนรวยคนจน เชื่อว่าสันถาคารนี้อาจเป็นที่มาของรูปแบบการทำ สังกรรม ผู้จัดที่นั่งในที่ประชุมมีตำแหน่งเรียกว่า อาสนปัญญาปะกะ ประธานที่ประชุมเรียกว่า วินัยธร ไม่มีสิทธิออกเสียง หน้าที่เรียกคนเข้าประชุมให้ครบองค์เป็นของคณปุระกะ มีการเสนอ หัวข้อการประชุมเรียกว่า ญัตติ ซึ่งจะต้องมีการประกาศเรียกว่าอนุสาวนั การอภิปรายจะ ดำเนินไปตามญัตติ และตรงประเด็น ข้อสรุปหรือประติชญาจะประกาศต่อที่ประชุม หากที่ ประชุมเจียบถือว่ามีมติรับรองเป็นเอกฉันท์ หากมีผู้ค้านให้ออกเสียงโดยเขียนลงในแผ่นไม้ที่ เรียกว่าสลากา สีต่าง ๆ ซึ่งแทนความเห็นต่าง ๆ ผู้รวมคะแนนเสียงเรียกว่าสลากาคาหาปะกะ ต้องเป็นผู้ปราศจากอคติต่าง ๆ เสียงข้างมาก (เยภุยยสิกัง-ผู้วิจัย) จะเป็นฝ่ายชนะ และมี เจ้าหน้าที่จดบันทึกไว้ เมื่อลงมติแล้วห้ามยกขึ้นพูดใหม่อีก^{๗๗}

อย่างไรก็ตาม จากรัฐหรือแคว้นทั้งหมด ๙ แคว้นดังที่กล่าวมาในเบื้องต้นว่าปกครองกัน ด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม แต่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาปรากฏเรื่องราวที่

^{๗๕} คำว่า “สันถาคาร” หรือ “สันฐาคาร” มีความหมาย ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ หมายถึงอาคารที่สร้างขึ้น เพื่อเป็นที่พักผ่อนสำหรับมหาชน อาคารนี้ถูกสร้างขึ้นที่ใจกลางเมือง คนที่อยู่รอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศสามารถมองเห็นได้ คนที่มาจาก ๔ ทิศจะพักที่อาคารนี้ก่อนที่จะเข้าไปพักในที่สะดวกสำหรับตน นัยที่ ๒ หมายถึงอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อ ประชุมพิจารณาราชกิจสำหรับราชตระกูล ในที่นี้หมายถึงนัยที่ ๒ (อง.อภุฎก.อ. (ไทย) ๓๗/๓๗๐-๓๗๑. หรือ อง.อภุฎก.อ. (บาลี) ๓/๑๒/๒๒๙-๒๓๐.)

^{๗๖} T. W. Rhys Davids, *Buddhist India*, p. 20

^{๗๗} ปรีชา ช่างขวัญยี่น, *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๗.

สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรัฐหรือแคว้นต่าง ๆ เพียง ๓ แคว้นเท่านั้น ได้แก่ แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ และแคว้นสักกะ ซึ่งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ เมื่อบ้านเมืองมีเรื่องสำคัญที่จะต้องตัดสินใจ ไม่มีใครมีอำนาจสิทธิ์ขาดตัดสินใจได้แต่เพียงผู้เดียว แต่ต้องนำเรื่องนั้นเข้าสู่ที่ประชุม เพื่อปรึกษาหารือกันแล้วลงมติตัดสินใจ และยังแสดงให้เห็นว่าอำนาจตัดสินใจทางการเมืองอยู่ในมือของชนชั้นสูงซึ่งอยู่ในตระกูลหรือวรรณะเดียวกันเท่านั้น^{๗๘} ดังเหตุการณ์ซึ่งมีบันทึกไว้ในคัมภีร์ต่อไปนี้

(๑) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแคว้นวัชชี เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ มีพระประสงค์จะยึดแคว้นวัชชีมาไว้ในพระราชอำนาจ แต่เจ้าวัชชีทั้งหลายถือหลักการเรื่องความสามัคคี ความพร้อมเพรียงกัน ทำให้แคว้นวัชชีเป็นแคว้นที่มีความเข้มแข็งยากที่ใครจะยึดได้ด้วยกำลัง เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูส่งวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ไปทำลายความสามัคคีแล้ว ในที่สุดจึงสามารถยึดแคว้นวัชชีได้ เนื่องจากเจ้าวัชชีแตกความสามัคคีกัน^{๗๙}

(๒) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแคว้นมัลละ เมื่อพระอานนท์ไปแจ้งข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแก่พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ก็ไปที่สัณฐาคาร ขณะนั้น พวกเจ้ามัลละกำลังประชุมพิจารณาด้วยราชกิจบางอย่างอยู่^{๘๐}

(๓) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแคว้นสักกะ เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล มีพระประสงค์จะเป็นญาติกับพระพุทธเจ้า จึงทรงส่งทูตไปทูลขอธิดาจากเจ้าศากยะทั้งหลาย เจ้าศากยะจึงประชุมปรึกษาหารือกันเพื่อตัดสินใจในเรื่องนี้ ในที่สุดก็ลงมติตัดสินใจส่งนางวาสภขัตติยาซึ่งเป็นธิดาของเจ้ามหานามที่เกิดกับนางทาสีไปให้พระเจ้าปเสนทิโกศล^{๘๑}

นอกจากนี้ รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมตามที่ชาวพุทธในสังคมไทยนิยมเรียกกันนี้ มีการมองกันว่า มีลักษณะเหมือนหรือคล้ายระบอบประชาธิปไตยที่นิยมใช้กันอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในสังคมโลกปัจจุบัน เนื่องจากลักษณะของการปกครองที่มีการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในสภา เพื่อรับความพึงความคิดเห็นแล้วก็พิจารณาตัดสินใจลงมติ หากมติของที่ประชุมว่าอย่างไร ทุก

^{๗๘}ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, หน้า ๔๐.

^{๗๙}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๑-๑๓๕/๖๕-๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑-๑๓๕/๗๗-๘๑, ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๓๓๗-๓๔๘.

^{๘๐}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๑/๑๓๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๑/๑๕๙.

^{๘๑}ช.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑-๒๒.

คนก็จะต้องยอมรับและดำเนินการให้เป็นไปอย่างนั้น^{๘๒} จริง ๆ แล้วลักษณะดังกล่าวแม้จะมีในระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ยังเป็นเพียงลักษณะเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น และลักษณะดังกล่าวก็มีอยู่ในระบอบการปกครองแบบอื่นด้วยเช่นกัน ไม่ได้มีเฉพาะแต่ในระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น^{๘๓}

สำหรับความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน ระหว่างระบอบสามัคคีธรรมกับประชาธิปไตย ก็คือเรื่อง “อำนาจอธิปไตย” อันเป็นหลักการสำคัญทางการเมือง ในระบอบสามัคคีธรรมนั้นจะเห็นได้ว่าอำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองการปกครองมิได้อยู่ที่ประชาชนหรือสามัญชนโดยทั่วไป แต่อยู่ที่กลุ่มบุคคลเพียงบางกลุ่มบางคณะเท่านั้นคือกลุ่มชนชั้นสูง จะเห็นได้ว่าในที่ประชุมคือสภาคารนั้นส่วนมากเป็นชนชั้นสูงซึ่งเป็นราชา เมื่อมองที่รูปแบบนี้จึงไม่ใช่ประชาธิปไตย^{๘๔} ต่างจากระบอบประชาธิปไตยซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง ส่วนรายละเอียดในการใช้อำนาจอธิปไตยกันอย่างไรนั้นก็มีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมหรือแต่ละประเทศ เพราะฉะนั้น การที่รัฐซึ่งปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรมให้ความสำคัญแก่คณะชนชั้นสูงซึ่งร่วมกันตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางทางการเมืองการปกครอง ด้วยการยึดหลักการเรื่องความสามัคคี ความพร้อมเพรียงร่วมใจกัน และความมีระเบียบวินัย ระบอบสามัคคีธรรมจึงมีความใกล้เคียงกับอภิชนาธิปไตยมากกว่าที่จะเป็นประชาธิปไตย

จากที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ แม้จะมีผู้เป็นประมุขแห่งรัฐหรือแคว้น แต่อำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในด้านการเมืองการปกครองมิได้อยู่ที่ประมุขแห่งรัฐเพียงคนเดียวเท่านั้น เนื่องจากการกระจายอำนาจออกไปยังสมาชิกซึ่งเป็นชนชั้นสูงของรัฐกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลผู้อยู่ในวรรณะเดียวกันคือวรรณะกษัตริย์ หรือกลุ่มบุคคลซึ่งเรียกกันว่า “ราชา” หากมีเรื่องสำคัญใด ๆ ซึ่งจะต้องตัดสินใจในทางการเมืองการปกครองชนชั้นสูงแต่ละกลุ่มก็จะส่งผู้แทนเข้าประชุมร่วมกันในสภาที่เรียกว่า “สภาคาร” เพื่อทำหน้าที่ต่าง ๆ ในสภาและทำหน้าที่พิจารณาอนุมัติตัดสินใจในเรื่องสำคัญนั้น ๆ หากที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์อย่างไรแล้ว ก็จะต้องยอมรับและดำเนินการให้เป็นไปตามนั้น เพราะได้ผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมแล้ว ด้วยเหตุนี้ กลุ่มชนชั้นสูงจึงรวมกันเป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นซึ่งเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง ดังนั้น รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้จึงมีความโดดเด่นในเรื่องของการยึด

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, พุทธปรัชญาการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๘. หรือใน นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า (๗).

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๕.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

หลักการเรื่องความสามัคคี ความพร้อมเพรียงร่วมใจกัน และความมีระเบียบวินัย ในการตัดสินใจ ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางการเมืองการปกครองร่วมกันของชนชั้นสูงในสังคม

๒.๒ รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์

แม้ว่าคณะสงฆ์จะเป็นสังคมซึ่งรวมผู้คนไว้มากมายและมีความหลากหลาย เนื่องจากสมาชิกมาจากคนทุกชนชั้นวรรณะเช่นเดียวกับสังคมโดยทั่วไป แต่มีความแตกต่างจากสังคมโดยทั่วไป ก็คือสมาชิกทั้งหมดล้วนเป็นบรรพชิตหรือนักบวช ซึ่งผู้ที่ให้กำเนิดคณะสงฆ์ขึ้นมาก็คือพระพุทธเจ้า คณะสงฆ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นหลังจากพระองค์ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนแล้วมีผู้ตรัสรู้ตามหรือมีความศรัทธาในหลักธรรมคำสอนนั้นแล้วออกบวชเป็นบรรพชิต จากเดิมซึ่งจำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ยังมีจำนวนน้อย แต่ภายหลังเมื่อหลักธรรมคำสอนของพระองค์ได้รับการเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง จำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ก็ค่อย ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ เพราะฉะนั้น คณะสงฆ์จึงไม่แตกต่างจากสังคมโดยทั่วไปซึ่งเกิดรูปแบบการปกครองขึ้น ซึ่งเดิมทีรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ก็เป็นแบบตามธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองลูก เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกที่เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ภายหลังรูปแบบการปกครองจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงและพัฒนาการไปตามลำดับตามจำนวนของพระสงฆ์สาวกซึ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น ตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และตามช่วงเวลาที่เหมาะสม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง

การปกครองของคณะสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาล มีลักษณะการปกครองแบบธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกผู้เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ แม้จะมีพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นพระอรหันต์จาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว แต่เมื่อมีกิจกรรมอันจำเป็นหรือมีปัญหาสำคัญใด ๆ เกิดขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคม คณะสงฆ์หรือตัวพระสงฆ์สาวกเองในสถานที่ที่จาริกไปนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลเพียงใดก็ตาม พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นก็ต้องเดินทางกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาและให้ทรงตัดสินใจพระทัยเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น แม้บางสถานที่จะมีพระสงฆ์สาวกผู้ใหญ่คอยดูแลตัดสินใจอยู่แล้ว แต่การตัดสินใจในเรื่องสำคัญก็ยังคงขึ้นตรงต่อพระพุทธเจ้าอยู่

นั่นเอง^{๘๕} จึงกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นศูนย์กลางการปกครองและมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ตลอดจนการชี้แนะแนวทางในการดำเนินกิจกรรมทุกอย่างของคณะสงฆ์^{๘๖} อย่างไรก็ตาม ช่วงต้นพุทธกาล ในแง่ของการใช้อำนาจทางการปกครอง พระพุทธเจ้าก็ยังมิได้วางระเบียบแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ใด ๆ สำหรับคณะสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์สาวกในช่วงต้นพุทธกาลล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น จึงดำรงอยู่ร่วมกันเป็นสังคมด้วยสำนึกแห่งธรรมล้วน ๆ แต่ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงให้กำเนิดสังคมสงฆ์ขึ้นมาแล้ว ในเบื้องต้นทรงใช้อำนาจทางการบริหารโดยการส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ตามสมควรเท่านั้น

ในช่วงต้นพุทธกาล เรื่องการรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางการปกครองของพระพุทธเจ้าได้อย่างชัดเจน เมื่อมีกุลบุตรผู้มีความศรัทธาต้องการจะออกบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์สาวกซึ่งจาริกไปเผยแผ่ธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ก็จะต้องพากุลบุตรผู้มีความศรัทธาเหล่านั้นกลับมาบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ ไม่ว่าพระองค์จะประทับอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม^{๘๗} โดยจะทรงประทานการอุปสมบทให้ด้วยพระองค์เอง หากบุคคลใดได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วก็จะตรัสประทานอุปสมบทให้ว่า "เธอจงเป็นภิกษุเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด"^{๘๘} แต่หากบุคคลใดยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ก็จะตรัสว่า "เธอจงเป็นภิกษุเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด"^{๘๙} ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยเรียกวิธีการอุปสมบทนี้ว่า "เอหิภิกขุอุปสัมปทา" ซึ่งเป็นการบวชที่สำเร็จด้วยอำนาจของบุคคลคือพระศาสดา^{๙๐} เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุเรียบร้อยแล้ว ก็จะทรงให้จาริกออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังสถานที่ต่าง ๆ ต่อไป

ในช่วงต้นพุทธกาล สมาชิกของสังคมสงฆ์ส่วนมากเป็นพระอรหันต์ จึงไม่มีปัญหาเรื่องการประพฤติปฏิบัติตนที่ไม่เหมาะสม ต่อมาเมื่อพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้ามีจำนวนมากขึ้น แต่บุคคลซึ่งเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์นี้มีความหลากหลาย เนื่องจากมาจากคนซึ่งมีพื้นฐานทางด้านฐานะ

^{๘๕}ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๘๖}ดูรายละเอียดใน ดร.อิทธิเทพ ผาธา, "กำเนิดและพัฒนาการรูปแบบการปกครองแบบสังฆาธิปไตยของคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล", บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๑ : ๕๙-๖๑.

^{๘๗}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๓๙-๓๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒.

^{๘๘}วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๘/๒๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๓๖.

^{๘๙}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๙๐}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓.

การศึกษา อาชีพ ชาติตระกูล และวรรณะ ตลอดถึงความเชื่อแตกต่างกัน การเข้ามาอยู่รวมกันเป็นสังคมสงฆ์ แม้จะไม่มีแบ่งชนชั้นวรรณะแล้วเพราะทุกคนเป็นสมณศากยบุตรเสมอเหมือนกันหมด^{๑๑} แต่ระดับความคิดจิตใจและความประพฤติยังคงมีความแตกต่างกันอยู่ เพราะฉะนั้น จึงมักจะปรากฏว่ามีพระภิกษุบางรูปหรือจำนวนหนึ่งที่มีพฤติกรรมซึ่งสังคมสมัยนั้นติเตียนและไม่ก่อให้เกิดความศรัทธาแก่คนทั่วไป เมื่อมีเรื่องร้องเรียนมายังพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์เพื่อสอบสวนเรื่องราวต่าง ๆ เหมือนกับการใช้อำนาจตุลาการในสังคมทางการเมือง เมื่อสอบสวนแล้วทรงเห็นว่าพฤติกรรมดังกล่าวไม่เหมาะสมกับพระภิกษุผู้เป็นสมณศากยบุตร จึงจะทรงบัญญัติพระวินัยซึ่งเรียกว่า “สิกขาบท” ขึ้นท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ แล้วสงฆ์ก็จะนำไปศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามความเหมาะสมกันไป เพราะฉะนั้น พระวินัยจึงเสมือนกฎหมายหรือรัฐธรรมนูญสำหรับสังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นกรอบหรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้อง

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นดังกล่าว แม้ว่าจะดูเหมือนกับการใช้อำนาจทางนิติบัญญัติในสังคมทางการเมือง แต่ต่างกันตรงที่พระวินัยนั้นไม่ใช่กฎหมาย แต่เป็นเพียงข้อตกลงซึ่งยอมรับร่วมกันสำหรับใช้เป็นกรอบหรือแนวทางในการฝึกฝนอบรมตนเองในสังคมสงฆ์ และพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ล่วงหน้าโดยพลการ เนื่องจากทรงรับฟังความเห็นจากทุก ๆ ฝ่ายในที่ประชุมสงฆ์ก่อนแล้วจึงจะทรงบัญญัติพระวินัยขึ้น อีกทั้งในการบัญญัติพระวินัยหรือการวางระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทุกครั้งพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติขึ้นภายหลังจากมีผู้กระทำความผิดหรือกระทำสิ่งที่สังคมติเตียน เมื่อพิจารณาสอบสวนท่ามกลางสงฆ์แล้วและเห็นว่าการกระทำเช่นนั้นไม่เหมาะสม จึงบัญญัติพระวินัยขึ้นตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากกรณีต่าง ๆ เช่น ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งประพฤติหรือกระทำความผิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปแล้วเกิดความเสียหายแก่คณะสงฆ์ เมื่อมีผู้ร้องเรียนมาหรือพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราวนั้น ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์และทรงพิจารณาสอบสวนจากทุก ๆ ฝ่ายแล้ว เมื่อทรงเห็นว่าพฤติกรรมพระภิกษุนั้นไม่เหมาะสมกับสมณะศากยบุตรจริง ๆ เพื่อป้องกันมิให้พระภิกษุทั้งหลายประพฤติหรือกระทำเช่นนั้นอีก จึงทรงบัญญัติวินัยขึ้น โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ ดังนี้

- (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
- (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อ.อ.อรรถก. (บาลี) ๒๓/๑๙/๑๖๖, อ.อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๕๐.

- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งศีลธรรม
- (๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๙๒}

โดยสรุปการบัญญัติพระวินัยนี้ก็เพื่อให้สงฆ์อยู่ร่วมกันได้ดีมีความสงบสุข เพื่อให้สงฆ์พ้นจากมลทินกิเลสต่าง ๆ เพื่อทำให้เกิดความเลื่อมใสแก่บุคคลหรือประชาชนโดยทั่วไป และเพื่อส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติธรรมอันเป็นการดำรงพระศาสนาไว้ให้ยั่งยืนนาน เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การบัญญัติพระวินัยขึ้นนี้ พระพุทธเจ้าทรงมุ่งประโยชน์ส่วนรวมและมีเป้าหมายที่ต้งาม มิได้บัญญัติพระวินัยเพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์แต่อย่างใดเลย

ต่อมาหากมีพระภิกษุรูปใดละเมิดพระวินัยหรือสิกขาบทซึ่งทรงบัญญัติไว้แล้ว เมื่อทรงเรียกประชุมสงฆ์และสอบสวนแล้วเห็นว่าภิกษุรูปนั้นกระทำความผิดจริง ก็จะทรงลงโทษด้วยการปรับอาบัติแก่พระภิกษุรูปนั้น ตามความผิดอันเกิดจากการละเมิดสิกขาบทแต่ละข้อซึ่งทรงทรงบัญญัติไว้แล้ว โดยโทษมี ๓ สถานคือ อย่างหนักคือขาดจากความเป็นภิกษุ อย่างกลางคือให้ภิกษุนั้นอยู่กรรมคือประพฤติวัตรอย่างหนึ่ง เพื่อทรมานตน และอย่างเบาคือให้ประจានตนต่อหน้าภิกษุด้วยกัน^{๙๓}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ในการพิจารณาสอบสวนความประพฤติที่ไม่เหมาะสมของภิกษุและการบัญญัติพระวินัย แม้จะเป็นอำนาจและสิทธิ์ขาดของพระพุทธเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้นก็จริง แต่ก็ทรงรับฟังความคิดเห็นจากทุก ๆ ฝ่ายในที่ประชุมสงฆ์ ทั้งจากผู้ร้องเรียนและผู้ที่ถูกตีสอนไม่เหมาะสม โดยการสอบสวนอย่างโปร่งใสและเปิดเผย และในที่ประชุมสงฆ์นั้น ในบางกรณีก็ไม่ได้มีเฉพาะแต่ฝ่ายพระภิกษุเท่านั้น แต่ยังมีฝ่ายฆราวาสอีกด้วย ซึ่งขึ้นอยู่กับกรณีต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นแตกต่างกันไปในแต่ละครั้ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้น จึงเป็นที่ยอมรับจากทั้งพระสงฆ์สาวกและฆราวาสโดยทั่วไป ดังนั้น ในการปกครองของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบัญญัติหรือแก้ไขเพิ่มเติมพระวินัย แต่พระสงฆ์สาวกต่าง ๆ ไม่มีอำนาจเช่นนั้น เป็นเพียงผู้จะต้องนำพระวินัยซึ่งบัญญัติขึ้นโดยพระพุทธเจ้านั้นไปศึกษาฝึกอบรมตนเอง โดยการประพฤติปฏิบัติตามให้ถูกต้องในข้อที่ทรงอนุญาตและละเว้นในข้อที่ทรงห้ามไว้

ด้วยเหตุดังกล่าว พระวินัยจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของพระพุทธเจ้าในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมสงฆ์ เพื่อจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และนำไปสู่เป้าหมายอันต้งามในพระพุทธศาสนาซึ่งทรงแสดงไว้แล้ว ในขณะเดียวกันยังเป็นการสร้างรูปแบบให้พระสงฆ์สาวกทั้งหลายอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะหรือเป็นสงฆ์ อีกทั้งลักษณะดังกล่าวก็ยังเป็นสิ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางการปกครองของพระพุทธเจ้าด้วย

^{๙๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๙/๒๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๙๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, หน้า ๑๑.

นอกจากนี้ การบริหารจัดการคณะสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาล พระสงฆ์สาวกยังมีจำนวนน้อย และส่วนใหญ่ก็เป็นพระอรหันต์ซึ่งจาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงทรงดำเนินการบริหารจัดการคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ทั้งเรื่องการรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของสังฆมณฑล การถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ การส่งพระสงฆ์สาวกให้จาริกออกไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่าง ๆ และการแต่งตั้งให้พระสงฆ์สาวกสำคัญ ๆ มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะในฐานะพระอัครสาวกเบื้องขวาและซ้ายเป็นต้นให้ทำหน้าที่ต่าง ๆ แม้จะทรงแต่งตั้งพระสาวกสำคัญมาช่วยแบ่งเบาภาระบ้างตามความจำเป็นแล้ว แต่โดยส่วนใหญ่อำนาจสิทธิขาดและการตัดสินใจในเรื่องสำคัญ ๆ ก็ยังคงอยู่ที่พระพุทธเจ้าเป็นหลัก เนื่องจากยังทรงไม่ได้กระจายอำนาจออกไปยังพระสงฆ์สาวก

จากการที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครองดังกล่าว พระองค์จึงทรงเป็นผู้ปกครองเช่นเดียวกับพระราชาที่ปกครองประชาชนในสังคมทางการเมือง แต่ทรงเป็นผู้ปกครองในสังฆมณฑลเท่านั้น ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ค้นพบและเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนมีพระสงฆ์สาวกจำนวนมาก จึงทรงสามารถตัดสินพระทัยในการปกครองการบริหารคณะสงฆ์ การสอบสวนลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิด และการบัญญัติสิกขาบทหรือการกำหนดวางระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์สาวกปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของสังฆมณฑล โดยอาศัยอำนาจแห่งธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนั่นเอง ซึ่งเป็นเป้าหมายและเป็นหลักในการดำเนินนโยบายหรือตัดสินพระทัยในเรื่องต่าง ๆ ในการเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นธรรมราชา คือเป็นพระราชาโดยธรรม หรือเป็นพระราชาแห่งธรรม^{๔๔} ดังนั้น การปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เองของพระพุทธเจ้า จึงไม่มีปัญหาหรือเกิดความขัดแย้งในเรื่องของการใช้อำนาจดังเช่นในสังคมทางการเมือง

๒.๒.๒ พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครอง

จากการที่พระสงฆ์สาวกจำนวนหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมแล้ว ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ ทำให้กุลบุตรจากสถานที่ต่าง ๆ มีความศรัทธาประสงค์จะออกบวชเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกแต่ละท่านจึงพากุลบุตรเหล่านั้นเดินทางจากสถานที่ต่าง ๆ มาด้วยความลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดาร เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ และพระพุทธเจ้าทรงเห็นความยากลำบากในการเดินทางของพระสงฆ์สาวก และกุลบุตรผู้มีความประสงค์จะออกบวชซึ่งอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารเหล่านั้น จึงประทานอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นทำหน้าที่บวชกุลบุตรผู้อยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารได้ด้วยการให้บรรพชาอุปสมบทโดยการให้ไตรสรณคมน์คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ^{๔๕}

^{๔๔} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๔๒.

^{๔๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๙-๓๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓.

ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยเรียกการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ว่า “ติสรณคมนุปสัมปทา” ซึ่งเป็นการบวชที่สำเร็จด้วยอำนาจของบุคคลคือพระสาวก^{๙๖}

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงเป็นที่มาของรูปแบบการปกครองซึ่งมีพระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครอง รองลงมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เอง จากเดิมที่พระองค์ทรงเป็นศูนย์กลางอำนาจในการตัดสินใจทุกเรื่อง ซึ่งรวมถึงเรื่องการรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ด้วย แต่การกระจายอำนาจไปให้พระสงฆ์สาวกซึ่งจาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรม ให้มีอำนาจตัดสินใจบวชให้แก่กุลบุตรผู้มีความศรัทธาจะออกบวชได้แทนพระองค์ ทำให้พระสงฆ์สาวกเหล่านี้เป็นผู้ปกครองซึ่งมีความชัดเจนมากขึ้น ในฐานะเป็นผู้ให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีความศรัทธาในการออกบวช เมื่อบวชให้แล้วก็ต้องเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลกุลบุตรผู้ที่เข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของสังคมสงฆ์ได้โดยตรงและยังเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระให้พระพุทธเจ้าด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้พระภิกษุบางส่วนจะได้รับการบวชมาจากพระสงฆ์สาวกซึ่งพระพุทธเจ้าทรงส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรม แต่พระภิกษุเหล่านั้นก็ไม่ได้ตัดขาดจากพระพุทธเจ้าอย่างสิ้นเชิง เพราะอย่างยิ่งคงอยู่ภายใต้การปกครองของพระพุทธเจ้าด้วยเช่นเดียวกัน เนื่องจากพระภิกษุที่พระสงฆ์สาวกต่าง ๆ บวชให้ นั้น ก็ยังอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยอันเดียวกันของพระพุทธเจ้า จึงมีความเป็นพระภิกษุเสมอเหมือนกับพระภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ทุกประการ และพระพุทธเจ้าก็ยังคงเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมที่สำคัญต่าง ๆ ดังเดิม ดังนั้น แม้ว่าพระสงฆ์สาวกจะมีบทบาทในการปกครองแล้ว แต่ก็มีบทบาทในบางเรื่องเท่านั้นคือสามารถบวชให้กุลบุตรได้และคอยปกครองดูแลให้ดำรงตนอยู่ได้ภายใต้พระธรรมวินัยอันเดียวกัน

จากที่กล่าวมา การที่พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสด้วยการประทานอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการปกครอง โดยสามารถตัดสินใจรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ได้ตามที่เห็นสมควรดังกล่าว จึงสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไปตามความเหมาะสมของเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมีได้ดำริจะผูกขาดอำนาจทุกประการไว้แต่เพียงพระองค์เดียว แต่กลับทรงผ่อนคลายเป็นไปตามเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกและความคล่องตัวในการเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปให้ได้อย่างกว้างขวาง อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้คนจำนวนมากตามวัตถุประสงค์ซึ่งทรงวางไว้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์สาวกที่ออกไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่าง ๆ จึงเป็นกำลังสำคัญทั้งในด้านการเผยแผ่พระสัทธรรมและการปกครองดูแลหมู่คณะให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

^{๙๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, หน้า ๓.

๒.๒.๓ สงฆ์เป็นผู้ปกครอง

คำว่า “สงฆ์” หรือ “สังฆะ” เป็นคำที่มีอยู่แล้วก่อนพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนทรงสามารถตั้งกลุ่มคนเพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับผู้ประพฤติธรรมขึ้นได้ จึงทรงนำคำว่า “สงฆ์” มาใช้เรียกกลุ่มคนดังกล่าว คำว่า “สงฆ์” นี้แปลว่า หมู่หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสงฆ์ ก็คือหมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งวางระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายว่าจะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ เพื่อประพฤติปฏิบัติกระทำสิ่งที่ดีงาม อย่างพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือชุมชนที่อยู่ร่วมกันเพื่อเจริญไตรสิกขา เพื่อจะได้ฝึกฝนตนให้เจริญอกงามขึ้นในศีล สมาธิ ปัญญา^{๔๗}

หากพิจารณาคำว่า “สงฆ์” ในพระพุทธศาสนาในความหมายซึ่งเข้าใจกันโดยทั่วไปก็หมายถึง กลุ่มผู้สมัครเข้ามาประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชเพศชายเรียกว่า ภิกษุสงฆ์ ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชเพศหญิงก็เรียกว่าภิกษุณีสงฆ์^{๔๘} อย่างไรก็ตาม คำว่า “สงฆ์” ยังมีความหมายกว้างออกไปอีก กล่าวคือ คำว่า “สงฆ์” หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่าสาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณ ประกอบด้วยบุรุษ ๔ คู่ หรืออริยบุคคล ๘ เริ่มตั้งแต่พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลคู่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผลคู่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลคู่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผลคู่ ๑ สงฆ์เหล่านี้รวมเรียกว่า “อริยสงฆ์” หรือ “ทักษิณียบุคคล” คือบุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา และปรากฏว่า “อริยสงฆ์” เหล่านี้มีทั้งบุคคลผู้เป็นบรรพชิตและเป็นคฤหัสถ์ และต่างจาก “สงฆ์” อีกประเภทหนึ่งคือ “ภิกษุสงฆ์” คือหมู่แห่งภิกษุหรือชุมชนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมต่าง ๆ ได้ตามกำหนดทางพระวินัย เรียกว่า “สมมติสงฆ์”^{๔๙}

จากความหมายดังกล่าว การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองจึงไม่ได้หมายถึงการให้อริยสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุณีสงฆ์เพียงรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง แต่การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองนั้น หมายถึง การให้กลุ่มบุคคลผู้เป็นบรรพชิตคือภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์จำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งอยู่รวมกันเป็น

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **จัดระเบียบสังคม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๔๘} ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร, **ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย: วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙.

^{๔๙} ตูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๓/๒๒๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๑, อัง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๕๙-๖๐/๒๔๒-๒๔๓, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๙-๖๐/๓๕๓-๓๕๔. หรือ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๙๕ และ ๓๘๖-๓๘๗.

หมู่เป็นคณะในสถานที่ต่าง ๆ มีวัดและอารามเป็นต้น เพื่อดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ได้ช่วยกันดำเนินการกิจกรรมอันสำคัญต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เนื่องจากทรงประสงค์จะทรงมอบการปกครองคณะไว้แก่สงฆ์ ไม่ทรงประสงค์ปล่อยให้อยู่กันอย่างเป็นอิสระ จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเนื่องด้วยการปกครองคณะ มีการบวชให้กุลบุตรเป็นต้น^{๑๐๐}

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่แล้ว เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในภายหลังก็ไม่ทรงแทรกแซงอำนาจของสงฆ์ เพราะท่านนอกจากจะทรงเคารพธรรมแล้ว ยังทรงเคารพในสงฆ์ด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การที่เราทราบการเชื่อเชิญของพรหมและสักการะ เคารพอาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั้นแลอยู่ เป็นการสมควรแก่เรา แต่เมื่อใดสงฆ์ประกอบด้วยความเป็นใหญ่ เมื่อนั้นเราก็มีความเคารพในสงฆ์”^{๑๐๑} เพราะฉะนั้น จากพระดำรัสนี้ จึงสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงยอมรับอำนาจของสงฆ์ และอำนาจของสงฆ์นั้นก็มาจากธรรมและวินัยที่พระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง เพื่อให้สงฆ์ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง

รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์สาวกผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัย เนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียน ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของพระพุทธศาสนานั้นเองซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” เนื่องจากพระพุทธองค์ได้เสด็จอยู่ในเวลานั้นและอาจเป็นความจำเป็นซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วด้วยก็เป็นได้^{๑๐๒} ดังนั้น การมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ถือได้ว่าเป็นการมอบภาระหน้าที่ให้ช่วยกันดูแลปกครองกันเองและยังต้องช่วยกันกลั่นกรองบุคคลผู้จะเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุแล้วอยู่ร่วมกันในสังคมสงฆ์แทนพระพุทธเจ้าด้วย

สังฆกรรมคือกรรมที่สงฆ์พึงทำหรือกิจที่พึงทำโดยที่ประชุมสงฆ์มี ๔ อย่าง คือ^{๑๐๓}

- (๑) **อปโลกนกรรม** กรรมที่ทำเพียงด้วยบอกกันในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้งญัตติ และไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น การแจ้งการลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุ

^{๑๐๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๑**, หน้า ๒๑๔.

^{๑๐๑} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๑/๒๕, อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑/๓๔.

^{๑๐๒} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, หน้า ๔๘.

^{๑๐๓} วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๘๒/๔๔๘, วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๘๒/๗๐๑. หรือดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑-๔. หรือดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๑๒.

(๒) **บัญญัติกรรม** กรรมที่ทำเพียงตั้งบัญญัติ ไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น อุโบสถและปวารณา

(๓) **บัญญัติหุติกรรม** กรรมที่ทำด้วยตั้งบัญญัติแล้วสวดอนุสาวนาหนึ่ง เช่น สมมติสีมา ให้ผ้ากฐิน

(๔) **บัญญัติจตุตถกรรม** กรรมที่ทำด้วยตั้งบัญญัติแล้วสวดอนุสาวนา ๓ หน เช่น อุปสมบท ให้ปริวาส ให้มานัต

อย่างไรก็ตาม การที่จะทำสังฆกรรมแต่ละอย่างดังที่กล่าวมาได้นั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงกำหนดจำนวนภิกษุที่จะรวมกันเป็นสงฆ์แตกต่างกันไป คือ^{๑๐๔}

(๑) ภิกษุจำนวน ๔ รูปขึ้นไป ทำสังฆกรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นปวารณา ให้ผ้ากฐิน อุปสมบท และอัฏฐาน เรียกว่า สงฆ์จตุรวรรค

(๒) ภิกษุจำนวน ๕ รูปขึ้นไปทำปวารณา ให้ผ้ากฐิน และอุปสมบทในปัจจุบันชนบทได้ เรียกว่า สงฆ์ปัญจวรรค

(๓) ภิกษุจำนวน ๑๐ รูปขึ้นไป ให้อุปสมบทในมัชฌมชนบทได้ เรียกว่า สงฆ์ทศวรรค

(๔) ภิกษุจำนวน ๒๐ รูป ทำอัฏฐานได้ เรียกว่า สงฆ์วิสติวรรค

(๕) ภิกษุเกินกว่า ๒๐ รูปขึ้นไป ใช้ทำสังฆกรรมได้ทุกชนิด เรียกว่า สงฆ์อติเรกวิสติวรรค

การทำสังฆกรรมทุกอย่าง สงฆ์จะต้องดำเนินการในเขตแดนที่เป็นสถานที่สำหรับใช้ประชุมซึ่งเรียกว่า “สีมา” ซึ่งต้องไม่เล็กเกินไปจนไม่อาจให้ภิกษุ ๒๑ รูปนั่งได้และไม่ใหญ่เกิน ๓ โยชน์^{๑๐๕} นอกจากนี้ ในการทำสังฆกรรมต่าง ๆ นั้น ต้องอาศัยมติในที่ประชุมสงฆ์ซึ่งจะต้องมีมติเป็นเอกฉันท์คือไม่มีเสียงคัดค้านจากภิกษุใดเลย หากมีภิกษุแม้รูปหนึ่งคัดค้านขึ้น สังฆกรรมนั้นถือว่าไม่สำเร็จ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภิกษุผู้เข้าประชุมทุกรูปมีสิทธิแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระจะคัดค้านหรือเห็นด้วยก็ได้ ถ้าไม่เห็นด้วยก็ให้แสดงอาการคัดค้านขึ้น แต่ถ้าเห็นด้วยจะใช้วิธีการนั่งนิ่ง ในกรณีที่ มีผู้คัดค้านก็จะต้องทำความเข้าใจกันจนกว่าจะยอมเห็นด้วย ถ้าผู้คัดค้านยังคงยืนกรานไม่เห็นด้วย

^{๑๐๔}วิ.มหา. (บาลี) ๕/๓๘๘/๑๘๙, วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๗๖. หรือดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมูข เล่ม ๓**, หน้า ๔. หรือดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๖๔.

^{๑๐๕}ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมูข เล่ม ๓**, หน้า ๑๒-๑๓.

สังฆกรรมนั้นย่อมไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้น มติของที่ประชุมจะต้องเป็นมติเอกฉันท์ คือเห็นสอดคล้องพร้อมเพรียงกันทุกรูป^{๑๐๖}

จากลักษณะดังกล่าวจึงมองกันว่าการปกครองของสงฆ์นี้มีพัฒนาการมาจากรูปแบบการปกครองของรัฐต่าง ๆ ที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมอันมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่การประชุมของเจ้าต่าง ๆ ในสังฆสภา ซึ่งไม่มีบุคคลใดเป็นผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว แต่ให้ยอมรับผลจากการลงมติของที่ประชุม และเป็นรูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงค้นเคย จึงทรงนำมาใช้ในการปกครองของสงฆ์^{๑๐๗}

นอกจากนี้ การปกครองของคณะสงฆ์มองได้ว่าเข้ากันได้หรือสอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน^{๑๐๘} อันเนื่องมาจากลักษณะหลายประการด้วยกันของการปกครองของคณะสงฆ์ดังที่กล่าวมาคือ ความเป็นใหญ่ของสงฆ์ มีการประชุมและลงมติดัดสินใจร่วมกันในสีมาเหมือนกับสภา มีสิทธิเสรีภาพในการตัดสินใจ มีความเท่าเทียมกัน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในการปกครองของคณะสงฆ์ในครั้งพุทธกาล แม้ที่ประชุมจะมีอำนาจในการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี แต่ที่ประชุมสงฆ์ต่างจากการปกครองด้วยรูปแบบสามัคคีธรรมและประชาธิปไตยตรงที่ไม่สามารถตัดสินใจเพื่อกำหนดทิศทางความเป็นไปต่าง ๆ ของสังคมสงฆ์หรือออกนโยบายซึ่งมีผลกระทบต่อสังคมสงฆ์ได้ เช่น การบัญญัติหรือการแก้ไขเพิ่มเติมพระวินัย เนื่องจากอำนาจดังกล่าวยังคงอยู่ที่พระพุทธเจ้า และคณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการให้กิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งบัญญัติไว้โดยพระพุทธเจ้าให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีภายใต้กรอบแห่งวินัยบัญญัตินั้น อีกทั้งการประชุมและลงมติดัดสินใจร่วมกัน ก็ต้องลงมตอย่างเป็นเอกฉันท์คือไม่มีบุคคลใดคัดค้านเลย ไม่ได้ถือเอาเสียงส่วนใหญ่ตามแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย^{๑๐๙}

สำหรับการประชุมสงฆ์นี้ แม้ว่าในเวลาประชุมสงฆ์ พระภิกษุทุกรูปมีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ได้ดังที่กล่าวมา แต่ก็ต้องมีผู้ทำหน้าที่เป็นประธานในที่ประชุมเพื่อดำเนินการประชุมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยนั้นก็คือผู้มีอายุพรรษามากที่สุด เนื่องจากในสังคมสงฆ์โดยทั่วไปการแสดงความอ่อนน้อมต่อกันเป็นธรรมเนียมอันดีงามของคณะ

^{๑๐๖} ประสาน ทองภักดี และปรีชา หงส์ไกรเลิศ, “บทที่ ๒ ทฤษฎีการกำเนิดรัฐและระบบการเมืองของรัฐ”, ใน คณะอนุกรรมการดำเนินการศึกษาและกำหนดหลักวิชาการรัฐศาสตร์, รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า ๑๕.

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, หน้า ๔๐.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน นางสาวมรกต สิงห์แพทย์, “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๖-๓๕. หรือใน ประสาน ทองภักดี และปรีชา หงส์ไกรเลิศ, “บทที่ ๒ ทฤษฎีการกำเนิดรัฐและระบบการเมืองของรัฐ”, หน้า ๑๒-๑๖.

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๙๑-๑๐๒.

สงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานอนุญาตให้แสดงความเคารพกันตามพรราชา ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ดังนี้

อนึ่ง กิริยาแสดงความอ่อนน้อมแก่กัน เป็นความดีงามของหมู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับ การทำอัญชลี (คือประณมมือไหว้) การทำสามิจักรม (คือความอ่อนน้อมอย่างอื่น อันเป็นความดีงาม) ให้ทำตามลำดับผู้แก่พรรษากว่ากัน อาสนะและข้าวน้ำที่ดีกว่า ก็ทรงพระอนุญาตให้ได้รับตามลำดับผู้แก่พรรษาเหมือนกัน^{๑๑๐}

ต่อมาภายหลังก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายให้เรียก “อาวุโส” และ “ภันเต” หรือ “อายัสมา” กันตามพรรษาอ่อนแก่ และใช้เป็นธรรมเนียมจนมาถึงปัจจุบัน ดังพระดำรัสซึ่งตรัสสั่งพระอานนท์ไว้ว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกันด้วยวาตะว่า “อาวุโส” เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือตระกูล โดยวาตะว่า “อาวุโส” ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า “ภันเต” หรือ “อายัสมา” ก็ได้”^{๑๑๑} เพราะฉะนั้น ผู้ทำหน้าที่เป็นประธานในที่ประชุมสงฆ์ส่วนใหญ่จึงเป็นผู้มีอายุพรรษามากที่สุด นอกจากสังฆกรรมบางอย่าง ซึ่งต่อมาภายหลังพระพุทธเจ้าทรงกำหนดคุณสมบัติผู้ทำหน้าที่เป็นประธานไว้ชัดเจนมากขึ้นว่าต้องมีอายุพรรษาครบหรือเกิน ๑๐ พรรษาขึ้นไปนั้นคือผู้ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทแก่กุลบุตร^{๑๑๒}

นอกจากนี้ การแสดงความเคารพความอ่อนน้อมต่อกันด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การกราบไหว้ การลูกรับ การทำอัญชลี และการทำสามิจักรม กล่าวได้ว่ามีนัยสำคัญอย่างยิ่งในการปกครองของคณะสงฆ์ เพราะนอกจากจะเป็นธรรมเนียมซึ่งส่งเสริมให้เกิดความเมตตาต่อกันและกันแล้ว ยังส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีในคณะสงฆ์และส่งผลให้อยู่ร่วมกันโดยสงบสุข เช่น ธรรมเนียมการทำสามิจักรม ซึ่งเดิมทีหมายถึงการแสดงความเคารพ เช่น การกราบไหว้ การลูกรับ และประณมมือไหว้เท่านั้น^{๑๑๓} แต่ในปัจจุบันหมายถึงการขอขมาโทษกันและให้อภัยกันทุกโอกาสไม่ว่าจะมีโทษขัดข้องหมองใจกันหรือไม่ก็ตามด้วย เมื่อถึงโอกาสที่ควรทำสามิจักรมกันแล้ว ภิกษุสามเณรทุกรูปไม่พึงละโอกาสเสีย จึงได้ชื่อว่าเป็นภิกษุสามเณรที่ตีปฏิบัติชอบตามระบอบพระธรรมวินัย^{๑๑๔} สำหรับโอกาสซึ่งควรทำสามิจักรมนั้นในปัจจุบันนิยมทำกันในโอกาสดังต่อไปนี้

^{๑๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๒**, หน้า ๗๔-๗๕.

^{๑๑๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๑๒} ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๗๕/๗๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๕/๑๐๓-๑๐๔.

^{๑๑๓} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒๒๖. หรือ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๓๔.

^{๑๑๔} องค์การศึกษา กรมการศาสนา, ศาสนพิธี เล่ม ๒, (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖.

- (๑) ในวันเข้าพรรษา ทั้งภิกษุและสามเณรผู้ร่วมอยู่วัดเดียวกันควรทำสามัคคีกรรมต่อกัน เรียงตัวตั้งแต่ผู้มีอาวุโสมากที่สุดถึงสามเณรรูปสุดท้ายในวัด ไม่ควรเว้นเพื่อความสามัคคีในวัด
- (๒) ในระยะเข้าพรรษา เริ่มแต่วันเข้าพรรษาและหลังวันเข้าพรรษา ระยะเวลาประมาณ ๗ วัน ควรทำสามัคคีกรรมต่อท่านที่เคารพนับถือ ซึ่งอยู่ต่างวัดโดยทั่วถึงกัน
- (๓) ในโอกาสจะจากกันไปอยู่วัดอื่นหรือถิ่นอื่น นิยมทำต่อผู้ท่านผู้มีอาวุโสกว่าตนในวัด และต่อท่านที่เคารพนับถือทั่วไป เป็นการลาจากกัน^{๑๑๕}

การทำสามัคคีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ดังกล่าว จัดเป็นการทำสามัคคีกรรมแบบขอขมาโทษ นอกจากนี้ยังมีการทำสามัคคีกรรมอีกแบบหนึ่งคือ การทำสามัคคีกรรมแบบถวายสักการะ ซึ่งเป็นเรื่องของการแสดงมุทิตาจิตแบบหนึ่ง นิยมทำต่อบุคคลผู้ที่ตนเคารพนับถือในโอกาสที่บุคคลนั้นได้รับอิสริยศศักดิ์ หรือได้รับยกย่องในฐานะนัตรศักดิ์เป็นการแสดงจิตใจที่พลอยยินดีให้ปรากฏ^{๑๑๖}

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครองสามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ แทนพระองค์แล้ว พระองค์จึงทรงงดกิจกรรมบางอย่างซึ่งเคยทรงทำด้วยพระองค์เอง เช่น การรับบุคคลเข้าเป็นสมาชิกของสังฆมณฑลคือการประทานอุปสมบทซึ่งเรียกว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา และทรงเลิกการให้อุปสมบทของสาวกซึ่งเรียกว่าติสรณคมนุปสัมปทาด้วย เนื่องจากทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำการอุปสมบทด้วยวิธีซึ่งเรียกว่า “ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา” แล้ว ซึ่งเป็นการอุปสมบทที่สำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์ แต่ก็ยังทรงอนุญาตให้เอาวิธีบวชด้วยติสรณคมนุปสัมปทามาใช้บวชกุลบุตรผู้มีอายุยังไม่ครบกำหนดเป็นภิกษุให้เป็นสามเณรได้ ด้วยอำนาจของบุคคลคือสาวกหรือภิกษุผู้เถระนั่นเอง เมื่อเกิดมีสามเณรขึ้น การบวชจึงมี ๒ อย่าง คือ การบวชเป็นภิกษุเรียกว่า “อุปสัมปทาหรืออุปสมบท” ส่วนการบวชเป็นสามเณรเรียกว่า “บรรพชา” และวิธีที่สงฆ์จะให้การอุปสมบทแก่บุคคลใดได้นั้น จะต้องให้การอุปสมบทแก่บุคคลผู้ได้รับการบรรพชาเป็นสามเณรมาแล้วเท่านั้น^{๑๑๗}

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์เป็นใหญ่ปกครองดูแลกันเองสามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว พระองค์ยังให้สงฆ์มีบทบาทสำคัญซึ่งคล้ายกับบทบาทการตัดสินใจตัดสินใจของตุลาการในสังคมทางการเมือง โดยให้สงฆ์ร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมวินัยหรือการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วให้สำเร็จตามพระธรรมวินัย เพื่อความสามัคคี

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖. -๑๗.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, หน้า ๓๔

ของคณะสงฆ์ ดังนั้น เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วจะต้องจัดต้องทำหรือเรื่องที่สงฆ์ต้องดำเนินการ^{๑๑๘} เรียกว่า “อธิกรณ์” มี ๔ อย่าง ดังนี้^{๑๑๙}

- (๑) **วิวาทาธิกรณ์** การเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย ซึ่งจะต้องได้รับการชี้ขาดว่า ถูกหรือผิด
- (๒) **อนุวาทาธิกรณ์** การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ ซึ่งจะต้องได้รับการวินิจฉัยว่าจริงหรือไม่
- (๓) **อาปัตตาธิกรณ์** การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ
- (๔) **กิจจาธิกรณ์** กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น ให้อุปสมบท ให้ผ้ากฐิน ซึ่งต้องทำให้สำเร็จ

สำหรับอธิกรณ์ทั้ง ๔ อย่างนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิวาทาธิกรณ์กับอนุวาทาธิกรณ์นั้น คล้ายกับการเกิดคดีความต่าง ๆ ในสังคมทั่วไป ซึ่งจะต้องอาศัยอำนาจของตุลาการหรือศาลในการเป็นผู้พิจารณาและวินิจฉัยตัดสินความถูกผิดหรือจริงไม่จริง และอธิกรณ์ทั้ง ๔ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงวางแนวทางหรือวิธีดำเนินการสำหรับระงับไว้ด้วยวิธีการ ๗ ประการด้วยกันเรียกว่า อธิกรณ์สมณะ มีดังต่อไปนี้^{๑๒๐}

(๑) **สัมมุขาวินัย** วิธีระงับในที่พร้อมหน้าสงฆ์ บุคคล วัตถุ (เรื่องราวหรือเหตุการณ์) และพระธรรมวินัย พร้อมหน้าสงฆ์คือภิกษุเข้าประชุมครบองค์ตามที่กำหนดไว้แต่ละกรณี พร้อมหน้าบุคคลคือคูกรณีหรือบุคคลผู้เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมกัน พร้อมหน้าวัตถุนั้น ได้แก่ยกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นขึ้นวินิจฉัย พร้อมหน้าพระธรรมวินัย ได้แก่วินิจฉัยถูกโดยธรรมถูกโดยวินัย

^{๑๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๑**, หน้า ๒๑๒. และ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๖๒.

^{๑๑๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๖/๒๙๒, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๖/๔๒๐, วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๔๘/๓๒๓-๓๒๕, วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๔๘/๕๒๘-๕๓๐. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๑**, หน้า ๒๑๒. และ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๖๒-๓๖๓.

^{๑๒๐} คุรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๕๕/๔๒๗, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๕/๗๓๖. วิ.จ. (บาลี) ๖/๒๒๘-๒๔๒/๒๕๔-๒๗๓, วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๒๘-๒๔๒/๓๔๔-๓๖๙, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๗-๕๓/๓๕-๓๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๗-๕๓/๕๕-๕๙. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๖๓. หรือดู รายละเอียดใน พระศรีวิสุทธิคุณ (สฤชต์ ประธาตุ), “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการแก้ปัญหาในทางพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีอธิกรณ์สมณะ”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓-๔.

(๒) **สติวินัย** วิธีระงับโดยถือสติเป็นหลัก ได้แก่ กิริยาที่สงฆ์สวดประกาศให้สมมติแก่พระอรหันต์ว่าเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เพื่อระงับอนุวาทาธิกรณ์ ซึ่งมีผู้โจทก์ท่านด้วยสี่ลัทธิใดใครจะกล่าวให้โทษท่านด้วยเรื่องการต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้

(๓) **อมุพหวินัย** วิธีระงับโดยยกประโยชน์ให้แก่ภิกษุผู้หายจากเป็นบ้าแล้ว ได้แก่ กิริยาที่สงฆ์สวดประกาศให้สมมติแก่ภิกษุผู้หายเป็นบ้าแล้ว เพื่อระงับอนุวาทาธิกรณ์ที่มีผู้โจทก์ภิกษุนั้นด้วยความละเมิดที่ภิกษุนั้นทำในเวลาเป็นบ้า ใครจะกล่าวให้โทษภิกษุนั้นด้วยเรื่องการต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้

(๔) **ปฎิญาตกรรมะ** การทำตามที่ได้รับ ได้แก่ การปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของภิกษุผู้ต้องอาบัติ เมื่อมีการฟ้องร้องและนำเหตุการณ์ไปไต่สวนสอบสวนต่อหน้าคณะสงฆ์ ถ้าภิกษุผู้ถูกกล่าวหายอมรับ (ปฎิญาต) ว่าตนเองต้องอาบัติอะไรด้วยความสัตย์จริงก็ให้ปรับอาบัติตามฐานานุโทษซึ่งท่านต้องอาบัตินั้น ๆ เรื่องนี้สงฆ์ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบว่าการรับสารภาพของภิกษุนั้นเป็นธรรมหรือไม่

(๕) **เยภุยยลิกา** การตัดสินตามคำของคนข้างมาก ถ้าหากมีอธิกรณ์บางอย่างเกิดขึ้น สงฆ์จะตัดสินคดีความหรือหาข้อยุติในเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะต้องอาศัยการลงมติในที่ประชุม ถ้ามติเสียงข้างมากในที่ประชุมมีออกมาอย่างไร สงฆ์ก็ต้องตัดสินไปตามนั้น

(๖) **ตัสสาปาปิยลิกา** การตัดสินลงโทษแก่ผู้ที่ทำผิดซ้ำและผู้ที่ทำผิดแต่ไม่รับ ภิกษุผู้ที่ทำผิดซ้ำให้ตัดสินเพิ่มโทษ และเมื่อพิจารณาเห็นผลของการกระทำตามข้อมูลหลักฐานแล้ว เห็นว่าภิกษุผู้ถูกโจทก์ต้องอาบัติจริง แม้จะไม่รับ ก็ถือว่าผิด จึงต้องปรับโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้นได้

(๗) **ติณวัตถารกวินัย** วิธีแก้ปัญหาด้วยการให้ทั้งสองฝ่ายประนีประนอมกัน เปรียบเหมือนเอาหญ้ากลบไว้ ไม่ต้องชำระสะสางความ วิธีนี้สำหรับใช้ในเรื่องที่ยุ่งยาก และเป็นเรื่องสำคัญอันจะเป็นเรื่องกระเทือนทั่วไป เช่นเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพีแตกกันเป็นตัวอย่าง

อธิกรณ์ทั้ง ๔ ประการดังที่กล่าวมา คณะสงฆ์จะต้องดำเนินการให้ระงับด้วยอธิกรณ์สมณะแต่ละอย่างแตกต่างกันไป คือ วิวาทาธิกรณ์ ระงับด้วยอธิกรณ์สมณะ ๒ อย่างคือ สัมมุขาวินัย และเยภุยยลิกา^{๑๒๑} อนุวาทาธิกรณ์ ระงับด้วยอธิกรณ์สมณะ ๔ อย่างคือ สัมมุขาวินัย สติวินัย อมุพหวินัย และตัสสาปาปิยลิกา^{๑๒๒} อาปัตตาธิกรณ์ ระงับด้วยอธิกรณ์สมณะ ๓ อย่างคือ สัมมุขาวินัย ปฎิญาตกรรมะ และติณวัตถารกะ^{๑๒๓} และกัจจาธิกรณ์ ระงับด้วยอธิกรณ์สมณะอย่างเดียวคือ สัมมุขาวินัย^{๑๒๔}

^{๑๒๑}วิ.จ.อ. (ไทย) ๘/๕๗๔.

^{๑๒๒}วิ.จ.อ. (ไทย) ๘/๕๘๘.

^{๑๒๓}วิ.จ.อ. (ไทย) ๘/๕๙๘.

^{๑๒๔}วิ.จ.อ. (ไทย) ๘/๖๐๖.

ถึงกระนั้นก็ตาม ในการดำเนินการวินิจฉัยและระงับอธิกรณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา อธิกรณ์ บางอย่างคณะสงฆ์สามารถดำเนินการเองได้โดยตรง ได้แก่ การระงับอาบัติตติยกรรมและกิจจาธิกรณ์ โดยไม่ต้องอาศัยความร่วมมือจากคฤหัสถ์ แต่อธิกรณ์บางอย่างต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างคณะสงฆ์กับคฤหัสถ์ เพื่อดำเนินการวินิจฉัยและระงับอธิกรณ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ได้แก่ วิวาทาธิกรณ์และอนุวาทาธิกรณ์ เนื่องจากต้องอาศัยการบอกกล่าว การให้ข้อมูล การเป็นพยาน การโจท และการฟ้อง ในกรณีที่มีโจทก์และจำเลยในอธิกรณ์นั้น^{๑๒๕}

นอกจากนี้ การลงโทษถือได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งควรกระทำในการปกครองหมู่คณะ ซึ่งคู่กับการยกย่อง หากขาดสิ่งซึ่งควรกระทำทั้งสองอย่างนี้แล้ว การปกครองย่อมดำเนินไปไม่ได้ แม้ในสังคมสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากพระพุทธเจ้าเมื่อทรงบัญญัติพระวินัยก็ทรงมีวัตถุประสงค์ไว้เช่นนั้นคือ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก และเพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม เป็นต้น เพราะฉะนั้น หากมีพระภิกษุรูปใดหรือคฤหัสถ์คนใดประพฤติมิชอบก่อให้เกิดความเสียหายแก่คณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์ลงโทษแก่ผู้นั้นได้^{๑๒๖} เพราะฉะนั้น การลงโทษตามพระธรรมวินัย หรือสังฆกรรมประเภทลงโทษผู้ทำความผิด จึงเรียกว่า นิคหกรรม^{๑๒๗}

สำหรับนิคหกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตให้ใช้ลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิด มี ๖ อย่าง ดังต่อไปนี้^{๑๒๘}

(๑) **ตัชชนียกรรม** คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำโดยการตำหนิภิกษุผู้ก่อความทะเลาะวิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ขึ้นในสงฆ์ เป็นผู้มัวอบติมาก มีมารยาทไม่สมควร เป็นผู้คลุกคลีกับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่สมควร เป็นผู้มีศีล อาจารย์ และทิวฐิวิบัติ และเป็นผู้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

(๒) **นียสกรรม** คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำโดยการปรับให้ถือนิสัยใหม่หรือการถอดยศภิกษุผู้มัวอบติมาก หรือเป็นผู้คลุกคลีกับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่สมควร แม้ภิกษุนั้นจะเป็นพระเถระหรือเป็นอุปัชฌายาจารย์แล้ว หากถูกสงฆ์ลงโทษด้วยนียสกรรม ก็ต้องกลับมาถือนิสัยใหม่อีกแม้ในสำนักภิกษุผู้อ่อนกว่าก็ตาม

^{๑๒๕} คุรยละเอียดใน พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอุ้น), “การมีส่วนร่วมของพุทธบริษัทในสมัยพุทธกาลเกี่ยวกับการวินิจฉัยอธิกรณ์”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

^{๑๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๑๘๔.

^{๑๒๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๒๕.

^{๑๒๘} คุรยละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๑๘๕-๑๘๕.

(๓) **ปีพพานิยกรรม** คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ประทุษร้ายสกุล มีชาวเซ่งแซ่ เล่นคะนอง อนาคตาจารย์ ลบล้างพระบัญญัติ หรือมิจฉายชีพ อันเป็นไปทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ทั้งสองทางก็ดี โดยการไล่ภิกษุนั้นออกเสียจากอาวาส

(๔) **ปฏิสารณิยกรรม** คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุปากร้ายด่าว่าคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นทายกอุปัฏฐากสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เป็นทางจะยังคนผู้ยังไม่เลื่อมใสมิให้เลื่อมใส จะยังคนผู้เลื่อมใสอยู่แล้วให้เป็นอย่างอื่นไปเสีย โดยการบังคับภิกษุนั้นให้ไปขอขมาเขา

(๕) **อุกเขปนนิยกรรม** คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ หรือไม่ทำคืนอาบัติ หรือมีทิฏฐิอุปไปไม่ยอมสละ เป็นทางเสียศีลสามัญญตา หรือทิฏฐิสามัญญตา โดยการยกเธอเสียจากการสมโภคกับสงฆ์ คือ ไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้มีสิทธิเสมอกับภิกษุทั้งหลาย

(๖) **ตัสสปาปิยสิกากรรม** คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้เป็นจำเลยในอนุวาทาธิกรณ์ ถูกซักอาบัติในท่ามกลางสงฆ์ แต่ให้การกลับไปกลับมา ปฏิเสธแล้วกลับปฏิญญา ปฏิญญาแล้วกลับปฏิเสธ พุทธลากไกล พุทธกลบเคลื่อนข้อที่ถูกซัก พุทธมุสาซึ่งหน้า เป็นการเพิ่มโทษขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ถ้าภิกษุเป็นอย่างนั้น สงฆ์เห็นสมควรจะเพิ่มโทษขึ้นอีกส่วนหนึ่งจากอาบัติที่ต้อง พึงทำตัสสปาปิยสิกากรรมนี้แก่ภิกษุนั้น

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์ใช้นิคมกรรมลงโทษภิกษุด้วยกันแล้ว ยังทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์ใช้นิคมกรรมลงโทษคฤหัสถ์ได้ด้วย หากคฤหัสถ์นั้นเป็นผู้ชวนชวายเป็นผู้มีชวลาภ ชวนชวายเป็นผู้มีไชประโยชน์ ชวนชวายเป็นผู้อยู่ไม่ได้แห่งภิกษุทั้งหลาย ด่าว่าเปรียบเปรยภิกษุทั้งหลาย ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ สงฆ์พึงลงโทษโดยการไม่คบด้วย คือ ไม่รับบิณฑบาต ไม่รับนิมนต์หรือไทยธรรมของเขา จึงเรียกว่า “คว่ำบาตร” ถ้าผู้ถูกคว่ำบาตรนั้น ละโทษนั้นเสียแล้ว กลับประพฤติดี สงฆ์ก็จะระงับการคว่ำบาตร เรียกว่า “หงายบาตร” คือ กลับมาคบด้วย มีการรับบิณฑบาต รับนิมนต์หรือไทยธรรมดังเดิม^{๑๒๙}

รูปแบบการปกครองซึ่งมีสงฆ์เป็นผู้ปกครองดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเกิดจากระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ คือพระวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้สงฆ์มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ แทนพระองค์ ซึ่งเป็นที่มาของการทำสังฆกรรมที่หลากหลาย และแต่ละสังฆกรรมซึ่งดำเนินการโดยสงฆ์นั้นจะต้องอาศัยความเห็นที่สอดคล้องร่วมกันของสมาชิกในที่ประชุม ซึ่งไม่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียวในการตัดสินใจ เนื่องจากสังฆกรรมทุกอย่างต้องอาศัยมติในที่ประชุมซึ่งลงมติอย่างเอกฉันท์ โดยไม่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งคัดค้านเลย

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๑๙๖-๑๙๘.

สังฆกรรมต่าง ๆ จึงจะสามารถดำเนินการสำเร็จได้ เพราะฉะนั้น รูปแบบการปกครองของสงฆ์จึงสะท้อนให้เห็นถึงการปกครองที่ให้ความสำคัญแก่สมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ และการตัดสินใจนั้นก็ต้องสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กิจกรรมต่าง ๆ จึงจะสำเร็จได้ ดังนั้น สังฆกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตไว้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญของสงฆ์ เพื่อใช้ดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จ และเพื่อปกครองดูแลกันเองแทนพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีของหมู่คณะซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สามารถขับเคลื่อนสังคมสงฆ์ให้ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

นอกจากนี้ เนื่องจากสังคมสงฆ์เป็นที่รวมของสมาชิกซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย แม้สมาชิกทุกคนจะอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยอันเดียวกัน แต่ก็หนีไม่พ้นที่จะต้องเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา อันเนื่องมาจากเงื่อนไขต่าง ๆ มีสติปัญญา เวลา และสถานที่ เป็นต้น ทำให้ความคิดความเห็นหรือการประพฤติปฏิบัติมีความแตกต่างกันไป เพราะฉะนั้น ในกรณีที่เกิดปัญหาคืออภิรณห์ต่าง ๆ ขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงมอบหมายภาระหน้าที่ในการระงับอภิรณห์ให้แก่สงฆ์ โดยให้สงฆ์ได้ร่วมกันดำเนินการพิจารณาและวินิจฉัยตัดสินอภิรณห์ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสมกับอภิรณห์ดังที่กล่าวมา เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งพระธรรมวินัย และประทานอนุญาตให้ลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดหรือก่อความเสียหายให้เกิดขึ้นแก่สังคมสงฆ์ได้ด้วย

จากสังฆกรรม การระงับอภิรณห์ต่าง ๆ และการลงโทษผู้กระทำความผิดดังที่กล่าวมา จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญในด้านการปกครองของสงฆ์ ในฐานะที่เป็นผู้ใช้อำนาจตัดสินใจในการดำเนินการให้กิจกรรมต่าง ๆ สำเร็จลงได้ด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ ด้วยความเคารพในธรรมและวินัยซึ่งทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง ไม่ว่าพระองค์จะดำรงอยู่หรือไม่ก็ตาม ดังพระดำรัสซึ่งตรัสสั่งไว้ว่า “อานนทฺ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้นักเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๑๓๐}

๒.๒.๔ อภิขมยอาจารย์เป็นผู้ปกครอง

การปกครองในสังคมสงฆ์นี้ แม้ว่าในระดับสังคมพระพุทธเจ้าจะทรงประทานให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” และในการแก้ไขปัญหาอภิรณห์ต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นให้สำเร็จเรียบร้อยดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในระดับส่วนบุคคล สังคมสงฆ์ก็ยังประสบปัญหาการประพฤติปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมของสมาชิกในสังคมสงฆ์ซึ่งก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้สังคมสงฆ์มีบุคคลผู้ที่ทำหน้าที่คอยสอดส่องดูแลรักษาด้วยกัน เพื่อ

^{๑๓๐} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายแก่หมู่คณะ และคอยแนะนำสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในแนวทางที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้เรียกว่า “อุปัชฌาย์” และ “อาจารย์” ซึ่งกลายเป็นการปกครองแบบใหม่เพิ่มขึ้นมา^{๑๓๑}

คำว่า “อุปัชฌาย์” แปลว่า ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่ และหมายถึงผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลฝึกและชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป สำหรับอุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี เรียกว่า ปวัตตินี^{๑๓๒} เดิมทีการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์สามารถบรรพชาอุปสมบทให้แก่กุลบุตรผู้มีความศรัทธาอยากจะทำบวชได้แล้ว แต่ก็ยังไม่มีผู้ใดคอยทำหน้าที่ปกครองดูแลพระภิกษุใหม่ซึ่งเพิ่งเข้ามาเป็นสมาชิกของสังฆมณฑลอย่างชัดเจนโดยตรง เพราะฉะนั้น การที่พระภิกษุใหม่ยังไม่มีผู้ใดคอยปกครองดูแลรับผิดชอบ จึงทำให้เกิดปัญหาเรื่องการประพฤติปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมของพระภิกษุเหล่านั้น เช่น นุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เทียบวินยตบาด้วยอาการที่ไม่เหมาะสม และส่งเสียงดังในโรงฉัน ทำให้คนทั้งหลายพากันตำหนิติเตียนในพฤติกรรมเช่นนั้นของพระภิกษุเหล่านั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้น พระองค์จึงทรงเรียกประชุมสงฆ์เพื่อทรงสอบสวนเรื่องราวต่าง ๆ แล้วจึงทรงประทานอนุญาตให้มีอุปัชฌาย์ขึ้น เพื่อคอยทำหน้าที่ปกครองดูแลรับผิดชอบพระภิกษุเหล่านั้นในฐานะที่เป็นสัทธีวาริกรของตนเอง^{๑๓๓} ดังพระดำรัสซึ่งตรัสไว้ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในสัทธีวาริกรฉันบุตร สัทธีวาริกรจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัทธีวาริกรจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกมลเกียวกัน จักถึงความเจริญองงามไปบุลย์ในธรรมวินัยนี้^{๑๓๔}

ด้วยเหตุดังกล่าว ในการบรรพชาอุปสมบทพระภิกษุและภิกษุณีจึงต้องมีการถืออุปัชฌาย์หรือปวัตตินี เพื่อให้อุปัชฌาย์หรือปวัตตินีทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองดูแลรับผิดชอบพระภิกษุหรือภิกษุณี ผู้เพิ่งบวชเข้ามาใหม่ และคอยอบรมสั่งสอนให้มีความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมกับความเหมาะสมเชื้อสายศากยบุตรต่อไป

^{๑๓๑} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๔๔.

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๒.

^{๑๓๓} ฎรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๔-๖๕/๕๗-๕๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๕/๗๙-๘๑.

^{๑๓๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๕/๕๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังตรัสสอนธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติอันสัทธิวิหาริกจะพึงกระทำต่ออุปัชฌาย์ของตนซึ่งเรียกว่า “อุปัชฌายวัตร”^{๑๓๕} ไว้ด้วย เช่น เอาใจใส่ปรนนิบัติรับใช้คอยศึกษาเล่าเรียนจากท่าน ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ความคิดจะสึก ความเห็นผิด เป็นต้น รักษาหัวใจของท่าน มีความเคารพ จะไปไหนบอกลาไม่เที่ยวตามอำเภอใจ และเอาใจใส่พยาบาลเมื่อท่านอาพาธ^{๑๓๖}

ในขณะเดียวกันก็ตรัสสอนข้อควรปฏิบัติอันอุปัชฌาย์จะพึงกระทำต่อสัทธิวิหาริกซึ่งเรียกว่า “สัทธิวิหาริกวัตร” ไว้ด้วย^{๑๓๗} เช่น เอาธุระในการศึกษา สงเคราะห์ด้วยบาตร จีวร และบริวารอื่น ๆ ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ระงับความคิดจะสึก เปลื้องความเห็นผิด ฯลฯ พยาบาลเมื่ออาพาธ^{๑๓๘}

อย่างไรก็ตาม หากสัทธิวิหาริกไม่ประพฤติชอบในอุปัชฌาย์ เนื่องจาก (๑) ไม่มีความรักอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์ (๒) ไม่มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์ (๓) ไม่มีความละเอียดอ่อนอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์ (๔) ไม่มีความเคารพอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์ และ (๕) ไม่มีความหวังดีอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์ พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้อุปัชฌาย์สามารถใช้อำนาจส่วนบุคคลลงโทษสัทธิวิหาริกด้วยการประณามได้ โดยการให้สัทธิวิหาริกรู้ด้วยกาย หรือให้รู้ด้วยวาจา หรือให้รู้ด้วยกายและวาจาอย่างนี้ว่า “ฉันประณามเธอ” หรือ “เธออย่าเข้ามาที่นี่” “เธอจงขนบาตรและจีวรของเธอไป” หรือ “เธอไม่ต้องอุปฐากฉัน” เมื่อสัทธิวิหาริกถูกประณามก็จะต้องขอมาอุปัชฌาย์ หากไม่ขอมาก็ต้องโดนปรับอาบัติ^{๑๓๙}

ส่วนคำว่า “อาจารย์” แปลว่า ผู้ประพฤติการอันเกื้อกูลแก่ศิษย์ หรือผู้ที่ศิษย์พึงประพฤติด้วยความเอื้อเฟื้อ หมายถึง ผู้สั่งสอนวิชาและอบรมดูแลความประพฤติ^{๑๔๐}

สำหรับสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้มีอาจารย์คอยปกครองดูแลศิษย์นั้น ก็เนื่องจากสาเหตุซึ่งคล้ายคลึงกับสาเหตุการให้อุปัชฌาย์คือ การที่พระภิกษุไม่มีผู้ที่คอยปกครองดูแลรับผิดชอบ เนื่องจากอุปัชฌาย์สึกเสียบ้าง มรณภาพบ้าง ไปเข้ารีตเดียรถีย์บ้าง จึงทำให้เกิดปัญหาเรื่องการประพฤติปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมของพระภิกษุเหล่านั้น เช่น นุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๒.

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๒. หรือดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๒-๘๗.

^{๑๓๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๔.

^{๑๓๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๔. หรือดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๗/๘๘-๙๒.

^{๑๓๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๘/๖๙-๗๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๘/๙๒-๙๖.

^{๑๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๙.

เที่ยวบิณฑบาตด้วยอาการที่ไม่เหมาะสม และส่งเสียงดังในโรงฉัน ทำให้คนทั้งหลายพากันตำหนิติเตียนในพฤติกรรมเช่นนั้นของพระภิกษุเหล่านั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้น พระองค์จึงทรงเรียกประชุมสงฆ์เพื่อทรงสอบสวนเรื่องราวต่าง ๆ แล้วจึงทรงประทานอนุญาตให้มีอาจารย์ขึ้น เพื่อคอยทำหน้าที่ปกครองดูแลรับผิดชอบพระภิกษุเหล่านั้นในฐานะที่เป็นอันตเวาสิกของตนเอง^{๑๔๑} ดังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสไว้ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาจารย์ อาจารย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอันตเวาสิกฉันบุตร อันตเวาสิกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอาจารย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจารย์และอันตเวาสิกจักมีความเคารพยำเกรง ประพฤติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อาศัยภิกษุมิพรรษา ๑๐ อยู่ อนุญาตให้ภิกษุมิพรรษา ๑๐ ให้นิสสัยได้^{๑๔๒}

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคซึ่งรจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ อธิบายไว้ในญาติปิโรว่า มีอาจารย์ ๔ จำพวกด้วยกัน คือ ปัพพชาจารย์ อุปสัมปทาจารย์ นิสสัยาจารย์ และอุเทศาจารย์^{๑๔๓} และในมังคลัตถทีปนี ซึ่งแต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์ได้อธิบายความหมายของอาจารย์ทั้ง ๔ จำพวกไว้ ดังนี้^{๑๔๔}

- (๑) ปัพพชาจารย์ คือ อาจารย์ผู้ให้สิกขาบทในการบรรพชา
- (๒) อุปสัมปทาจารย์ คือ อาจารย์ผู้สวดกรรมวาจาในการอุปสมบท
- (๓) นิสสัยาจารย์ คือ อาจารย์ผู้ให้นิสสัย หรือท่านที่ตนไปขอถือนิสสัยเป็นอันตเวาสิก คือยอมตนเป็นศิษย์อยู่ในปกครอง
- (๔) อุเทศาจารย์หรือธรรมาจารย์ คือ อาจารย์ผู้ให้อุเทศหรือผู้สอนธรรม เป็นผู้สั่งสอนให้วิชาความรู้ โดยหลักวิชาที่ดี เป็นที่ปรึกษาได้ถามค้นคว้าก็ได้

ส่วนอันตเวาสิก ซึ่งเป็นผู้อยู่ในสำนักหรือขออยู่ร่วมสำนักของอาจารย์นั้น ในมังคลัตถทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ก็อธิบายไว้ว่ามี ๔ จำพวกเช่นเดียวกับอาจารย์ ดังนี้^{๑๔๕}

^{๑๔๑}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๗๗/๗๗-๗๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๗/๑๐๖-๑๐๗.

^{๑๔๒}วิ.ม. (บาลี) ๔/๗๗/๗๗-๗๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๗/๑๐๖-๑๐๗.

^{๑๔๓}มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทฺธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^{๑๔๔}มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๘. หรือใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๙.

^{๑๔๕}มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๔, หน้า ๑๑๙. หรือใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๔๐๑.

- (๑) ปัพพช้นเตवासิก คือ อันเตवासิกในบรรพชา
- (๒) อุปสัมปท้นเตवासิก คือ อันเตवासิกในอุปสมบท
- (๓) นิสสยันเตवासิก คือ อันเตवासิกผู้ถือนิสสัย
- (๔) ธัมมันเตवासิก คือ อันเตवासิกผู้เรียนธรรม

สำหรับอาจารย์วัตร ก็จอันอันเตवासิกควรจะประพฤติปฏิบัติหรือกระทำต่ออาจารย์ ก็เช่นเดียวกับอุปัชฌายวัตร^{๑๔๖} เช่น เอาใจใส่ปรนนิบัติรับใช้คอยศึกษาเล่าเรียนจากท่าน ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ความคิดจะสึก ความเห็นผิด เป็นต้น รักษาหัวใจของท่าน มีความเคารพ จะไปไหนบอกลาไม่เที่ยวตามอำเภอใจ และเอาใจใส่พยาบาลเมื่อท่านอาพาธ^{๑๔๗}

ในขณะที่เดียวกันก็ตรัสสอนข้อควรปฏิบัติอันอาจารย์จะพึงกระทำต่ออันเตवासิกที่เรียกว่า “อันเตवासิกวัตร” ไว้ด้วยเช่นเดียวกับสัททวิหาริกวัตร เช่น เอาธุระในการศึกษา สงเคราะห์ด้วยบาตร จีวร และบริวารอื่น ๆ ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ระงับความคิดจะสึก เปลื้องความเห็นผิด ฯลฯ พยาบาลเมื่ออาพาธ^{๑๔๘}

อย่างไรก็ตาม อันเตवासิกก็เช่นเดียวกับสัททวิหาริกหากไม่ประพฤติชอบในอาจารย์ เนื่องจาก (๑) ไม่มีความรักอย่างยิ่งในอาจารย์ (๒) ไม่มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอาจารย์ (๓) ไม่มีความละอายอย่างยิ่งในอาจารย์ (๔) ไม่มีความเคารพอย่างยิ่งในอาจารย์และ (๕) ไม่มีความหวังดีอย่างยิ่งในอาจารย์ พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้อาจารย์สามารถใช้อำนาจส่วนบุคคลลงโทษอันเตवासิกด้วยการประณามได้ โดยการให้อันเตवासิกรู้ด้วยกาย หรือให้รู้ด้วยวาจา หรือให้รู้ด้วยกายและวาจา อย่างนี้ว่า “ฉันประณามเธอ” หรือ “เธออย่าเข้ามาที่นี่” “เธอจงขนบาตรและจีวรของเธอไป” หรือ “เธอไม่ต้องอุปฐากฉัน” เมื่ออันเตवासิกถูกประณามก็ต้องขอขมาอาจารย์ หากไม่ขอขมาก็ต้องโดนปรับอาบัติ^{๑๔๙}

จากธรรมเนียมที่พึงประพฤติปฏิบัติต่อกันและกันระหว่างอุปัชฌาย์กับสัททวิหาริกและอาจารย์กับอันเตवासิกดังกล่าว จะเห็นได้ว่า แม้ว่าต่างฝ่ายต่างก็มีหน้าที่อันพึงประพฤติปฏิบัติต่อกันและกัน แต่สัททวิหาริกและอันเตवासิกในฐานะผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง ก็ต้องมีความเคารพยำเกรงในอุปัชฌาย์และอาจารย์ของตนในฐานะที่เป็นผู้ปกครองดูแลและอบรมสั่งสอนให้การศึกษา เสมือนบิดาปกครองดูแลบุตร ตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งได้ตรัสไว้แล้วนั่นเอง เพราะฉะนั้น ธรรม

^{๑๔๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๕.

^{๑๔๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๒. หรือดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๗๘/๗๘-๘๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๘/๑๐๗-๑๑๒.

^{๑๔๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๔. หรือดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๗๙/๘๓-๘๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๙/๑๑๒-๑๑๖.

^{๑๔๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๘๐/๘๘-๘๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๐/๑๑๗-๑๒๐.

นิยมอันพึงประพฤติปฏิบัติต่อกันและกันซึ่งเรียกว่า “วัตร” นี้ มีคุณค่าทั้งต่อเรื่องความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลและต่อเรื่องการปกครองของคณะสงฆ์อย่างยิ่ง เนื่องจากการดูแลกันและกันเพื่อให้เกิดการศึกษาหรือการฝึกฝนอบรมตนเองจนสามารถบรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และมีส่วนให้พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าได้รับการดำรงรักษาไว้และสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่ามีพัฒนาการมาตามลำดับและดำเนินไปภายใต้ธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้ว ซึ่งในช่วงต้นพุทธกาลจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เองในฐานะที่ทรงเป็นพระธรรมราชา ด้วยอำนาจแห่งธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วนั่นเอง แม้ต่อมาจะมอบอำนาจในบางเรื่องให้แก่พระสงฆ์สาวก แต่ภายหลังเมื่อมีพระสงฆ์สาวกเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องวางระเบียบแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงต้องทรงบัญญัติสิกขาบทคือพระวินัยขึ้นสำหรับสังคัมภีร์ และในที่สุดก็ทรงกระจายอำนาจไปให้แก่สงฆ์ โดยให้สงฆ์นั้นเป็นใหญ่ในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญ ทั้งสังฆกรรมและการตัดสินอธิกรณ์ต่าง ๆ ภายใต้ธรรมและวินัยซึ่งพระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง แต่ในระดับส่วนบุคคลทรงมอบอำนาจการปกครองให้แก่อุปัชฌาย์และอาจารย์ขึ้นอีกระดับหนึ่ง เพื่อให้คอยดูแลอบรมสั่งสอนสัทธวิฑาริกและอันเตวาสิกของตนเองอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ ด้วยเหตุนี้ รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในบางกรณีจึงใช้อำนาจของสงฆ์ดำเนินการ เช่น การบรรพชาอุปสมบท การตัดสินอธิกรณ์ และบางกรณีก็ใช้อำนาจส่วนบุคคลดำเนินการ เช่น อุปัชฌาย์อาจารย์ลงโทษประณามสัทธวิฑาริกหรืออันเตวาสิกได้ ดังนั้นรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์จึงมีรูปแบบเฉพาะตนตามที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวางระเบียบแบบแผนไว้ให้ดำเนินไปภายใต้ธรรมและวินัยซึ่งทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์จะมีรูปแบบเฉพาะตน แต่ใช้ว่าการปกครองคณะสงฆ์จะเป็นอิสระจากรัฐเสียทีเดียว เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเปิดช่องให้รัฐสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับกรปกครองของคณะสงฆ์ได้บ้างในบางกรณี ดังเช่นกรณีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธมีพระราชประสงค์จะทรงให้ภิกษุทั้งหลายเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป เหล่าภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ และพระองค์ก็ตรัสอนุญาตไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา”^{๑๕๐}

คำว่า “พระราชา” ในพุทธกาลนั้นเท่ากับรัฐหรือบ้านเมืองนั่นเอง เนื่องจากพระบัญชาของพระราชารหรือผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นเช่นเดียวกับกฎหมาย เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ในฐานะเป็นสมาชิกของรัฐ แม้จะอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว แต่มิได้หมายความว่า

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘๖/๒๐๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๖/๒๙๔-๒๙๕.

เป็นอิสระจากรัฐหรือบ้านเมือง เพราะพระสงฆ์ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจรัฐเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป เช่น การปกครองของคณะสงฆ์ไทยนอกจากจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้ว ยังต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยภายใต้กฎหมายของบ้านเมืองด้วย มีพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ รัฐธรรมนูญ และกฎหมายอื่น ๆ ด้วยเป็นต้น เป็นไปได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีพระประสงค์จะให้คณะสงฆ์มีความขัดแย้งกับรัฐหรือบ้านเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผู้ที่มิใช่ฐานะเป็นผู้ปกครอง จึงทรงอนุญาตให้คณะสงฆ์ปฏิบัติไปตามนั้น หรืออีกด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความมีพระหฤทัยกว้างของพระพุทธเจ้า เพราะทรงเปิดโอกาสให้ฆราวาสได้มีส่วนร่วมในการปกครองของคณะสงฆ์ได้ ดังจะเห็นได้จากพระวินัยหรือสิกขาบทต่าง ๆ หลายข้อด้วยกันซึ่งทรงบัญญัติขึ้นจากการที่ฆราวาสทำหัตถิเตยง ภิกษุสงฆ์หรือร้องเรียนมายังพระองค์ เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าให้เคลื่อนย้ายตามพระราชา แสดงให้เห็นว่ารัฐหรือบ้านเมืองสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับการปกครองของคณะสงฆ์ได้ แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายเคลื่อนย้ายตามได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ดังที่อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า เรื่องที่จะให้พระภิกษุทั้งหลายเคลื่อนย้ายตามนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่ชอบธรรม แต่ไม่ทรงอนุญาตให้เคลื่อนย้ายตามในเรื่องที่ไม่ชอบธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่เหล่าพระภิกษุได้^{๑๕๑} ด้วยเหตุนี้ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสียดังกล่าวเกิดขึ้นแก่คณะสงฆ์โดยรวม คณะสงฆ์จึงต้องพิจารณาอย่างระมัดระวังและรอบคอบในเรื่องที่จะเคลื่อนย้ายตามบ้านเมือง

^{๑๕๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๕๑๖.

บทที่ ๓

หลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก

จากบทที่ ๒ ในหัวข้อ “รูปแบบการปกครองในพระไตรปิฎก” จากการศึกษาวิเคราะห์ทำให้ทราบว่า รูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในทางการเมืองนั้นมี ๒ รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบราชาธิปไตย ซึ่งผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียวในการปกครองคือพระมหากษัตริย์หรือพระราช และรูปแบบสามัคคีธรรม ซึ่งชนชั้นสูงเป็นผู้ใช้อำนาจในการปกครอง ส่วนรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์นั้น ก็มีรูปแบบเฉพาะของตนเองซึ่งมีพัฒนาการมาตามลำดับ อย่างไรก็ตามรูปแบบการปกครองทุก ๆ รูปแบบดังที่ได้ศึกษาวิเคราะห์มานั้น จะต้องมีหลักการของการปกครองของตนเอง เพราะฉะนั้น ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ “หลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” ต่อไป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักการสำหรับการปกครองของรัฐ

คำว่า “หลักการ” หมายถึง สาระสำคัญที่ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ^๑ และในพระพุทธศาสนา คำว่า “ธรรม” ซึ่งมีความหมายมากมาย แต่คำว่า “ธรรม” มีความหมายอย่างหนึ่งก็คือหมายถึง “หลักการ” ด้วย ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ว่า

“ธรรม” นี้พูดง่าย ๆ ก็อย่างที่กล่าวแล้วว่า คือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้จริง รวมทั้งหลักการที่จะให้เกิดความดีงาม ความถูกต้องเหล่านี้ การที่เราจัดตั้งวางหลักการต่าง ๆ เช่น หลักการทางรัฐศาสตร์ หลักการทางนิติศาสตร์ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ หรือหลักการในเรื่องใด ๆ ก็ตาม ก็เพื่อให้มีเกณฑ์มีมาตรฐานในการที่จะดำเนินงานเพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดความดี ความงาม ความถูกต้อง และประโยชน์สุขที่แท้จริง เมื่อเราต้องการความดีงามประโยชน์สุขแก่บ้านเมือง เราก็ต้องยึดถือหลักการเหล่านี้ ซึ่งเรียกด้วยคำสั้นที่สุดคำเดียวว่า ธรรม^๒

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๗๑.

^๒พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักรการเมืองแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๖๒-๖๓.

ในการปกครองทุก ๆ รูปแบบ ต่างก็มีผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นสิ่งที่คู่กัน แต่ในการปกครองทุกรูปแบบทั้งแบบราชาธิปไตยและสามัคคีธรรมตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ปรากฏว่าผู้ปกครองมีบทบาทที่ชัดเจนมากกว่าผู้ถูกปกครอง เนื่องจากเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ทางการเมืองการปกครองซึ่งมีผลกระทบต่อคนและกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างกว้างขวาง ทั้งในฐานะผู้ปกครองเป็นตัวกลางคอยบริหารและจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายและในฐานะผู้ดำเนินการการปกครองให้บรรลุเป้าหมายซึ่งได้ตั้งเอาไว้ เช่น เพื่อให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุขเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในบ้านเมือง ดังนั้น ในการดำเนินการการปกครองนี้ ผู้ปกครองจึงจำเป็นจะต้องมีหลักการปกครองสำหรับไว้ยึดโยง เพื่อเป็นกรอบหรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนหรือดำเนินการการปกครองให้บรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์หลักการการปกครองในพระไตรปิฎกแล้วนำมาอธิบายไว้ ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ หลักการสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย

พระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นประมุขหรือเป็นผู้ปกครองสูงสุดสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย และในการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้ถือได้ว่าการประพฤติปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เนื่องจากมีผลกระทบต่อพระมหากษัตริย์เองและสังคมในวงกว้าง ดังปรากฏเรื่องราวในพระไตรปิฎกคือจกัถวัตตีสสูตร ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การประพฤติปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง นอกจากจะมีผลกระทบต่อพระราชอำนาจของพระองค์เองในด้านต่าง ๆ แล้ว ยังมีผลกระทบต่อสังคมหรือบ้านเมืองที่พระองค์ปกครองอยู่ด้วย^๓ เพราะฉะนั้น พระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะที่เป็นผู้ปกครองจึงเป็นศูนย์กลางของสังคม เนื่องจากมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลงจึงอยู่ที่ผู้ปกครอง หากผู้ปกครองเป็นผู้ปกครองที่ดีก็ย่อมจะส่งผลให้ประชาชนอยู่ดีกินดีและสังคมมีความสุข หากเป็นผู้ปกครองที่ไม่ดีก็จะส่งผลในทางตรงกันข้ามได้เช่นเดียวกัน^๔

กรณีพระราชอำนาจสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียวในการปกครองประเทศของพระมหากษัตริย์หรือพระราชาทั้งในด้านการบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ แม้จะทำให้พระองค์สามารถตัดสินใจในเรื่องทางการเมืองการปกครองได้อย่างรวดเร็วทันใจ แต่ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้การปกครองเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบ้านเมืองมีความสุข หากทรงใช้พระราชอำนาจสิทธิขาดที่มีอยู่โดยไม่มี ความชอบธรรม ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะผู้ปกครองแบบราชาธิปไตย ควรจะ

^๓ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๔๙-๖๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^๔ดูรายละเอียดใน ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๖๘.

ปกครองโดยการยึดหลักธรรมต่าง ๆ เป็นหลักการในการปกครองหรือในการบริหารบ้านเมืองด้วย เพื่อให้การตัดสินใจในทางการเมืองการปกครองเป็นไปด้วยความถูกต้องชอบธรรม ซึ่งช่วยให้เกิดการยอมรับและความจงรักภักดีขึ้นแก่ประชาชนหรือผู้อยู่ภายใต้การปกครองได้ ได้แก่หลักธรรมเหล่านี้คือ ราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๕ ราชสังคหวัตถุ ๔ และเวไนยคติ ๔^๕ แต่หลักการปกครองเหล่านี้จริงๆ แล้วไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของหลักการปกครองเพียงอย่างเดียว ยังเป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองด้วย (รายละเอียดต่าง ๆ ของหลักธรรมเหล่านี้ ผู้วิจัยจะอธิบายในหัวข้อ ๓.๑.๑.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม) เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งหลักการปกครองออกเป็น ๒ ด้านคือ หลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑.๑ หลักการด้านการบริหาร

นักวิชาการได้ให้นิยามความหมายคำว่า “การบริหาร” ไว้มากมายแตกต่างกันออกไป ดังนี้

การบริหาร หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น^๖

การบริหาร หมายถึง กระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การ^๗

การบริหาร หมายถึง การจัดการองค์กรและการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้บ้าง การใช้สติปัญญาความสามารถของมนุษย์ในการวิเคราะห์ วางแผน และควบคุมการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ให้บรรลุวัตถุประสงค์บ้าง การรู้จักใช้คนอื่นให้ดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ จนประสบความสำเร็จ^๘

การบริหาร หมายถึง การปฏิบัติการของบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือการกระทำต่าง ๆ ของบุคคลหลายคนเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์ โดยที่บุคคลที่มาร่วมกันทำงานนั้นมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันด้วย^๙

^๕ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่งดงาม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗-๓๐.

^๖พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^๗รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรจน์ สารรัตนะ, **การบริหาร หลักการ ทฤษฎี และประเด็นทางการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

^๘ดูรายละเอียดใน ไตรรัตน์ จงจิตร, “การบริหาร-นักบริหาร”, **รัฐสภาสาร**, ปีที่ ๕๑ ฉบับที่ ๕ เดือน พฤษภาคม ๒๕๔๖ : ๑๒๗.

^๙อุทัย หิรัญโต, **เทคนิคการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๓.

จากนิยามความหมายดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การบริหาร หมายถึง การที่บุคคลรู้จักใช้ความสามารถของตนเอง เพื่อให้บุคคลอื่นพึงพอใจที่จะปฏิบัติตามความต้องการ และสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ให้ประสบความสำเร็จได้

สำหรับการปกครองรูปแบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์หรือพระราชานอกจากจะเป็นผู้ปกครองสูงสุดแล้วยังเป็นผู้บริหารสูงสุดด้วย เพราะจะต้องเป็นผู้ดำเนินการให้กิจกรรมต่าง ๆ ประสบความสำเร็จทั้งด้วยตนเองและโดยการอาศัยบุคคลอื่น ๆ ด้วย และจากหลักกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ และเว้นอคติ ซึ่งถือว่าเป็นหลักการปกครองตามหลักกรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยได้ประยุกต์หลักการปกครองให้เป็นหลักการด้านการบริหาร โดยแยกออกเป็น ๓ ด้านด้วยกัน คือ หลักการด้านการบริหารตน หลักการด้านการบริหารคน และหลักการด้านการบริหารงาน^{๑๐} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) หลักการด้านการบริหารตน สำหรับบุคคลผู้จะเป็นผู้ปกครองได้ ไม่ว่าจะเป็นเป็นการปกครองรูปแบบใดก็ตาม หลักการที่สำคัญอันดับแรกก็จะต้องมีความสามารถในการบริหารตนเองได้ หากไม่มีความสามารถในการบริหารตนเองได้ ก็ยากที่จะบริหารบุคคลอื่นหรือองค์กรใด ๆ ให้ประสบความสำเร็จได้ เนื่องจากไม่มีใครรู้จักตนเองได้ดีเท่ากับตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของจิตใจ เพราะฉะนั้น จากทศพิธราชธรรมคือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่คลาดธรรม^{๑๑} ผู้ปกครองจะต้องมีหลักการด้านการบริหารตนแยกออกเป็น ๒ ด้านด้วยกันคือ ด้านกายวาจากับด้านจิตใจ ดังนี้

ในด้านกายวาจา ผู้ปกครองจะต้องบริหารตนให้เป็นผู้มีศีล คือรู้จักควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจาของตนเองให้สุจริต อวิหิงสา คือไม่เบียดเบียนทำร้ายบุคคลอื่น และอวิโรธนะ คือไม่พาดพิงตนผิดจากธรรม

ส่วนในด้านจิตใจ กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญของคนเรา เนื่องจากการที่คนเราจะพูดหรือทำในเรื่องดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับจิตใจเป็นสำคัญ^{๑๒} เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองจะต้องบริหารตนให้มีอาชวะ คือมีจิตใจซื่อตรงและจริงใจไม่หลอกลวงประชาชน มัททวะ คือมีจิตใจอ่อนโยนซึ่งจะทำให้แสดงออกมาเป็นผู้มีอัธยาศัยดีไม่เย่อหยิ่ง ตปะ คือไม่ยอมให้กิเลสตัณหาเข้ามาครอบงำจิตใจได้ อักโกธะ คือไม่ยอมให้ความโกรธอยู่เหนือจิตใจ และขันติ คือมีความอดทนอดกลั้นต่อภารกิจที่ตนต้อง

^{๑๐} การแบ่งหลักการด้านการบริหารออกเป็น ๓ ด้านคือ การบริหารตน การบริหารคน และการบริหารงานนี้ ผู้วิจัยแบ่งตามแนวทางการอธิบายของ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ซึ่งสามารถดูรายละเอียดได้ใน พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, หน้า ๔๘.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒, ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑-๒/๑๕, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔.

รับผิดชอบความทุกข์ยากลำบากทางกายและใจ และอดทนต่ออำนาจของอคติคือความลำเอียงต่าง ๆ ได้

ดังนั้น หลักการด้านการบริหารตน จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ตนเองสามารถตรวจสอบตนเองได้ โดยการตรวจเรื่องความประพฤติทางกายวาจาและจิตใจ เพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติหรือดำรงตนอยู่ในแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสมในฐานะที่ตนเป็นผู้ปกครอง กล่าวโดยสรุปก็คือสามารถครองตนได้ เมื่อครองตนได้ก็สามารถบริหารคนอื่นได้ ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า

ส่วนผู้ใดตรวจดูศีล ปัญญา และสุตะในตน
ผู้นั้นย่อมประพฤติประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย
คือ ทั้งตนและผู้อื่น
เพราะเหตุนี้ นักปราชญ์จึงตรวจดูตน
เหมือนตรวจดูศีล ปัญญา และสุตะ
แล้วบริหารหมู่คณะบ้าง ปฏิบัติอยู่ลำพังผู้เดียวบ้าง^{๑๓}

(๒) หลักการด้านการบริหารคน สำหรับคนกล่าวได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่ามากที่สุดในการปกครองไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองที่มีความรู้ความสามารถในด้านการบริหารจะต้องรู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่คือคนให้เขาสามารถใช้ศักยภาพอย่างเต็มที่เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้จนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ แต่การที่ผู้ถูกปกครองจะทุ่มเทแรงกายแรงใจดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้ผู้ปกครองได้นั้น พระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะผู้ปกครองจะต้องรู้จักหลักการด้านการบริหารคนที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนเอง ซึ่งมีทั้งที่เป็นข้าราชการและเป็นราษฎรโดยทั่วไป ด้วยการสร้างสัมพันธ์ที่ดีต่อกันด้วยการปฏิบัติทศพิธราชธรรมและประกอบราชสังคหะ ดังนี้

ผู้ปกครองควรเริ่มต้นจากปฏิบัติธรรมบางส่วนในทศพิธราชธรรม ได้แก่ ทาน คือ การบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ หรือทำงานเพื่อให้ผู้ถูกปกครองได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา และปริจจาคะ คือ การเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม

นอกจากทานและปริจจาคะในทศพิธราชธรรมแล้ว ผู้ปกครองที่ต้องการบริหารคนยังต้องประกอบราชสังคหะ คือหลักการสงเคราะห์ประชาชนของผู้ปกครองด้วย^{๑๔} มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สัสสมณะ คือการดูแลประชาราษฎร์ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร (๒) ปุริสมณะ คือการส่งเสริมคนที่มีความสามารถให้ได้รับราชการและจัดสวัสดิการที่

^{๑๓} ขุ.ชา.สตตก. (บาลี) ๒๗/๖๖-๖๗/๑๗๐, ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๖๖-๖๗/๒๖๖.

^{๑๔} ตูรายลละเอียดยใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๑-๙๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙.

เหมาะสมให้ (๓) สัมมาปาสะ คือการสร้างสัมพันธ์ที่ดีระหว่างประชาชนกับประชาชนที่ประกอบกรงานอาชีพต่าง ๆ และ (๔) วาชไปยะ คือการใช้วาจาสร้างสรรค์ประสานประโยชน์และสร้างความสมานฉันท์ระหว่างคนในชาติ

ดังนั้น หลักการด้านการบริหารคน จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจให้ผู้ถูกปกครองมีความจงรักภักดีและพร้อมที่จะทุ่มเทแรงกายแรงใจทำงานต่าง ๆ ให้แก่ผู้ปกครองได้เต็มกำลังความสามารถ กล่าวโดยสรุปก็คือสามารถครองคนได้

(๓) หลักการด้านการบริหารงาน สำหรับงานเป็นกิจกรรมที่ผู้ปกครองไม่ว่าจะปกครองด้วยรูปแบบใดก็ตามจะต้องดำเนินการให้ประสบความสำเร็จ แต่ความสำเร็จก่อนที่จะได้มานั้นจะต้องประสบกับปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ บ้างเป็นเรื่องปกติโดยทั่วไป แต่ในการก้าวข้ามปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ ผู้ปกครองก็ต้องเลือกบริหารงานของตนด้วยวิธีการที่ถูกต้องชอบธรรม เนื่องจากการบริหารงานย่อมมีความเกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อหลายฝ่ายทั้งต่อตนเองและบุคคลอื่นที่อยู่ภายใต้การปกครองหรือไม่ก็ตาม เพราะฉะนั้น ในการปกครองรูปแบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะผู้ปกครองก็ต้องมีหลักการด้านการบริหารงานตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ การบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรและการละเว้นอกติ

สำหรับการบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรนั้นก็คือการปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร (ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ) ๕ ประการ^{๑๕} ได้แก่ (๑) ธรรมาธิปไตย คือการยึดถือหลักการความถูกต้องหรือกฎกติกาต่าง ๆ ที่ชอบธรรมเป็นใหญ่ในการดำเนินงาน (๒) ธรรมมิการักษา คือการรักษาคุ้มครองคนที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนให้อยู่เย็นเป็นสุขมิให้ได้รับผลกระทบจากการทำงานของตนเอง (๓) มา อธรรมการ คือการป้องกันมิให้การดำเนินงานของตนเกิดความผิดพลาดหรือผลเสียแก่บุคคลต่าง ๆ หรือการป้องกันมิให้บุคคลอื่นทำงานผิดพลาดและสร้างความเสียหายแก่สังคมด้วยเช่นกัน (๔) ธนานุประทาน คือการแบ่งปันผลประโยชน์แก่บุคคลต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง และ (๕) ปริปุจฉา คือการปรึกษาหาความรู้จากผู้ทรงคุณวุฒิหรือทรงคุณธรรม เพื่อตรวจสอบตนเองและดำเนินงานต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องชอบธรรม^{๑๖}

^{๑๕}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒. หรือใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๗๙.

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๒๙-๓๐.

นอกจากนี้ในการบริหารงาน สิ่งที่คุณปกครองจะต้องระมัดระวังก็คืออคติ คือความลำเอียง^{๑๗} มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ฉันทาคติคือลำเอียงเพราะชอบ (๒) โทสาคติคือลำเอียงเพราะชัง (๓) โมหาคติคือลำเอียงเพราะหลง และ (๔) ภยาคติคือลำเอียงเพราะกลัว^{๑๘}

ดังนั้น หลักการด้านการบริหารงาน จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปโดยราบรื่น ปราศจากปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ หรือมีปัญหาหรืออุปสรรคน้อยที่สุด โดยวิธีการที่ถูกต้องชอบธรรม และผลอันเกิดจากการประสบความสำเร็จในการดำเนินงานก็เป็นสิ่งที่พึงพอใจของทุกฝ่าย กล่าวโดยสรุปก็คือสามารถครองงานได้ เมื่อพระมหากษัตริย์หรือพระราชูปถัมภ์ปกครองตามรูปแบบราชาธิปไตยบริหารงานได้ดีก็จะประสบความสำเร็จ ดังข้อความในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า

สิริยอมละคนโง่ผู้ไม่จัดแจงการงาน
มีความคิดเลวทราม มีปัญญาทรามไปเหมือนงูลอกคราบเก่าทิ้ง
กษัตริย์ผู้ทรงจัดแจงการงานดี ทรงขยันตลอดกาล
ไม่เกียจคร้าน โภคะทั้งปวงย่อมเจริญโดยยิ่ง
เหมือนฝูงโคที่มีโคอุสุภะเป็นจำฝูง^{๑๙}

จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า ในการบริหารไม่ว่าจะเป็นการบริหารตน การบริหารคน และการบริหารงาน พระมหากษัตริย์หรือพระราชูปถัมภ์ปกครองในการปกครองรูปแบบราชาธิปไตยจะต้องยึดถือธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นหลักการหรือเป็นแกนหลักในการบริหารทุก ๆ ด้าน ซึ่งช่วยให้การดำเนินการปกครองเป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องดีงาม และจะไม่เอนเอียงหรือเขวออกไปสู่แนวทางที่ตรงกันข้าม ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อและสร้างความเสียหายให้แก่ทั้งผู้ปกครองเองและสังคมได้ อีกทั้งผู้ปกครองเองก็จะกลายเป็นผู้ที่ขาดหลักการไร้จุดยืนและไม่มีความเป็นธรรม กลายเป็นผู้ยึดถือตนเองเป็นใหญ่หรือผลประโยชน์เป็นใหญ่ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า

ถ้าคนเราไม่ถือเอาธรรมเป็นใหญ่ คือไม่ถือหลักการ ไม่เอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้เป็นมาตรฐาน เป็นใหญ่ หรือเป็นที่ยึดถือ ก็จะเอนเอียงหรือเขวออกไปกลายเป็นยึดถือเอาตัวตนเป็นใหญ่ เอาผลประโยชน์เป็นใหญ่ หรือคะแนนนิยมเป็นใหญ่ เป็นต้น^{๒๐}

สำหรับหลักการด้านการบริหารตน คน และงานดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยได้สรุปเพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดไว้ในตาราง ดังต่อไปนี้

^{๑๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๓๐.

^{๑๙} ชุ.ชา.ที.สติ. (บาลี) ๒๗/๓๔๐-๓๔๑/๔๒๓, ชุ.ชา.ที.สติ. (ไทย) ๒๗/๓๔๐-๓๔๑/๕๘๙.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักรบการเมืองแนวพุทธ, หน้า ๖๓.

การบริหาร	หลักการหรือธรรม	วัตถุประสงค์
การบริหารตน	ราชธรรม ๑๐ แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ (๑) ด้านกายวาจา ได้แก่ ศีล อวิหิงสา และอวิโรธนะ (๒) ด้านจิตใจ ได้แก่ อาชวะ มัททวะ ตปะ อักโกธะ และขันติ	ครองตน
การบริหารคน	(๑) ราชธรรม ๑๐ ได้แก่ ทาน และปริจาคะ (๒) ราชสังคหะ ๔ ได้แก่ สัสสมะระ ปุริสมะระ สัมมาปาสะ และวาชไปยะ	ครองคน
การบริหารงาน	(๑) จักรวรรดิวัตร ๕ ได้แก่ ธรรมาธิปไตย ธรรมมีการักษา มา อธรรมการ ธานุประทาน และปริปัจฉา (๒) เว้นอคติ ๔ ได้แก่ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และ ภยาคติ	ครองงาน

๓.๑.๑.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม

คำว่า “คุณธรรม” ราชบัณฑิตยสถานได้อธิบายไว้ว่า หมายถึง สภาพคุณงามความดี^{๒๑} ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีหรือลักษณะที่ดีซึ่งมีอยู่ในจิตใจของบุคคล จนกล่าวได้ว่าเป็นคุณสมบัติของจิตใจของบุคคล ส่วนคำว่า “จริยธรรม” ราชบัณฑิตยสถานได้อธิบายไว้ว่า หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ^{๒๒}

สำหรับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จริยธรรม” ไว้ว่า

จริยธรรมในที่นี้มีใจหมายถึงจริยธรรมในความหมายแคบ ๆ ตามที่เราใช้กันปัจจุบันแบบ ตะวันตกซึ่งเน้นที่พฤติกรรมทางสังคม แต่จริยธรรมในความหมายทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การดำเนินชีวิตหรือกระบวนการแห่งชีวิตที่ดำเนินไปทั้งหมด คือความเป็นอยู่ การแสดงออก ความรู้สึกนึกคิด และคุณสมบัติต่าง ๆ ทั้งจิตใจ ทั้งปัญญา ทั้งพฤติกรรม^{๒๓}

นอกจากนี้ทินพันธุ์ นาคะตะ ได้อธิบายว่าคำว่า “คุณธรรม” กับคำว่า “จริยธรรม” นี้ บางครั้งสามารถใช้แทนกันได้ดังนี้

^{๒๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๓.

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๒๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักรการเมืองแนวพุทธ, หน้า ๕๔.

จริยธรรมเป็นเรื่องของหลักแห่งความประพฤติในทางที่ดีที่ชอบ เป็นเรื่องเกี่ยวกับมาตรฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติ หรือเป็นหลักปฏิบัติที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่ถูกที่ควร ในบางครั้งก็ใช้แทนคำว่า คุณธรรม ซึ่งถึงคุณงามความดี หรือแทนคำว่าศีลธรรมได้ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า จริยธรรมเป็นเรื่องของระบบความเชื่อ เกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องดีงามของสังคม ซึ่งมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนตามบทบาทต่าง ๆ จริยธรรมซึ่งเป็นหลักปฏิบัตินั้น จะกล่าวถึงสิ่งที่ดีและไม่ดี สิ่งใดถูก สิ่งใดผิด สิ่งที่ดีและไม่ควรไว้ด้วย เมื่อมีการปฏิบัติตามก็ได้รับการยกย่องสรรเสริญ แต่ถ้ามีการละเมิดก็จะได้รับการตำหนิติเตียน หรือถูกลงโทษจากสังคม^{๒๔}

จากคำอธิบายดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมก็คือสิ่งที่ดีงามที่ควรยึดถือให้เป็นคุณสมบัติภายในใจและให้เป็นข้อปฏิบัติ เพื่อการประพฤติตน ในการดำเนินชีวิตของตนเองและดำเนินการปกครองผู้อื่น มีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นต้น

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา นี้ บางหมวดธรรมก็เป็นเรื่องของคุณธรรมคือคุณสมบัติภายในใจอย่างเดียว บางหมวดธรรมก็เป็นเรื่องของจริยธรรมคือการแสดงออกมามีภายนอกเป็นพฤติกรรม และบางหมวดธรรมก็เป็นได้ทั้งคุณธรรมและจริยธรรม และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสำหรับผู้ปกครองซึ่งปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยควรจะไปใช้เป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมนั้นมีมากมาย ไม่ได้มีแต่เฉพาะจริยธรรมพื้นฐานซึ่งทุกคนมีอยู่แล้วอย่างการมีศีล ๕ เป็นต้นเท่านั้น^{๒๕} แต่ยังมีคุณธรรมและจริยธรรมอื่น ๆ อีกมากมายที่เกี่ยวข้องกับการปกครองดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า “ที่จริง ธรรมะของผู้ปกครองตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านแสดงไว้มากมาย มีทั้งคำสอนแบบบรรยาย ทั้งข้อความสั้น ๆ เป็นคติอย่างที่เรารู้จักกันว่าสุภาษิต และหลักธรรมที่จัดเป็นหมวด ๆ ตามจำนวนข้อธรรมในแต่ละชุด”^{๒๖}

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะนำมาอธิบายไว้ในงานวิจัยฉบับนี้แต่เพียงบางส่วน ซึ่งเห็นว่าเป็นหลักธรรมที่ผู้ปกครองจำเป็นจะต้องมี ได้แก่หลักธรรมต่าง ๆ ซึ่งกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นในเรื่องหลักการด้านการบริหาร คือ ราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๕ ราชสังคหวัตถุ ๔ และเว้นอคติ ๔ และเพิ่มเติมหลักธรรมสำคัญอื่น ๆ ด้วยได้แก่ อธิปไตย ๓ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น ตาม

^{๒๔} ทินพันธุ์ นาคะตะ, การเมืองการบริบาลไทย: ภาระของชาติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๘๐-๒๘๑.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ, หน้า ๕๔.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ: รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๔๐.

รายละเอียดซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม” ดังต่อไปนี้^{๒๗}

ท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งต้นแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ และเป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. ทรงทศพิธราชธรรม คือมีคุณธรรมของผู้ปกครองหรือราชธรรม (ธรรมของพระราชา) ๑๐ ประการ^{๒๘} ดังนี้

๑. ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาชาราษฎร์ได้รับประโยชน์ สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสบทุกข์และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี
๒. ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาภิกษิตีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน
๓. ปริจจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขความสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
๔. อาชชวะ ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน
๕. มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบ คายกระด้างถือองค์ มีความสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง
๖. ตปะ พ้นมัวเมาด้วยเหากิเลส คือ แผลดเหากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่าเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗-๓๐.

^{๒๘} ชุ.ชา.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒, ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

๗. อักโกระ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและ
กระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคือง
ชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม
๘. อวิหิงสา มือหิงสาน่าร่มเย็น คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มี
ความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด
ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง
๙. ชันติ ชานะเช็ญด้วยชันติ คือ อุดหนุนต่องานที่ตราครุฑ อุดหนุนต่อความ
เหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึง
จะถูกยั่วถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจไม่
ยอมละทิ้งกิจการณียะที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม
๑๐. อวิโรธนะ มีปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสน
ธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎร์เป็นที่ตั้ง อันใด
ประชาราษฎร์ปรารถนาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดย
ชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็น
หลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำ
ติร้ายลาภสักการะหรืออิฏฐารมณณ์อนิฏฐารมณณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม
ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบ
แผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี
ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป^{๒๙}

ข. บำเพ็ญกรณียะของจักรพรรดิ คือ ปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ที่
เรียกว่า จักรวรรดิวัตร (ธรรมนิยมหรือหน้าที่ประจําของจักรพรรดิ) ๕ ประการ^{๓๐} คือ

๑. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ยึดถือความจริง ความถูกต้อง
ความดีงาม เหตุผล หลักการ กฎกติกาที่ชอบธรรม เป็นบรรทัดฐาน
เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติ
ธรรมด้วยตนเอง
๒. ธรรมิการักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอํานวยการรักษา
คุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คน

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๒๗-๒๘.

^{๓๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒. จักรวรรดิวัตรในพระไตรปิฎกมีเพียง ๔
หัวข้อใหญ่ แต่พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ท่านจัดเป็น ๕ โดยการแยกข้อ ๑ เป็น ๒ ข้อ เพื่อให้ดูง่ายขึ้น ดู
รายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๗๙.

ภายในหมายถึงพระมหาลี โอรส ธิดา ข้าราชการในพระองค์ หรือ
คนในครอบครัวและในปกครองส่วนตัวซึ่งพึงคุ้มครอง ข้าราชการ
ฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ
และคนต่างอาชีพ เช่นพ่อค้าและเกษตรกร ชาวนิคมนชนบทและชน
ชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ตลอดจน
สัตว์เท้าสัตว์ปีก อันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๓. มา อธรรมการ ห้ามกั้นการอาธรรม คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้
การกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความ
ชั่วร้ายเดือดร้อน เกิดมีขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นใน
สุจริตและนิยมธรรม รวมทั้งจัดวางระบบที่กั้นคนร้าย ให้โอกาสคน
ดี
๔. ธนานุประทาน ปันทรัพย์แก่ชนผู้ยากไร้ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ใน
แผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้
โดยสุจริต
๕. ปริปัญญา ไม่ขาดการสอบถามปรึกษา แสวงหาปัญญาและความดี
งามยิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติ
ดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา ที่จะช่วยให้เจริญปัญญาและ
กุศลธรรม หมั่นพบปะพระสงฆ์และนักปราชญ์ ใถ่ถามหาความรู้หา
ความดีงามหาความจริง และถกข้อปัญหาต่าง ๆ อยู่โดยสม่ำเสมอ
ตามกาลอันสมควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และ
ดำเนินกิจการในทางที่ถูกต้องชอบธรรม ดีงาม และเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๓๑}

ค. ประกอบราชสังคหะ คือ ทำนุบำรุงทวยราษฎร ให้ประชาชาติดำรงอยู่ใน
เอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า ราชสังคหัตถุ (หลักการสงเคราะห์ประชาชนของ
พระราชอา) ๔ ประการ^{๓๒} คือ

๑. สัสสมณะ ฉลาดบำรุงธัญญาหาร คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะ
บำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๒๙-๓๐.

^{๓๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๑-๙๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙.

๒. ปุริสเมธะ ฉลาดบำรุงข้าราชการ คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถ และจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น
๓. สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา คือ ผดุงผลงานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชย์กรรมหรือดำเนินกิจการต่าง ๆ ไม่ให้ฐานเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน
๔. วาชไปยะ มีวาทะดูตตีมีใจ คือ รู้จักพูด รู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักทักทาย ไถ่ถามทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหาเสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ^{๓๓}

จ. ละเว็นอคติ นักปกครอง เมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นความลำเอียง หรือความประพฤติคลาดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ^{๓๔} คือ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา
๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว^{๓๕}

จ. รู้หลักอริปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อริปไตย ๓ ประการ^{๓๖} ดังนี้

๑. อัตตาริปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยการปรารถนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ด้วยเคารพตน
๒. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถนจะเอาใจหมู่ชน หากความนิยม หรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศลได้แก่ เว้นชั่ว ทำดีด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), *ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*, หน้า ๓๐.

^{๓๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), *ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*, หน้า ๓๐.

^{๓๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

๓. ธรรมาธิปไตย ถือเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาสิ่งที่ดี ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วยความรู้ที่ใจ เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพ หลักการ กฎ ระเบียบ กติกา
- เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐประชาชาติไทย พึงถือหลักข้อ ๓ คือ ธรรมาธิปไตย^{๓๗}

ฉ. มีพรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง^{๓๘} ต่อไปนี้

๑. เมตตา ความรัก คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง
๓. มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะส่งเสริมสนับสนุน
๔. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตนและปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม^{๓๙}

ช. บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ อย่าง^{๔๐} ดังต่อไปนี้

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๒๕.

^{๓๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๗/๒๑๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๒๐.

^{๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๐/๑๓๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐-๑๗๑.

๑. ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือ สงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา
๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดีสมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๓. อັถถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม
๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตน เสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๔๑}

การที่หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ปกครองซึ่งปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยปรากฏมากมายในพระไตรปิฎกนั้น เนื่องจากพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็เป็นผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ในฐานะพุทธบริษัทผู้ให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านปัจจัย ๔ และการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน จึงทำให้มีธรรมะมากมายซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชานั้น และเรื่องเล่าหรือชาดกมากมายซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่าประกอบการแสดงธรรมของพระองค์ ก็มีหลายเรื่องด้วยกันมีความเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็เกี่ยวข้องกับผู้ปกครองหรือผู้นำทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้นำในสังคมมนุษย์หรือสังคมสัตว์ก็ตาม

นอกจากนี้ การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็มีมากมาย ก็เนื่องจากพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และมักจะใช้พระราชอำนาจไปเพื่อความยิ่งใหญ่หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่สิ่งซึ่งจะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งเพื่อให้ใช้พระราชอำนาจดังกล่าวไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรมและเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้ก็คือคุณธรรมและ

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๒๑.

จริยธรรมนั่นเอง^{๔๒} ดังนั้น จากหลักธรรมต่าง ๆ จึงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองมากกว่าเรื่องความยิ่งใหญ่หรือการมีอำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากหลักธรรมต่าง ๆ เป็นเครื่องควบคุมการใช้อำนาจของผู้ปกครอง หากผู้ปกครองได้ยังปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ อยู่ ผู้ปกครองนั้นก็ดำรงอยู่ในอำนาจได้ แต่หากผู้ปกครองใดไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ผู้ปกครองนั้นก็จะค่อย ๆ เสื่อมจากอำนาจและหมดอำนาจไปในที่สุด

๓.๑.๒ หลักการสำหรับการปกครองแบบสามัคคีธรรม

เนื่องจากการปกครองแบบสามัคคีธรรม อำนาจสิทธิ์ขาดมิได้อยู่ที่บุคคลคนเดียว แต่ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเมืองการปกครองอยู่ที่กลุ่มชนชั้นสูงของสังคมผู้เป็นตัวแทน ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมประชุมเพื่อปรึกษาหารือกันแล้วลงมติตัดสินใจทางการเมืองการปกครองร่วมกัน ด้วยเหตุนี้ในการปกครองแบบสามัคคีธรรมจะให้ตัดสินใจอย่างรวดเร็วฉับไวอย่างรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยไม่ได้ เพราะต้องอาศัยมติของที่ประชุมในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ร่วมกันนั่นเอง แต่ในการปกครองแบบสามัคคีธรรมก็ต้องมีหลักการด้านบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมเช่นเดียวกันดังต่อไปนี้

๓.๑.๒.๑ หลักการด้านการบริหาร

จากหลักฐานในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงมองว่ารัฐหรือแคว้นที่มีการปกครองแบบสามัคคีธรรมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง แข็งแกร่ง และสามารถต้านทานการรุกรานจากแคว้นอื่น ๆ ได้ โดยเฉพาะการรุกรานจากแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตย ก็เพราะแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบสามัคคีธรรมนี้ยึดหลักการด้านการบริหารแบบร่วมกันรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อมซึ่งเรียกว่า “อภิธานิยธรรม” คือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม^{๔๓} ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยมักเรียกกันว่า “สามัคคีธรรม” นั่นเอง เนื่องจากหลักการด้านการบริหารดังกล่าวนำไปสู่เป้าหมายก็คือความสามัคคีของผู้คนในแคว้นหรือรัฐ มีทั้งหมด ๗ ประการด้วยกัน ดังนี้

(๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ พบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน) โดยสม่ำเสมอ

(๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน

^{๔๒} ุรายละเอียดใน พระราชวรมณี, พุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๓๗-๔๒.

^{๔๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๖-๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐, อัง.สตุตทก. (บาลี) ๒๓/๒๑-๒๒/๑๔-๑๙, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๑-๒๒/๓๑-๓๖.

(๓) ไม่ถืออำเภอใจใครต่อความสะดวก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติวางไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติกันไว้แล้ว ถือปฏิบัติมันอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมเนียม

(๔) ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง

(๕) ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก

(๖) เคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปุชนิยสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ เร้าให้ทำดี และเป็นที่ยอมรับของหมู่ชน ไม่ละเลย พิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี

(๗) จัดการให้ความอาทร บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิตผู้ทรงศีล ทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก^{๔๔}

จากหลักการบริหารแบบร่วมกันรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อมซึ่งเรียกว่า “อุปทานิยธรรม” หรือ “สามัคคีธรรม” ดังกล่าว สามารถแบ่งลักษณะของการบริหารออกเป็น ๒ ระดับด้วยกัน คือ การบริหารระดับภายใน (ข้อ ๑-๔) และการบริหารระดับภายนอก (ข้อ ๕-๗)^{๔๕} ดังนี้

(๑) การบริหารระดับภายใน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีส่วนรับผิดชอบในการบริหารบ้านเมืองและกรอบกติกาหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของบ้านเมือง โดยดำเนินการให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและประสบความสำเร็จ

การบริหารระดับภายในนี้จะเห็นได้ว่าข้อ ๑-๔ ในอุปทานิยธรรม เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับผู้นำของแคว้นโดยตรงในฐานะผู้บริหารบ้านเมือง เนื่องจากในการบริหารบ้านเมืองเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น ผู้บริหารจำเป็นต้องอาศัยการประชุมปรึกษาหารือกันภายในระหว่างผู้นำด้วยกันเอง เพื่อร่วมกันลงมติตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งในทางการเมืองการปกครอง เพราะฉะนั้นการหมั่นประชุมกันเนื่องกันนั้น หากมีปัญหาซึ่งจะต้องรีบช่วยกันแก้ไข ก็จะได้ช่วยกันแก้ไขปัญหาได้อย่างทันที่ โดยไม่ปล่อยให้เวลาล่วงเลยหรือนานออกไป หากปล่อยให้เวลาผ่านไปเนิ่นนานอาจจะทำให้ปัญหาเล็กกลายเป็นปัญหาใหญ่ได้ และในขณะเดียวกันการพร้อมเพรียงกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ก็ยังแสดงให้เห็นถึงความมีระเบียบวินัยและความมีเอกภาพหรือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของผู้บริหารด้วย

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๒๖.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ดร.บุญทัน ดอกไธสง, การบริหารเชิงพุทธ (กระบวนการทางพฤติกรรม), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๓๐๗.

นอกจากนี้ การมีระเบียบวินัยนี้ เมื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ แม้จะต้องการให้ได้รับผลที่ดีหรือเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้ แต่ก็ต้องดำเนินการให้อยู่ภายในกรอบกติกาหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งได้ตกลงบัญญัติร่วมกันไว้ โดยทุกคนจะต้องยึดถือและเคารพกฎเกณฑ์นั้นเช่นเดียวกัน ด้วยการไม่ละเมิดหรือทำอะไรตามอำเภอใจ และในการทำงานร่วมกันนั้น แม้ว่าจะมีเกียรติยศศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน แต่ก็ควรเคารพและให้เกียรติบุคคลผู้เป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน เพราะบุคคลเหล่านี้หากบ้านเมืองประสบกับอุปสรรคหรือมีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้น จากประสบการณ์ของผู้ใหญ่ ก็สามารถขอคำปรึกษาเพื่อให้สติปัญญาหรือช่วยชี้แนะแนวทางแก้ไขอุปสรรคหรือปัญหานั้น ๆ ได้

(๒) การบริหารระดับภายนอก เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ๆ ผู้อยู่นอกเหนือจากผู้บริหาร ซึ่งอาจจะได้รับผลกระทบจากการบริหารบ้านเมือง โดยจะต้องดำเนินการให้บุคคลเหล่านั้นได้รับการดูแลอย่างถูกต้องเหมาะสม และให้ความเคารพนับถือทั้งต่อบุคคล และสถานที่ที่มีบุญคุณหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่แสดงถึงความดีงามของสังคม

การบริหารระดับภายนอกนี้จะเห็นได้ว่าข้อ ๕-๗ ในอภิธานิยธรรม เป็นหลักการซึ่งต้องการให้คนในแคว้นหรือรัฐสภาคีธรรมปฏิบัติต่อสิ่งแวดลอมภายนอก ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือสิ่งต่าง ๆ ที่ดีงามในสังคมก็ตาม ด้วยการให้เกียรติและดูแลสตรีทั้งภายในและภายนอกคือ สตรีทั้งที่อยู่ภายในการปกครองดูแลของตนเองและไม่ได้อยู่ในการปกครองดูแลของตนเอง และคอยตักเตือนจิตใจของตนเองให้ระลึกถึงผู้มีบุญคุณหรือบุคคลผู้ควรยกย่องเคารพบูชา ด้วยสถานที่หรือสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญคู่บ้านคู่เมืองของชาติ ไม่ปล่อยปละละเลยต่อผู้ทำความดีแก่ชาติบ้านเมือง และนอกจากนี้จะต้องช่วยกันพิทักษ์ดูแลผู้มีคุณธรรมศีลธรรม เช่น บรรพชิตหรือนักบวช โดยการช่วยเหลือ ให้การอุดหนุน หรือให้การอุปถัมภ์บำรุงบุคคลเหล่านี้ให้ได้ทำหน้าที่อย่างเต็มที่ เพื่อปลูกฝังคุณธรรมศีลธรรมแก่ประชาชน เป็นตัวอย่างที่ดีของประชาชน และเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

แคว้นหรือรัฐที่ประสบความสำเร็จในการใช้อภิธานิยธรรมเป็นหลักการด้านการบริหาร ดังที่กล่าวมา ตามที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกก็คือแคว้นวัชชี เนื่องจากการยึดหลักอภิธานิยธรรมนี้เอง ทำให้แคว้นวัชชีแม้จะเป็นแคว้นเล็ก ๆ มีกำลังน้อย แต่กลับมีความมั่นคงและแข็งแกร่ง สามารถต้านทานการรุกรานจากแคว้นใหญ่อย่างแคว้นมคธซึ่งปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยได้เป็นเวลานาน จนกระทั่งความสามัคคีของชาววัชชีถูกทำลายลง ด้วยแผนการอันชาญฉลาดของวัสสการพราหมณ์ผู้เป็นอำมาตย์จากแคว้นมคธซึ่งแทรกซึมเข้าไปแล้วค่อย ๆ ยุแหย่สร้างความแตกแยกทำลายความสามัคคีลงได้ จึงทำให้แคว้นวัชชีตกอยู่ในอำนาจของแคว้นมคธในที่สุด ส่วนแคว้นอื่น ๆ ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ายึดหลักการด้านการบริหารใด

๓.๑.๒.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม

หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมสำหรับผู้ปกครองในรูปแบบสามัคคีธรรมนี้ แม้ว่าพระพุทธเจ้ามิได้ตรัสแสดงหลักธรรมใด ๆ ไว้เลยนอกจากอภิธานียธรรม ๗ ประการ แต่จริง ๆ แล้วหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมสำหรับผู้ปกครองในรูปแบบสามัคคีธรรมไม่ได้มีความแตกต่างไปจากหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองในรูปแบบราชาธิปไตยเลย เนื่องจากหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองในรูปแบบราชาธิปไตยดังที่กล่าวมาแล้ว ในเบื้องต้น ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ พรหมวิหารธรรม และเว้นอคติเป็นต้น ผู้ปกครองไม่ว่าจะปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบใดก็ตาม สามารถนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติตนได้ทั้งนั้น

อย่างไรก็ตาม จากหลักอภิธานียธรรม ๗ ประการดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยได้สรุปเป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของการปกครองแบบสามัคคีธรรมได้ ดังนี้

(๑) **มีความเพียร** การเป็นผู้ปกครองทุก ๆ รูปแบบต่างก็มีการกิจกรรมมากมาย ซึ่งจะต้องรับผิดชอบ เพื่อความสุขและทุกข์ของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง เพราะฉะนั้น จึงต้องอาศัยความเพียรเป็นคุณสมบัติติดตัวในการประกอบหน้าที่การงานต่าง ๆ เช่น การประชุมปรึกษาหารือ ร่วมกันสม่าเสมอ เพื่อให้ภารกิจต่าง ๆ ผ่านพ้นไปได้ด้วยดี

(๒) **มีความสามัคคี** การประกอบกิจการงานต่าง ๆ ในบางเรื่องต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากหลาย ๆ ฝ่ายมาช่วยกันดำเนินการจึงจะประสบความสำเร็จ เพราะฉะนั้น ความพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน จึงแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีของหมู่คณะในระบอบสามัคคีธรรมและทุก ๆ ระบอบ

(๓) **มีระเบียบวินัย** การมีระเบียบวินัยเป็นคุณสมบัติสำคัญในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะหรือเป็นสังคม เนื่องจากสังคมใดไร้ระเบียบวินัย ต่างคนต่างทำตามอำเภอใจ สังคมนั้นก็จะอ่อนแอ ความขัดแย้งและสับสนก็จะเกิดขึ้น ยิ่งมากคนก็ยิ่งมากเรื่อง ไม่มีความสุข การงานที่ทำอยู่ก็จะเกิดผลเสียหาย เพราะฉะนั้น การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะหรือเป็นสังคมในระบอบสามัคคีธรรมหรือระบอบอื่น ๆ ก็ตาม จึงต้องมีระเบียบวินัยเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่ง เพื่อให้หมู่คณะหรือสังคมนั้นไม่วุ่นวาย มีแต่ความสงบและเป็นระเบียบเรียบร้อย

(๔) **มีความอ่อนน้อมถ่อมตน** การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น เป็นเรื่องปกติธรรมดาในการมีทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยอยู่ร่วมปะปนกัน และส่วนใหญ่แล้วผู้ใหญ่จะมีประสบการณ์มาอย่างยาวนานและมากกว่าผู้น้อย การให้เกียรติเคารพนับถือและมองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟังเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ย่อมจะมีส่วนช่วยให้สังคมเกิดความเจริญก้าวหน้าและความสงบสุขได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะเป็นผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่ยิ่งใหญ่ ได้รับความยกย่องนับถือจากผู้อื่นด้วยความจริงใจนั้น จะต้องเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ถ้าขาดคุณธรรมข้อนี้แล้ว แม้จะ

ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงยศหรือตำแหน่งใด ๆ ก็จะไม่ได้อยู่ได้ไม่นาน เพราะการเป็นคนแข่งกระด้าง อวด ตี้อวดตีดูถูกดูหมิ่นคนอื่น เป็นผลเสียอย่างใหญ่หลวง ทั้งต่อตนเองและหมู่คณะ โดยที่บุคคลนั้นก็คาดไม่ถึงว่าจะมีโทษมากถึงเพียงนั้น

(๕) มีจริยธรรม การมีจริยธรรมนี้ แม้จะเป็นเรื่องที่ยากขวางครอบคลุมถึง เรื่องการประพฤติหรือการปฏิบัติตนในหลาย ๆ ด้าน ตลอดถึงความรู้สึกนึกคิดภายในจิตใจ แต่ ผู้ปกครองในฐานะที่เป็นผู้ปกครองดูแลบ้านเมืองและสังคม จำเป็นต้องเป็นตัวอย่างหรือเป็นแบบอย่าง ที่ดีให้แก่สังคม เนื่องจากคนโดยทั่วไปต่างก็มองไปที่ผู้ปกครองในฐานะที่เป็นผู้นำหรือศูนย์กลางของ สังคม ซึ่งการประพฤติตนของผู้ปกครองนั้นจะสะท้อนให้เห็นสภาพการณ์ของสังคมได้ดีว่า สังคมนั้น ๆ เป็นสังคมเช่นใด กล่าวคือ หากผู้ปกครองมีจริยธรรม ก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในสังคมนั้นก็มีจริยธรรม ด้วย ในขณะเดียวกันหากผู้ปกครองไม่มีจริยธรรม ก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในสังคมนั้นก็ไม่มี จริยธรรมด้วยเช่นกัน ผู้ปกครองจึงต้องมีมาตรฐานทางจริยธรรมหรือทางการประพฤติตนที่สูงกว่า ประชาชนโดยทั่วไป เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองในระบอบสามัคคีธรรมจึงต้องมีจริยธรรม อย่างน้อยที่สุด ก็คือการทำเกียรติและคุ้มครองกุลสตรี ซึ่งเป็นผู้ที่อ่อนแอกว่า มิให้มีการข่มเหงรังแกได้ เพื่อความสงบ สุขของสังคม

(๖) การบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชา นอกจากจะเคารพอ่อนน้อมถ่อมตน ต่อผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านเมืองแล้ว สิ่งอื่น ๆ นอกเหนือจากตัวบุคคล ซึ่งอาจจะเป็นสถานที่หรือ สิ่งก่อสร้างก็ได้ เช่น เจดีย์ ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ของชาติ ในฐานะผู้ปกครองบ้านเมืองก็ควรแสดงความเคารพบูชาต่อสิ่งเหล่านั้นด้วย เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ ไร้ให้ทำคุณ งามความดี และเป็นที่ยอมรับของประชาชน เพราะฉะนั้น การบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชา จึงเป็น คุณสมบัติประการหนึ่งของผู้ปกครองในระบอบสามัคคีธรรมหรือระบอบอื่น ๆ ก็ตาม

(๗) การส่งเสริมคนดี โดยการจัดการให้ความอาทร บำรุง คุ้มครอง อัน ขอบธรรม แก่บรรพชนผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของ ประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก เพราะฉะนั้น การส่งเสริมคนดี จึงเป็นคุณสมบัติ ประการหนึ่งของผู้ปกครองในระบอบสามัคคีธรรมหรือระบอบอื่น ๆ ก็ตาม

จากหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้ สรุปรมาจากอภิธานิธรรมทั้ง ๗ ประการ แม้ว่าจะเป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของการ ปกครองแบบสามัคคีธรรม แต่จริง ๆ แล้วหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมดังกล่าว ในการ ปกครองทุกรูปแบบนั้น ผู้ปกครองสามารถนำไปเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนได้ทั้งนั้น เช่นเดียวกับหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของการปกครองแบบราชาธิปไตยนั่นเอง

๓.๒ หลักการสำหรับการปกครองของคณะสงฆ์

การที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ด้วยทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครองดูแลกันเองแล้ว สิ่งที่พระองค์ทรงสามารถวางพระหฤทัยได้ว่า คณะสงฆ์ซึ่งพระองค์เป็นผู้ก่อตั้งขึ้นมาจะสามารถดำเนินการปกครองดูแลกันเองได้ด้วยควมเรียบร้อยก็คือหลักการต่าง ๆ ที่ทรงวางไว้เป็นแนวทางสำหรับการปกครองคณะสงฆ์นั่นเอง เพราะฉะนั้นหลักการสำหรับการปกครองคณะสงฆ์นี้ ผู้วิจัยจะแยกอธิบายออกเป็น ๒ ด้านเช่นเดียวกับหลักการการปกครองแบบราชาธิปไตยและสามัคคีธรรมตั้งที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นคือ หลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ หลักการด้านการบริหาร

สำหรับหลักการด้านการบริหารในการปกครองของคณะสงฆ์นี้ จากการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติหลักธรรมคำสั่งสอนไว้มากมาย ผู้วิจัยจึงสรุปหลักการด้านการบริหารที่สำคัญ ๆ ได้ ๕ ประการ คือ มีพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ มีการกระจายหน้าที่ มีความสามัคคี มีความเป็นเอกภาพ และมีความเสมอภาค มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) มีพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ ในการปกครองของคณะสงฆ์นี้ สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ แม้ว่าพระองค์จะทรงเป็นพระศาสดาในฐานะที่ทรงทำหน้าที่เป็นประมุขปกครองคณะสงฆ์ แต่ก็ค่อย ๆ ทรงมอบภาระหน้าที่ต่าง ๆ ให้พระสงฆ์สาวกต่าง ๆ และคณะสงฆ์ดำเนินการกันเองมาตามลำดับ เมื่อพระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ได้ทรงมอบให้พระสงฆ์สาวกรูปใดรูปหนึ่งเป็นพระศาสดาในฐานะผู้ปกครองแทนพระองค์ แต่ทรงมอบให้พระธรรมวินัยที่พระองค์แสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเองเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ดังพระดำรัสซึ่งตรัสสั่งไว้ว่า “อานนท์ บางทีพวกเขาอาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้อنهاไม่เห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๔๖} เพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์นี้ คณะสงฆ์จะดำเนินการกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม มีสังฆกรรมต่าง ๆ เป็นต้น จะต้องตัดสินใจและดำเนินการกิจกรรมนั้น ๆ ภายใต้อำนาจพระธรรมวินัยเป็นหลัก ดังนั้น พระธรรมวินัยจึงเป็นหัวใจสำคัญในด้านการบริหารของการปกครองของคณะสงฆ์

(๒) มีการกระจายหน้าที่ จากการที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นบรรพชิตมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ และได้จาริกกระจายกันออกไปอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ทั่วทั้งชมพูทวีป มีทั้งแบบที่ปลีกวิเวกอยู่เพียงลำพังผู้เดียวและแบบที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เป็น

^{๔๖}ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

คณะ เพราะฉะนั้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขของหมู่คณะ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้พระสงฆ์สาวกซึ่งอยู่กันเป็นหมู่เป็นคณะนั้นต่างก็มีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ โดยการพิจารณาตามคุณสมบัติและความสามารถของแต่ละบุคคลว่ามีความเหมาะสมกับหน้าที่อะไร เช่น อุปัชฌาย์ อาจารย์ ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระในการปกครองดูแลคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี เนื่องจากหน้าที่และคุณสมบัติของผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของคณะสงฆ์ เพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์จึงต้องมีการกระจายหน้าที่ไปยังพระสงฆ์สาวกต่าง ๆ เพื่อให้ร่วมกันรับผิดชอบปกครองดูแลกันได้อย่างทั่วถึง

(๓) มีความสามัคคี สำหรับสังคัมภังคะซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดมานี้ เป็นสังคัมภังคะที่รวมผู้คนซึ่งมาจากภูมิหลังที่แตกต่างกันทั้งทางด้านฐานะ ชาติตระกูล ชนชั้นวรรณะ ความเชื่อและการศึกษา และสิ่งที่จะช่วยให้สังคัมภังคะดำรงอยู่ได้นั้น นอกจากจะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้อุปการแห่งพระธรรมวินัยแล้วก็คือความสามัคคีของสมาชิกในสังคัมภังคะ และหลักการปฏิบัติที่มุ่งให้เกิดความสามัคคีนี้ก็คืออธิปไตยธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้เช่นเดียวกับหลักการปกครองของแคว้นวัชชี ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงอธิปไตยธรรม ๗ ประการแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย

๑. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง

๒. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะพึงทำ

๓. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังไม่บัญญัติสิ่งที่เรามีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่เราได้บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นตามสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้แล้ว

๔. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะเคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตติกาล บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

๕. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหาก่อให้เกิดภพใหม่ที่เกิดขึ้นแล้ว

๖. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่า

๗. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังตั้งสติไว้ในภายในว่า ‘ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงามที่ยังไม่มา พึงมา ท่านที่มาแล้ว พึงอยู่อย่างผาสุก’

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอธิปัตติธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอธิปัตติธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่^{๔๗}

ผลที่เกิดขึ้นจากความสามัคคีของคณะสงฆ์ก็คือความสุข ดังพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “ความสามัคคีของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้”^{๔๘} ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงสรรเสริญสามัคคีธรรมว่าเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข และเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์ หากพระสงฆ์สามัคคีกัน ความขัดแย้งแตกแยกกันก็จะไม่เกิดขึ้น และความสามัคคียังทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสในสงฆ์ ก็เลื่อมใส ส่วนคนที่เลื่อมใสแล้ว ก็เลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๔๙} และได้ตรัสเป็นคาถาประพันธ์ไว้ว่า

ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข

และบุคคลผู้นุเคราะห์สงฆ์สามัคคีกันแล้ว

ผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม

ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ

ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกับ เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน^{๕๐}

(๔) มีความเป็นเอกภาพ การดำเนินกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำสังฆกรรมของคณะสงฆ์ เมื่อคณะสงฆ์จะต้องตัดสินใจลงมติในการทำสังฆกรรมต่าง ๆ นั้น สมาชิกในที่ประชุมสงฆ์จะต้องลงมตอย่างเป็นเอกฉันท์คือไม่มีเสียงคัดค้านจากสมาชิกในที่ประชุมเลย หากมีสมาชิกแม้เพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งคัดค้านขึ้น สังฆกรรมนั้นถือว่าไม่สำเร็จ โดยคณะสงฆ์จะต้องหันกลับมาเริ่มพิจารณาและทำความเข้าใจกันใหม่ จนสมาชิกทั้งหมดสิ้นความสงสัยกลางแคลงใจแล้ว จึงลงมติตัดสินใจอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ สังฆกรรมต่าง ๆ จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกคนในที่ประชุมมีความความเห็นที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วเท่านั้น ดังนั้น การปกครองการบริหารของคณะสงฆ์นั้น เมื่อมีการตัดสินใจลงมติเห็นชอบในเรื่องต่าง ๆ คณะสงฆ์จะต้องมีความเป็นเอกภาพคือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีความคิดเห็นที่แตกแยกกัน

^{๔๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙-๗๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒-๘๓.

^{๔๘} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙๔/๕๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

^{๔๙} ตูรายละเอียดใน ชุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๒๔๓, ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๖๒-๓๖๓.

^{๕๐} ชุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๒๔๓, ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๖๓.

(๕) มีความเสมอภาค สังคมอินเดียมีการแบ่งคนออกเป็น ๔ วรรณะด้วยกันคือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งก่อให้เกิดการรังเกียจกัน และกันระหว่างวรรณะ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเผยแผ่พระธรรมคำสอนออกไป ทำให้ผู้คนมากมายมีความศรัทธาอยากออกบวชเป็นพระสงฆ์สาวกในพระธรรมวินัยของพระองค์ จึงทรงตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นมาและกลายเป็นที่รวมของผู้คนที่มาจากชนทุกชาติชั้นวรรณะ แต่ทุกคนก็ดำรงตนอยู่ในสังคมสงฆ์นี้ได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันหมดภายใต้พระธรรมวินัยอันเดียวกัน ไม่ว่าจะมิถุนีหลังจากวรรณะหรือชนชั้นใดก็ตาม เมื่อบวชเป็นพระสงฆ์แล้วก็มีความเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าเสมอเหมือนกันหมด ไม่มีใครเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรเหลืออยู่อีกเลย และมีโอกาสในเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งเรียกว่า “สมณศากยบุตร” ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘สมณศากยบุตร’ ทั้งสิ้น เหมือนมทานที่ทุกสาย คือ คงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘มหาสมุทร’ ทั้งสิ้น^{๕๑}

อย่างไรก็ตาม แม้จะเสมอภาคกัน แต่ในการปฏิบัติต่อกันและกัน พระพุทธเจ้าทรงให้เคารพกันตามอายุพรรษาแทนการเคารพกันเพราะชนชั้นวรรณะหรือฐานะทางสังคม เพื่อพระสงฆ์สาวกจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อย นอกจากความเสมอภาคกันในฐานะเป็นพระสงฆ์สาวกแล้ว ยังมีความเสมอภาคกันในเรื่องการตัดสินใจดำเนินการกิจกรรมสำคัญๆ มีสังฆกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ก็ให้โอกาสทุกคนอย่างเท่าเทียมกันในการพิจารณาตรวจสอบและการลงมติตัดสินใจเพื่อร่วมกันรับผิดชอบในการปกครองดูแลกันเองของคณะสงฆ์

๓.๒.๒ หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม

จากที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่า การปกครองของคณะสงฆ์ในพุทธกาลเป็นการปกครองซึ่งภิกษุสงฆ์ทั้งหลายร่วมกันปกครองดูแลกันเอง โดยส่วนรวมการปกครองของคณะสงฆ์จึงมีพระธรรมวินัยเป็นทั้งพระศาสดาแทนพระพุทธเจ้าและเป็นหลักการด้านการปกครองที่สำคัญ แต่ในแง่ของปัจเจกบุคคล ภิกษุสงฆ์แต่ละรูปในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ก็มีบทบาทสำคัญในการที่จะช่วยกันดำรงรักษาคณะสงฆ์ไว้มิให้เกิดความเสื่อมเสีย เนื่องจากแต่ละรูปเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปกครองของคณะสงฆ์ แม้การปฏิบัติบางอย่างจะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล แต่ก็มีผลกระทบต่อส่วนรวมได้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น หากภิกษุสงฆ์รูปใดยังมีได้เป็นพระอริยสงฆ์ การมีคุณธรรมและจริยธรรม

^{๕๑} อง.อภฺรฺกฺก. (บาลี) ๒๓/๑๙/๑๖๖, ๒๓/๑๙/๒๕๐.

จึงเป็นสิ่งที่ภิกษุสงฆ์แต่ละรูปควรทำให้มีหรือให้เกิดขึ้นในตนเอง นอกเหนือจากการประพฤติตนให้เคร่งครัดในศีลหรือพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ เพราะภิกษุสงฆ์หากไม่มีคุณธรรมและจริยธรรมแล้วก็ยากที่จะดำรงตนเพื่อรักษาศีลหรือพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ เอาไว้ได้ และยิ่งส่งผลกระทบต่อทำให้การปกครองของคณะสงฆ์ต้องประสบกับปัญหาความยุ่งยากต่าง ๆ มีความไม่สามัคคีเป็นต้นได้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากหลักธรรมคำสอนซึ่งเป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของภิกษุสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้มากมายเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยจึงนำหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของภิกษุสงฆ์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์มาแสดงไว้ในงานวิจัยนี้เพียงบางส่วนเท่านั้น โดยการจัดเป็นหมวดธรรมได้ ๓ หมวด คือ ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์ และธรรมเพื่อความดีงามความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอนและผู้รับการสั่งสอน^{๕๒} ดังต่อไปนี้

(๑) ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ การเป็นภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ในแง่ของปัจเจกบุคคล พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้ภิกษุสงฆ์รักษาและดำรงตนให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะหรือนักบวชด้วยหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ดังต่อไปนี้

ก. ภิกขุอธิปัตติธรรม คือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย มี ๗ ประการ ดังนี้^{๕๓}

๑. น กมมารามตา ไม่มีมัวเพลินการงาน คือไม่หลงเพลินเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน เช่น การเย็บจีวร ทำบริขารต่าง ๆ เป็นต้น จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม
๒. น ภสสารามตา ไม่มีมัวเพลินการคุย
๓. น นิทธารามตา ไม่มีมัวเพลินการหลับนอน
๔. น สงคณิการามตา ไม่มีมัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ
๕. น ปาปิจฉตา ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก
๖. น ปापมิตตตา ไม่เป็นผู้มีบาปมิตร
๗. น อนตราโวसानิ ไม่ถึงความหยุดยั้งนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลुकุณพิเศษเพียงขั้นต้น ๆ^{๕๔}

^{๕๒} หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของภิกษุสงฆ์ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยปรับปรุงและนำหลักธรรมบางส่วนมาแสดงตามแนวทางการประมวลธรรมของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ่งติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๗/๗๐-๗๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๓-๘๔.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

ข. ฝึกขุอปธานิยธรรม อีกหมวดหนึ่ง

๑. มีศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
๒. มีหิริ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว
๓. มีโอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
๔. เป็นพหูสูต ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง
๕. ปรารถนาความเพียร ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย
๖. มีสติตั้งมั่น ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำคำที่พูดไว้ได้ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท
๗. มีปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ^{๕๕}

ค. นวกภิกขุธรรม คือธรรมที่ควรฝึกสอนภิกษุบวชใหม่ให้ประพฤติปฏิบัติอย่างมั่นคง มี ๕ ประการ ดังนี้^{๕๖}

๑. ปาติโมกขสังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ รักษาศีลเคร่งครัด ทั้งในส่วนเว้นข้อห้าม และทำตามข้ออนุญาต
๒. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย มีสติระวังรักษาใจ มิให้กิเลสคือความยินดียินร้ายเข้าครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ มิเห็นรูปด้วยตาเป็นต้น
๓. ภัตตปริยัตตะ พุดคุษมีขอบเขต คือ จำกัดการพุดคุษให้น้อย รู้ขอบเขต ไม่เอิกเกริกเฮฮา
๔. กายวุปกาสะ ปลีกกายอยู่สงบ คือ เข้าอยู่ในเสนาสนะอันสงบ
๕. สัมมาทัสสนะ ปลุกฝังความเห็นชอบ คือ สร้างเสริมสัมมาทิฐิ^{๕๗}

(๒) ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสังคม การอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งจำเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้เพียงลำพัง ฝึกขุสงฆ์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกันไม่ได้อยู่เพียงลำพัง เนื่องจากบุคคลใดเมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็ถือว่าบุคคลนั้นเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ด้วย แม้ว่าในแง่ของการปฏิบัติธรรมของแต่ละบุคคลจะมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สูงสุด

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๘/๗๑-๗๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๘/๘๔-๘๕.

^{๕๖}ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๑๔/๑๒๘-๑๒๙, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๙๒-๑๙๓.

^{๕๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๕-๑๖๖.

คือนิพพาน แต่ก็ต้องไม่ทิ้งประโยชน์ความดีงามของส่วนรวมด้วย เพราะฉะนั้น วิกฤตสงฆ์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ก็ต้องมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อความดีงามของคณะสงฆ์ดังต่อไปนี้

ก. สาราณียธรรม คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ดังนี้^{๕๘}

๑. เมตตาทายกรรม ตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๒. เมตตาวจีกรรม ตั้งเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำ ตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๓. เมตตามโนกรรม ตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน
๔. สาธารณโภคิตา ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคด้วยกัน
๕. สีลสามัญญตา มีศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ
๖. ทิฏฐิสามัญญตา มีทิฏฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น ลীনทุกข์ หรือขจัดปัญหา^{๕๙}

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๖-๒๑๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

ข. วิกฤตบริหารนิยธรรม คือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย มี ๗ ประการ ดังนี้^{๖๐}

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
๕. ไม่ลู่อ่านาจตัณหาคือความอยากที่เกิดขึ้น
๖. ยินดีเสนาสนะป่า
๗. ตั้งสติระลึกรู้ในใจว่า สพรหมจารี (เพื่อพรหมจารี) ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก^{๖๑}

ค. เถรธรรม คือคุณธรรมที่ทำให้พระเถระอยู่สำราญในที่ทุกสถาน มี ๑๐ ประการ ดังนี้^{๖๒}

๑. เป็นรัตตัญญู เป็นผู้ใหญ่ บวชมานาน รู้เห็นกิจการ ทรงจำเรื่องราวไว้ได้มาก
๒. เป็นผู้มึศีล เครื่องครัดในสิกขาบททั้งหลาย
๓. เป็นพหูสูตรทรงความรู้ ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหวงตลอดดีด้วยทิวาญญิต
๔. ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี คือภิกขุวิภังค์ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุ ๒๒๗ ข้อ และภิกขุวินัยภังค์ว่าด้วยสิกขาบท ๓๑๑ ข้อฝ่ายภิกษุณี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ

^{๖๐}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙-๗๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒-๘๓.

^{๖๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^{๖๒}อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๙๘/๑๖๒, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๑-๒๓๒.

๕. เป็นผู้ฉลาดในการระงับอธิภรณ์ที่เกิดขึ้น
๖. เป็นผู้ใคร่ธรรม รักความรู้ รักความจริง รู้จักรับฟังและรู้จักพูด ทำให้เป็นที่ชื่นชมสนิทสนมสบายใจ นำเข้าไปปรึกษาสนทนา และชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป
๗. เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารตามแต่จะได้
๘. เป็นผู้นำเลื่อมใสในการก้าวไปและถอยกลับ เป็นผู้สำรวมดีในการนั่งในละแวกบ้าน
๙. เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก
๑๐. ทำให้แจ่มแจ้งโศกวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๖๓}

(๓) ธรรมเพื่อความต้งามความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอนและผู้รับการสั่งสอน ในการปกครองของคณะสงฆ์ดังที่กล่าวมา ในระดับสังฆมพระพุทเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครองดูแลกันเองและร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนในระดับส่วนบุคคล สังคมสงฆ์จำเป็นที่จะต้องมึบุคคลผู้ทำหน้าที่สอดส่องดูแลภิกษุสงฆ์ด้วยกันอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสียแก่คณะสงฆ์และเพื่อคอยแนะนำสั่งสอนให้ประพฤติตนอยู่ในแนวทางที่ถูกต้งามตามพระธรรมวินัย เพราะฉะนั้น ภิกษุสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลและคอยอบรมสั่งสอน จึงควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ขณะเดียวกันภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ภายใต้การปกครองดูแลและได้รับการอบรมสั่งสอนนั้น ก็ควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมด้วยเช่นเดียวกัน

ภิกษุสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลและคอยอบรมสั่งสอน เช่น อุปัชฌาย์ อาจารย์ ควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ดังต่อไปนี้

ก. กัลยาณมิตรธรรม คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความต้งามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูบาอาจารย์หรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ มี ๗ ประการ ดังนี้^{๖๔}

๑. ปิโย คือน่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนมชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม
๒. ครุ คือน่าเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๖.

^{๖๔} อัง.สตุตทก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๓. กาวนีโย คือน่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้ และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ
๔. วตตา จ คือรู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
๕. วจนกขโม คืออดทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม คำเสนอ และวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ไม่เพ้อไม่ฉุนเฉียว
๖. คมภีรณจ กถ กตตา คือแกลงเรื่องกล้าสู้ได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป
๗. โน จภูฏาเน นโยชเย คือไม่ชักนำในอฐาน คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๖๕}

ข. การทำหน้าที่อุปัชฌาย์อาจารย์ต่อศิษย์ นอกจากธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติที่เรียกว่า “สัทธิวินัยวัตร” และ “อันตวาสสิกวัตร” ซึ่งอุปัชฌาย์อาจารย์พึงกระทำต่อสัทธิวินัยและอันตวาสสิกแล้ว ยังมีธรรมเนียมที่อุปัชฌาย์อาจารย์ควรปฏิบัติต่อศิษย์คือสัทธิวินัยและอันตวาสสิก โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา ตามที่ปรากฏในสังคาลสูตรคือเรื่องทิศ ๖ ดังนี้^{๖๖}

๑. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นภิกษุสงฆ์ที่ดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. ถ่ายทอดความรู้ให้อย่างสิ้นเชิง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย คือสอนให้รู้จักดำรงตนอยู่ด้วยดี และรับรองความประพฤติให้เป็นที่ยอมรับของหมู่คณะ^{๖๗}

สำหรับภิกษุสงฆ์ในฐานะผู้อยู่ภายใต้การปกครองดูแลและได้รับการอบรมสั่งสอนจากอุปัชฌาย์อาจารย์ เช่น สัทธิวินัย อันตวาสสิก ควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ดังต่อไปนี้

ก. มีอธิบาท คือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี ๔ ประการ ดังนี้^{๖๘}

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

^{๖๖} ติวราญละเอียดยใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ธรรมานุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๖๕.

^{๖๘} ติวราญละเอียดยใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๐/๖๖-๖๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๐-๘๑, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๓๑-๔๔๓/๒๖๐-๒๖๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑-๔๔๓/๓๔๒-๓๔๗.

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้น อยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป
๒. วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย
๓. จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ
๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น^{๖๙}

ข. การทำหน้าที่ศิษย์ต่ออุปฌาย์อาจารย์ นอกจากธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติที่เรียกว่า “อุปฌายวัตร” และ “อาจารย์วัตร” ซึ่งศิษย์คือสัททวิहारิกและอันเตวาสิกพึงกระทำต่ออุปฌาย์และอาจารย์แล้ว ยังมีธรรมเนียมซึ่งศิษย์คือสัททวิहारิกและอันเตวาสิกควรจะปฏิบัติต่ออุปฌาย์อาจารย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา ตามที่ปรากฏในลึงคาลกสูตรคือเรื่อง ทิศ ๖ ดังนี้

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. ศึกษาเล่าเรียนโดยเคารพ^{๗๐}

สำหรับวิธีดูแลปรนนิบัติหรือรับใช้อุปฌาย์อาจารย์ ซึ่งศิษย์คือสัททวิहारิกและอันเตวาสิกควรจะปฏิบัติ มีปรากฏในธรรมอิกหมวดหนึ่งว่า

๑. เดินไม่ห่างนัก ไม่ไกลนัก
๒. รับบาตรหรือของในบาตร
๓. เมื่อพระอุปฌาย์หรืออาจารย์พูดใกล้แอบตักก็ห้ามเสีย
๔. เมื่อพระอุปฌาย์หรืออาจารย์กำลังพูดอยู่ก็ไม่พูดแทรกขึ้น
๕. มีปัญญา ไม่โง่งเงลา ไม่เป็นคนเซอะ^{๗๑}

^{๖๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๗๐} ติฎายละเอียดยใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๗๑} ติฎายละเอียดยใน อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๑๒/๑๒๗-๑๒๘, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๒/๑๙๑.

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่การปกครองของคณะสงฆ์ก็ยังสามารถขับเคลื่อนไปได้ เนื่องจากภิกษุสงฆ์ร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัยตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้ และรากฐานสำคัญของการปกครองคณะสงฆ์ก็คือการร่วมมือร่วมใจกันดำรงหลักการปกครองต่าง ๆ ไว้ มีพระธรรมวินัยเป็นต้น โดยการรักษาและปฏิบัติตามทั้งหลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมดังที่กล่าวมา ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าสังคมสงฆ์จะผ่านกาลเวลามาอย่างยาวนานและประสบกับสภาพการณ์ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง แต่สังคมสงฆ์ก็สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุป จากหลักการปกครองในพระไตรปิฎกดังที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าแม้รูปแบบการปกครองจะมีหลากหลายรูปแบบซึ่งสังคมต่าง ๆ ได้นำไปใช้ในสังคมของตนเองตามความเหมาะสม เช่น การปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยและสามัคคีธรรมดังที่กล่าวมาในเบื้องต้น แต่ไม่ว่าสังคมนั้น ๆ จะเลือกปกครองกันด้วยรูปแบบการปกครองรูปแบบใดก็ตาม ก็ต้องมีหลักการปกครองสำหรับให้ผู้ปกครองได้ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการปกครองเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้ แม้แต่การปกครองของคณะสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน และหลักการปกครองตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้ แม้จะมีมากมายหลายหมวดธรรม ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอให้เห็นแล้วว่า มีทั้งหลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม แต่สามารถสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการปกครองด้วยรูปแบบใดก็ตาม ผู้ปกครองต้องมีธรรมนั้นเองเป็นหลักการในการปกครอง ทั้งในด้านการปฏิบัติตนและในด้านการปกครอง หากขาดหลักการคือธรรมเสียแล้ว ก็ยากนักที่ผู้ปกครองจะดำเนินการปกครองให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและประสบความสำเร็จ

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” นี้ ทำให้ทราบว่า รูปแบบของการปกครองในพระไตรปิฎก หากพิจารณาในทางการเมือง มีรูปแบบการปกครองรัฐ ๒ รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย และรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม

เมื่อจำแนกตามแนวคิดที่ปรากฏในอินเดีย รูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยนั้น มีทั้งตามแบบพราหมณ์และแบบพุทธ และผู้ที่มีบทบาทสำคัญก็คือผู้ปกครองที่เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชินี เนื่องจากการมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในการเป็นผู้ปกครองของรัฐหรือแคว้นต่าง ๆ แต่เพียงพระองค์เดียว สำหรับบุคคลอื่น ๆ มีข้าราชการซึ่งดำรงตำแหน่งต่าง ๆ มีปุโรหิต อำมาตย์ และเสนาบดีเป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนถึงอาณาเขตของรัฐหรือแคว้น จัดเป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมให้ราชาธิปไตยในรัฐหรือแคว้นนั้น ๆ มีอำนาจหรือมีความเข้มแข็งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการมีอำนาจสิทธิ์ขาดของผู้ปกครองจะเป็นสิ่งที่โดดเด่นในการปกครองแบบราชาธิปไตย แต่สิ่งที่ทำให้ราชาธิปไตยดำรงมั่นคงอยู่ได้ นอกจากการมีอำนาจและความจงรักภักดีของข้าราชการแล้ว ยังต้องอาศัยการมีธรรมะด้วย ไม่ว่าจะเป็นธรรมะตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์หรือธรรมะตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาก็ตาม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้นำหรือผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยได้รับการยอมรับและสามารถดำรงอยู่ในอำนาจได้อย่างยาวนาน

สำหรับรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม แม้จะมีผู้เป็นประมุขแห่งรัฐหรือแคว้น แต่อำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในด้านการเมืองการปกครองมิได้อยู่กับประมุขแห่งรัฐเพียงคนเดียวเท่านั้น เนื่องจากมีการกระจายอำนาจออกไปยังสมาชิกซึ่งเป็นชนชั้นสูงของรัฐกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลผู้อยู่ในวรรณะเดียวกันคือวรรณะกษัตริย์ หรือกลุ่มบุคคลซึ่งเรียกกันว่า “ราชา” หากมีเรื่องสำคัญใด ๆ ซึ่งจะต้องตัดสินใจในทางการเมืองการปกครอง ชนชั้นสูงแต่ละกลุ่มก็จะส่งผู้แทนเข้าประชุมร่วมกันในสภาที่เรียกว่า “สันฐาคาร” เพื่อทำหน้าที่ต่าง ๆ ในสภาและทำหน้าที่พิจารณาลงมติตัดสินใจในเรื่องสำคัญนั้น ๆ หากที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์อย่างไรแล้ว ก็จะต้องยอมรับและดำเนินการให้เป็นไปตามนั้น เพราะได้ผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมแล้ว ด้วย

เหตุนี้ กลุ่มชนชั้นสูงจึงรวมกันเป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นและเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง นอกจากนี้ รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ ยังมีความโดดเด่นในด้านคุณธรรมจริยธรรมเรื่องของความสามัคคี ความพร้อมเพรียงร่วมใจกัน และความมีระเบียบวินัย ในการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางการเมืองการปกครองร่วมกันของชนชั้นสูงในสังคม ด้วยเหตุนี้ การปกครองรูปแบบสามัคคีธรรมนี้ จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตย (Aristocracy) ในปรัชญากรีก

ส่วนรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นรูปแบบการปกครองเฉพาะตน มีพัฒนาการมาตามลำดับและดำเนินไปภายใต้พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้ว ในช่วงต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เองในฐานะที่ทรงเป็นพระธรรมราชา ด้วยอำนาจแห่งธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วนั่นเอง แต่ต่อมาจะมอบอำนาจในบางเรื่องให้แก่พระสงฆ์สาวก แต่ภายหลังเมื่อมีพระสงฆ์สาวกเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องวางระเบียบแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงต้องทรงบัญญัติสิกขาบทคือพระวินัยขึ้นสำหรับสังคมสงฆ์ และในที่สุดก็ทรงกระจายอำนาจไปให้แก่สงฆ์ โดยให้สงฆ์นั้นเป็นใหญ่ในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญ ทั้งสังฆกรรมและการตัดสินใจกรณีต่าง ๆ ภายใต้พระธรรมวินัยอันพระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง แต่ในระดับส่วนบุคคลทรงมอบอำนาจการปกครองให้แก่อุปัชฌาย์และอาจารย์ขึ้นอีกระดับหนึ่ง เพื่อให้คอยดูแลอบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริกและอันตเวทสิกขของตนเองอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายแก่หมู่คณะ ด้วยเหตุดังกล่าว รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในบางกรณีจึงใช้อำนาจของสงฆ์ดำเนินการ เช่น การบรรพชาอุปสมบท การตัดสินใจกรณีอื่น ๆ อำนาจส่วนบุคคลดำเนินการ เช่น อุปัชฌาย์อาจารย์ลงโทษประณามสัทธิวิหาริกหรืออันตเวทสิกขได้ ดังนั้น รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์จึงมีรูปแบบเฉพาะตน ตามที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวางระเบียบแบบแผนไว้ให้ดำเนินไปภายใต้ธรรมและวินัยที่ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง

รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์นี้มีลักษณะบางประการเท่านั้นที่เข้ากันได้หรือสอดคล้องกับการปกครองแบบสามัคคีธรรมและระบอบประชาธิปไตยที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อลงมติตัดสินใจร่วมกัน หรือความเสมอภาคเท่าเทียมกันของภิกษุสงฆ์เป็นต้น แต่จริง ๆ แล้วอำนาจในการกำหนดทิศทางความเป็นไปต่าง ๆ ของสังคมสงฆ์และการบัญญัติพระวินัยอยู่ที่พระพุทธเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว ส่วนคณะสงฆ์เป็นเพียงผู้ดำเนินการให้กิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งบัญญัติไว้ในพระวินัยโดยพระพุทธเจ้าให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีภายใต้กรอบแห่งวินัยบัญญัตินั้น และการประชุมเพื่อลงมติตัดสินใจร่วมกันนั้น ก็ต้องลงมติอย่างเป็นเอกฉันท์คือไม่มีบุคคลใดคัดค้านเลยไม่ได้ถือเอาเสียงส่วนใหญ่ตามแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย

นอกจากนี้ ในการศึกษาวิจัยยังทำให้ทราบว่า หลักการของการปกครองของแต่ละรูปแบบในพระไตรปิฎกนั้นก็คือธรรมะต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้แล้วนั่นเอง หลักการดังกล่าวจัดเป็น

กรอบแนวคิดสำคัญสำหรับให้ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองได้นำไปประพฤติปฏิบัติตน และจัดเป็นเครื่องมือชี้วัดสำคัญว่าผู้ปกครองหรือผู้ถูกปกครองเป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมหรือไม่ โดยการพิจารณาจากการประพฤติตนหรือไม่ประพฤติตนตามหลักการต่าง ๆ นั้นเอง ผู้วิจัยจึงได้แบ่งหลักการปกครองออกเป็น ๒ ด้านคือ หลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม

หลักการปกครองสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย มีทั้งหลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มากมาย เนื่องจากผู้ปกครองแบบราชาธิปไตยคือพระมหากษัตริย์หรือพระราชามีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และมักจะใช้อำนาจไปเพื่อความยิ่งใหญ่หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง ด้วยเหตุดังกล่าว สิ่งที่จะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งเพื่อให้ผู้ปกครองใช้อำนาจดังกล่าวไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรมและเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้ก็คือหลักธรรมต่าง ๆ นั้นเอง ดังนั้น จากหลักธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏมากมายในพระไตรปิฎก จึงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ธรรมของผู้ปกครองมากกว่าเรื่องความยิ่งใหญ่หรือการมีอำนาจของผู้ปกครอง

ส่วนหลักการสำหรับการปกครองแบบสამัคคีธรรม ก็เช่นเดียวกันกับหลักการสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย มีทั้งหลักการด้านการบริหารและหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม แต่หลักการที่มีความโดดเด่นที่สุดใน การปกครอง แบบ สามัคคีธรรม ก็คือ อปทานิยธรรมหรือ สามัคคีธรรมนั่นเอง เนื่องจากมีส่วนทำให้แคว้นหรือรัฐที่ปกครองแบบสามัคคีธรรมสามารถต้านทานอำนาจจากแคว้นหรือรัฐที่ปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยซึ่งมารุกรานได้เป็นเวลายาวนาน อย่างไรก็ตาม สำหรับชนชั้นสูงในฐานะผู้มีส่วนร่วมกันปกครองในการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ ก็ต้องมีธรรมหรือหลักการอื่น ๆ ด้วยดังเช่นหลักธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ผู้ปกครองที่เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราช

สำหรับหลักการสำหรับการปกครองของคณะสงฆ์ จากการศึกษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติหลักธรรมคำสั่งสอนไว้มากมาย ผู้วิจัยจึงสรุปหลักการด้านการบริหารที่สำคัญ ๆ ได้ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) มีพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ (๒) มีการกระจายหน้าที่ (๓) มีความสามัคคี (๔) มีความเป็นเอกภาพ และ (๕) มีความเสมอภาค ส่วนหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของภิกษุสงฆ์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์มี ๓ หมวดด้วยกัน ได้แก่ (๑) ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ (๒) ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์ และ (๓) ธรรมเพื่อความดีงามความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอนและผู้รับการสั่งสอน และจากหลักการสำหรับการปกครองของคณะสงฆ์ดังกล่าวสามารถสรุปลงได้ในพระธรรมวินัยนั่นเอง เพราะเป็นหัวใจหลักของการปกครองของคณะสงฆ์ ทำให้คณะสงฆ์ดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

สำหรับข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไปนั้น จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” นี้ ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกมากมาย ผู้วิจัยจึงขอเสนอให้มีการศึกษาวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- (๑) คุณค่าและประโยชน์ของ “วัตร” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- (๒) การปกครองด้วยหลักสามัคคีธรรมของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- (๓) อำนาจและการใช้อำนาจในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท
- (๔) เปรียบเทียบแนวคิดธรรมราชาในศาสนาพราหมณ์กับในพระพุทธศาสนา

ส่วนข้อเสนอแนะทั่วไป เนื่องจากคนในสังคมส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ต่างก็พยายามพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการปกครองต่าง ๆ ซึ่งใช้กันอยู่ในสังคมของตนเองให้เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีและสมบูรณ์มากที่สุดด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้รูปแบบการปกครองนั้น ๆ มีความเหมาะสมกับสังคมของตนเองหรือเพื่อให้สังคมของตนเองมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เพราะการปกครองด้วยรูปแบบการปกครองนั้น ๆ ถึงกระนั้นก็ตาม แม้ว่าคนเราจะเพียรพยายามพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการปกครองกันอย่างไร สำหรับคนจำนวนหนึ่งก็อาจจะพึงพอใจในรูปแบบการปกครองเดิมอยู่แล้ว แต่คนอีกจำนวนมากมายในสังคมอาจจะไม่คิดเช่นนั้น เพราะมองว่ารูปแบบการปกครองเดิมนั้นยังไม่เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุดอยู่นั่นเอง

ผู้วิจัยจึงขอเสนอว่า นอกจากคนในสังคมจะหาวิธีการพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการปกครองต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับสังคมของตนเองหรือพัฒนาปรับปรุงให้เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุดเพื่อทำให้ทุกคนพึงพอใจแล้ว คนในทุก ๆ สังคมควรจะให้มีความสำคัญในเรื่องหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของตนเองด้วย เนื่องจากไม่ว่าสังคมจะมีรูปแบบการปกครองรูปแบบใดก็ตาม หากคนผู้อยู่ภายใต้รูปแบบการปกครองใดยังไร้คุณธรรมและจริยธรรมอยู่ ย่อมจะส่งผลเสียต่อรูปแบบการปกครองนั้น ๆ ซึ่งคนนำมาใช้ในสังคมของตนเองได้ทั้งสิ้น เพราะผู้ที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปตามหลักการของรูปแบบการปกครองก็คือคนผู้อยู่ภายใต้รูปแบบการปกครองนั้น ๆ นั่นเอง ดังนั้นเรื่องหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมนี้ สังคมต่าง ๆ ควรจะตระหนักในคุณค่าและให้ความสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อจะได้ดำเนินกิจกรรมทั้งหลายภายใต้รูปแบบการปกครองต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสำเร็จประโยชน์ได้ตามที่มุ่งหมายไว้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรองแก้ว ฉายสภาวะธรรม, ดร. ศัพท์คำนี้มีที่มา. กรุงเทพมหานคร: ต้นธรรม สำนักพิมพ์, ๒๕๔๗.

กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. ภาวนาวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓.

_____. อินเดียมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๓๒.

_____. อินเดียนุทวีปที่น่าทึ่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการคู่มือศึกษาชาดก. ประตูลูกชาดก. กรุงเทพมหานคร: หอไตรการพิมพ์, ๒๕๕๕.

คณะกรรมการดำเนินการศึกษาและกำหนดหลักวิชาการรัฐศาสตร์. รัฐศาสตร์ตามแนว

พุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๖.

ควอริส เวลส์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, กาญจณี ละอองศรี และ

ยุพา ชุมจันทร์ แปล. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ

มนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. ธรรมแห่งอริยะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗.

दनัย ไชยโยธา, รองศาสตราจารย์. วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับ

นานาชาติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนส์, ๒๕๕๓.

เดโช สนวนานนท์. พจนานุกรมศัพท์การเมือง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์

หน้าต่างสุโลกกว้าง จำกัด, ๒๕๔๕.

- ทินพันธุ์ นาคะตะ. **การเมืองการบริหารไทย: ภาวะของชาติ**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- เนห์รู, ยวาทรราล. **โฉมหน้าประวัติศาสตร์สากล**. แปลโดย พระราชรัตนโมลี (ดร.นคร เขมปาณี).
กรุงเทพมหานคร: สภาเพื่อความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
และมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๕.
- บุญทัน ดอกไธสง. ดร. **การบริหารเชิงพุทธ (กระบวนการทางพฤติกรรม)**. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท บพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘
- _____. **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____. **ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- ปรีดี พนมยงค์. **มหाराชและรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการ
ดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, ๒๕๔๓.
- พระญาณวโรดม (ประยูร สุนตงกูรเถร). **ศาสนาต่าง ๆ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **จัดระเบียบสังคม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.
- _____. **ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร:
กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ:
รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๙.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑
- _____ . **รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. ดร. **รัฐธรรมนูญ**. เชียงใหม่: สถาบันปัญญานันทะ, ๒๕๔๑.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: หจก. เม็ดทรายพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.
- พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๖ กันยายน ๒๕๔๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระมหาอุทัย ญาณธโร. **พุทธวิถีแห่งสังคม: ปรัชญาสังคมและการเมืองของพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: Buddha's Path Follower, ๒๕๓๘.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถที่ปณี แปล เล่ม ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- _____ . **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.
- _____ . **พจนานุกรมศัพท์รัฐศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒.
- วรศักดิ์ มหัทธโนบล. **พุทธโคดม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ openbooks, ๒๕๕๕.
- วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. **พุทธปรัชญาการปกครอง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.
- วิโรจน์ สารรัตนะ, รองศาสตราจารย์ ดร. **การบริหาร หลักการ ทฤษฎี และประเด็นทางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๒.
- วีระ สมบูรณ์. **รัฐธรรมนูญในอดีต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ openbooks, ๒๕๕๑.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธประวัติ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . **วินัยมุข เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . **วินัยมุข เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, ศาสตราจารย์ ดร. การเมือง: แนวความคิดและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เสมาธรรม, ๒๕๕๔.

สมิทธิพล เนตรนิมิตร, ผศ.ดร. ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิธีชีวิตและบทบาทของ

พระสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

เสฐียร พันธรังสี. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๒.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนูมานราชชน). ศาสนาเปรียบเทียบ. นครหลวง: สำนักพิมพ์ บรรณาการ,

๒๕๑๕.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับขยายภาค ๑. กรุงเทพมหานคร:

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

หลวงวิจิตรวาทการ, พลตรี. ของดีในอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๑.

องค์การศึกษา กรรมการศาสนา. ศาสนพิธี เล่ม ๒. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕.

อุทัย หิรัญโต. เทคนิคการบริหาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.

ฮาร์ริส, นาธาเนียล. ระบอบการปกครอง : ราชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร:

บริษัท สำนักพิมพ์ปาเจรา จำกัด, ๒๕๕๕.

(๒) บทความ:

ไตรรัตน์ จงจิตร. “การบริหาร-นักบริหาร”. รัฐสภาสาร. ปีที่ ๕๑ ฉบับที่ ๕ เดือนพฤษภาคม ๒๕๕๖ : ๑๒๗.

อติเทพ ผาธา, ดร. “กำเนิดและพัฒนาการรูปแบบการปกครองแบบสังฆาธิปไตยของคณะสงฆ์สมัย

พุทธกาล”. บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๑ : ๕๙-๖๑.

(๓) วิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์:

ธนา นวลปลอด. “ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

นางสาวมรกต สิงห์แพทย์. “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

นายนรี ภาวกานตันทน์. “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและ

พระไตรปิฎก”. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย:

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

- นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์. “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- นายวิรัช กลิ่นสุบรรณ. “การศึกษาเปรียบเทียบการปกครองของแคว้นวัชชีกับรัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรไทยปีพุทธศักราช ๒๕๕๐”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระไพเราะ ขนติสารโ (บุญนารักษ์). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปกครองตามแนว
พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาชริวิชัย ชยธมโม (โรมแพน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนา
เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอุ้น). “การมีส่วนร่วมของพุทธบริษัทในสมัยพุทธกาลเกี่ยวกับการ
วินิจฉัยอธิกรณ์”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหาสุริยา สุเมโธ (ดวงติลี). “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”.
วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระศรีวิสุทธิคุณ (สฤชต์ ประธาตุ). “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการแก้ปัญหาในทาง
พระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีอธิกรณ์สมณะ”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระอธิการพีรัชเดช มหามนตรี. “หลักธรรมะในพระไตรปิฎกกับหลักการและรูปแบบการปกครอง
ระบอบประชาธิปไตย”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชารัฐศาสตร์:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๒.

๒. ภาษาอังกฤษ:

- Altekar, A.S. **State and Government in Ancient India**. Delhi: Motilal Banarsidass,
1958.
- Davids, T. W. Rhys. **Buddhist India**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- Gard, Richard A. **Buddhist Political Thought; A Study of Buddhism in Society**.
Bangkok: Mahamakuta University, 1956.

Tripathi, Rama Shankar. **History of Ancient India**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1981.

๓. **สื่ออิเล็กทรอนิกส์: สารสนเทศออนไลน์ (Online)**

ราชบัณฑิตยสถาน. **ระบบ-ระบอบ**.

<<http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=2827>> ๑๐ ส.ค. ๒๕๕๓.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-นามสกุล : นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง
- วันเดือนปีเกิด : ๑๐ สิงหาคม ๒๕๑๗
- สถานที่เกิด : เลขที่ ๕๑ หมู่ ๘ ตำบลลำไพล อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา ๙๐๒๖๐
- การศึกษา : ระดับปริญญาโท
 พ.ศ.๒๕๔๘ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสนศึกษา)
 คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- : ระดับปริญญาตรี
๑. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ.๒๕๔๔ พุทธศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา) รุ่นที่ ๔๖/๒๕๔๒
๒. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 พ.ศ.๒๕๕๖ ศิลปศาสตรบัณฑิต (สารสนเทศศาสตร์)
 พ.ศ.๒๕๕๕ นิเทศศาสตรบัณฑิต
 พ.ศ.๒๕๕๑ ศิลปศาสตรบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา)
 พ.ศ.๒๕๕๐ รัฐศาสตรบัณฑิต (ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและ
 การเมืองการปกครองเปรียบเทียบ)
 พ.ศ.๒๕๔๙ รัฐศาสตรบัณฑิต (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์)
- : การศึกษาอื่น ๆ
- พ.ศ.๒๕๓๙ มัธยมศึกษา (ม.๖) ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ
 เมือง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี
- พ.ศ.๒๕๓๘ เปรียญธรรม ๔ ประโยค (ป.๕.๔) วัดใหม่พิเรนทร์
 สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ.๒๕๓๒ นักธรรมเอก (น.ธ.เอก) วัดหงษ์ประดิษฐาราม
 สำนักเรียนคณะจังหวัดสงขลา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
- พ.ศ.๒๕๓๐ ประถมศึกษา (ป.๖) โรงเรียนวัดปริก หมู่ที่ ๘ ตำบลลำไพล
 อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา
- ปีที่เข้าศึกษา : พฤษภาคม ๒๕๕๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : เลขที่ ๙๕๔/๙ ถนนพรานนก แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย
 กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐